

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 63.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

63.

**FŐSZERKESZTŐ
HOFFMANN ISTVÁN**

**FELELŐS SZERKESZTŐ
RESZEGI KATALIN**

**SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
BÁBA BARBARA, BENŐ ATTILA, CSERNICKÓ ISTVÁN
DOBI EDIT, PETTERI LAIHONEN, LANSTYÁK ISTVÁN
RÁCZ ANITA, JOZEF SCHWING, TÓTH VALÉRIA**

DEBRECEN, 2025

**A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA**

Internet: <https://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/63/>

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)
ISSN 1588-7162 (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Technikai szerkesztő: Reszegi Katalin
Készült a Kapitális Kft. nyomdájában.

Hitelesség és tájnyelvi írásbeliség székelyföldi közösségimédia-tartalmak recepciójában*

SZABÓ GERGELY – VLASITS LAURA – KRIZSAI FRUzsINA

1. Bevezetés

A tudományterület születésekor a társasnyelvészeti kutatások elsődleges tárgya a beszélt nyelv lett, az utóbbi évtizedekben azonban előbb az írott, majd a mediatizált vagy (digitálisan) közvetített nyelv is empirikus fókuszának részévé vált, még akkor is, ha ezeket a legutóbbi időkig különálló doménként kezelték — állítja HELEN KELLY-HOLMES, író nyelvész egy vitaindítójában (2024: 5). Ebben a tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a térbeli változatosság, vagy másként a magyar nyelvjárások vizsgálatát is kiterjesszük a beszélt nyelven túlra, egészen pontosan a digitális térre és a mediatizáltságra. Ezt persze más módszerekkel végezzük el, mint a nyelvjárások vizsgálatát megvalósítani szokás, de más is a vizsgálat tétje. Nem a variabilitás szabályszerűségeit akarjuk ugyanis feltárni egy eddig nem vizsgált helyszínen, sokkal inkább azt, hogy milyen módon ismerik fel (és így alkotják újra) a beszélők a nyelvi változatosságot mediatizált, vagyis többé-kevésbé nyilvánosan közvetített körülmények között (vö. BODÓ 2017). Ez a kísérlet nem előzmény nélküli (lásd MÁRKU–BARTHA 2019 kárpátaljai, PRESINSZKY 2024 csallóközi, valamint SZABÓ–BODÓ 2020 és NÉMETH 2021 székelyföldi mediatizált nyelvi gyakorlatokról). Ez a tanulmány utóbbiak sorába illeszkedik, azaz a *székely* nyelv regisztrálásának reflektált gyakorlatait elemzi, azonban olyan közösségimédia-felületen, a TikTokon, ahol eddig hasonló, a nyelvjárások vagy tájnyelvek mediatizáltságát és közösségi újraalkotását vizsgáló tanulmány eddig nem született.

* A tanulmány az NKKP Starting 150824 számú projekt keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával készült. Köszönettel tartozunk Jenei Kamillának a kézirat korábbi változatához fűzött értékes hozzászólásaiért.

Ahogy azt BODÓ CSANÁD megfogalmazza, a „nyelvi változatossággal való foglalkozásnak többféle módja van”, és a nyelvtudomány tevékenységétől „részben függetlenül sokan és sokféleképp foglalkoznak azzal, amit mi, nyelvészek a nyelv változatosságaként nevezünk meg” (2024: 71). A közösségi médiában megvalósuló ún. részvételi kultúra (GLÓZER 2022: 34–35, 46–51), vagyis a passzív befogadóból aktív alakítóvá váló felhasználók világa a nyelvi kérdések megvitatásának is sajátos, eddig nem ismert teret és lehetőséget ad. A TikTok e felületek közül azért különösen alkalmas a mediatizált nyelvi gyakorlatok vizsgálatára például, mert a platform egyik alapvető működése lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy mások valódi hangját átvegyék és imitálva adják elő azt — ezzel új videót létrehozva —, ami különböző megszólalások gyors újrafelhasználását és terjesztését segíti elő (JONES 2024: 26–30). A felület más sajátosságai azt támogatják, hogy a felhasználók könnyen hozzanak létre helyzetkomikumnak helyet adó paródiákat, amelynek sokszor erőforrása lehet a tájnyelven való megszólalás is. Vagyis a platformon felhasználók sokasága foglalkozik a nyelvi változatossággal — akár csupán befogadóként, akár tartalomkészítőként is. Mindez intenzív közösségi élményt nyújt a felhasználók számára, valamint teret arra, hogy a hozzászólók értékeljék az egyes megszólalásokat, ami eredményezheti beszélőkkel kapcsolatos negatív sztereotípiák fenntartását, de kritikus pozíciók elfoglalását is (JONES 2024: 35–37).

Az ebben a tanulmányban bemutatott vizsgálatot egy Dragomér Edu nevű, magát a saját felületén „zenész és bolond” jelzőkkel illető tartalomgyártó *Nálunk nem úgy van* című videósorozatához kapcsolódóan folytattuk le. Ebben a 83 epizódból álló 2022-es videósorozatban székelyföldi megszólalásokat ad elő parodisztikus keretek között. Nem kifejezetten Dragomér megnyilatkozásait vizsgáljuk (azok elemzéséhez lásd KRIZSAI–SZABÓ 2024), hanem azoknak recepcióját, vagyis a videókra érkezett hozzászólásokat, az azokban megmutatkozó értékelő mozzanatokat és metanyelvi tevékenységet. Tanulmányunk a következőképpen épül fel. A szakirodalmi áttekintésben a dialektológiai háttér mellett tisztázzuk a regisztrálás, az autenticitás és a stilizálás fogalmait. A módszertani fejezetben az anyag bemutatását követően a vegyes módszertanú, skaláris elemzésre épülő megközelítésünket ismertetjük, kitérve a többszemponútú vizsgálat fontosságára. Az elemzésünk három részből áll: az első a hozzászólások általános leírását adja; a második a megszólalások hitelessége vagy éppen hiteltelensége mellett érvelő hozzászólások sajátosságait mutatja be; a harmadik pedig a hozzászólók azon gyakorlatait, amelyek írásban jelenítik meg a videók beszélt nyelvi sajátosságait. Az összegző fejezet a hitelesítés gyakorlatainak és a közösségi tájnyelvi írásbeliség jelentőségének tárgyalásával zárul. Írásunk egyfajta előtanulmány, amelynek a szempontjait további átfogó vizsgálatokban is szeretnénk majd érvényesíteni, kiterjesztve azokat más területekre és platformokra egyaránt.

2. Szakirodalmi áttekintés

A vizsgálat alapjául szolgáló videósorozat minden epizódja ugyanarra a forgatókönyvre, nyelvi sémára épül: *Mi Székelyföldön nem azt mondjuk, hogy... hanem azt, (hogy...)*. Az így megnevezett Székelyföldet a magyar dialektológiai kutatás székely nyelvjárási régióként azonosítja. Ez a nyelvjárási régió földrajzilag a mai Hargita, Kovászna és (részben) Maros megyéket öleli fel, és hét nyelvjáráscsoportot foglal magában (udvarhelyszéki, háromszéki, kászoni, alcsíki, felszíki, gyergyói, kelet-marosszéki; JUHÁSZ 2001: 302). A régióra általánosan jellemző hangtani sajátosságok közé szokás sorolni a zárt *ë* használatát, a nyitódó és záródó diftongusok meglétét, valamint az *ö*-zés különböző típusait. Alaktani szempontból a tőtípusok váltakozása (pl. *szigorú/szigorán*), valamint az elbeszélő múlt (pl. *harangozának*) és az összetett múlt idejű (pl. *harangozának vala*) igealakok említhetők (a székely nyelvjárás nyelvészeti reprezentációihoz lásd NÉMETH 2024). GÁLFFY MÓZES (1956) a háromszéki nyelvjáráscsoporton belül hét nyelvjárás-változatot különített el: az orbai, a kézdi, a Szentlélek környéki, az alsósepsi, a felsősepsi, a miklósvárszéki és a hídvég-erődsdi tájszólásokat. Ezek közül a mi témánk szempontjából a kézdi tájszólás a különösen fontos, mivel a videók készítője, Dragomér Edu ebből a térségből, Ozsdoláról származik. A leírás szerint erre a tájszólásra jellemző például a teljesség igénye nélkül a felső nyelvállású magánhangzók rövid ejtése, az igeik ikes változatban való használatának gyakorisága (pl. *lépik*), valamint a birtokos személyjelek (pl. *lovik, erdejik*) és múlt idejű igealakok (pl. *süttem*) sajátos realizációi (lásd még RANCZ 2011: 91–95).

Tanulmányunk a nyelv térbeli változatosságával foglalkozik, elsődlegesen azonban nem a dialektológiai kutatás szemszögéből közelíti meg a kérdéskört, sokkal inkább a kritikai szociolingvisztika és a nyelvészeti antropológiai nézőpontjait érvényesíti. Ezeknek a középpontjában nem a nyelvváltozatok közötti határok felállítása, sokkal inkább ezeknek a határoknak a beszélői perspektívák felől történő értelmezése áll (KOCIS 2018, BODÓ–SZABÓ–TURAI 2023). Ennek a megközelítésnek az egyik kulcsfogalma a regisztrálás. A regisztrálás olyan metanyelvi folyamatot jelöl, amely során a „beszélés elkülönült formái mint beszélői tulajdonságok jelölői válnak társadalmilag felismerhetővé (vagy regisztrálttá) a nyelvhasználók egy-egy csoportja számára” (AGHA 2005: 142). A regisztrálás vizsgálata tehát annak tanulmányozását jelenti, hogy a beszélők mikortól és milyen módon ismernek fel egy elkülönített beszédmódot, és hogyan kezelik azt önálló nyelvi egységként a mindennapi (meta)nyelvi tevékenységük során (NÉMETH 2021, 2025). Ez a folyamat nemcsak nyelvi kategorizálást eredményez, hanem létrehozza a beszélők karakterológiai figuráit is — vagyis társadalmi elképzeléseket arról, hogy milyen tulajdonságokkal jellemezhető a felismert regiszter (sztereo)tipikus használója. BODÓ CSANÁD és FAZAKAS NOÉMI (2023) például

arra mutattak rá erre az elméleti koncepcióra támaszkodva, hogy a tipizált csángó beszélő figurája a moldvai nyelvi revitalizáció narratívájában egy archaikus világ ősi nyelvét beszéli, és mindennapjait a népi kultúra elemei (így a viselet, a zene és a tánc) határozzák meg.

A regisztrálás és a karakterológiai figurák szorosan összefüggnek az autentikusság koncepciójával, amely a társadalmilag hitelesnek tekintett beszélői identitás diszkurzív megalkotottságát, egyúttal ezek folyamatos újraalkotását is jelenti. Az autentikusság akkor válik nyelvileg érzékelhetővé, amikor a beszélők olyan regisztrált nyelvi jellemzőket alkalmaznak, amelyek indexikusan jelzik valódi tagságukat vagy kapcsolódásukat egy adott közösséghez. Ebben az értelemben a regisztrálás biztosítja azt a mechanizmust, amely révén a nyelvi formák társadalmi jelentéssel telítődnek, és identitásjelölökké válnak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az autentikusság nem statikus állapot, hanem folyamatos egyezkedés tárgya, amely nyelvi gyakorlatok sorozataként értelmezhető. A hitelesítés (autentikáció) olyan gyakorlat, amely során a beszélő megerősíti egy nyelvi megnyilatkozás hitelességét, míg a hiteltelenítés (inautentikáció vagy más terminológiával denaturalizáció; lásd BUCHOLTZ–HALL 2005) épp ennek megkérdőjelezését jelenti (lásd még BODÓ 2017 és SZABÓ–BODÓ 2020). Tanulmányunk egy másik fontos fogalma a stilizálás, amely nyelvi gyakorlat során a beszélő a tőle vagy az adott beszédhelyzetben megszokott hangtól feltűnően eltérő, és így jelöltté váló módon szólal meg valamilyen kommunikációs cél érdekében (lásd CAMERON 2001, KOVÁCS–SÜMEGI 2012). Hitelesség és stilizálás fogalmainak összefüggésére mutat rá az autenticitás paradoxona (CULLER 1988, lásd még BODÓ 2024a: 100), amely szerint az autentikusság jelölése csakis közvetítés révén lehetséges, a közvetítés azonban a hitelesség ellen hat. A hitelesítés, a hiteltelenítés és a stilizálás általunk vizsgált összefüggéseiben éppen a jelöltség és a közvetítettség aktusai kerülnek előtérbe, vagyis az identitás diszkurzív megalkotása és a megalkotott identításokkal való reflexív viszony.

Ezeket az elméleti kiindulópontokat egyesítve vizsgáljuk tanulmányunkban a regisztrálás folyamatát egy ozsdolai származású beszélő által közzétett parodisztikus közösségimédia-tartalmakban, amelyek azt állítják középpontba, hogy mit és mit nem mondanak a Székelyföldön. Túllépünk azonban a videókban található megnyilatkozások pusztá vizsgálatán, és a regisztrálás folyamatjellegét, dinamikus természetét alapul véve a platform felhasználóinak visszajelzéseit vesszük górcső alá. Az elemzésünkben külön figyelmet szentelünk annak, hogy milyen tartalmak fogadtatása, és ennek kifejezésére milyen nyelvi és szemiotikai erőforrásokra támaszkodnak a hozzászólók. Emellett azt is megvizsgáljuk, hogy milyen módokon hitelesítik vagy hiteltelenítik a hozzászólók a videókban elhangzottakat. Végül arra térünk ki, hogy miképpen stilizálják a székelyként regisztrált beszédmódot írásban a hozzászólók.

3. Módszertan

A vizsgálat középpontjában Dragomér Edu TikTokon megosztott *Nálunk nem úgy van* című videósorozata áll, amely parodisztikus mediatisztált formában tálalja a székegyföldiként regisztrált beszéd sajátosságait. A sorozat 83 rövid, 6–10 másodperces videóból áll, amelyek mind ugyanarra a sémára épülnek: egy jelöletlennek szánt és a székegyföldi beszédmód összehasonlítására. Dragomér a sorozat első videóját 2022. április 7-én, míg az utolsót 2022. augusztus 13-án közölte, tehát nagyjából 4 hónap leforgása alatt született meg a teljes anyag. A megtekintések száma változó: a kutatás lefolytatásakor a legkisebb nézettséggel rendelkező videót 37 000-szer, a legnagyobbat 1 300 000-szer nézték meg a felhasználók. Dragomér színészi játéka nemcsak szórakoztatóvá teszi a tartalmat, hanem a sajátos személyjelölési megoldásain keresztül hozzájárul ahhoz is, hogy a tájnyelvi különbségek könnyen felismerhetővé és regisztrálhatóvá váljanak a nézők számára (KRIZSAI–SZABÓ 2024). Az ebben a tanulmányban tárgyalt elemzésnek a videókhoz fűzött hozzászólások képezik az alapját, mert ezek révén válik láthatóvá, hogyan értelmezik és alakítják a felhasználók az autenticitás kérdését az online térben.

A hozzászólásoknak vannak platformspecifikus (azaz kifejezetten TikTokhoz kötődő) sajátosságai, amelyek rövid áttekintése nélkül a kommunikatív funkcióikat nem lehet értően interpretálni. A hozzászólások írásakor lehet alkalmazni a billentyűzeten megtalálható karaktereket és emojikat, de más multimodális jeleket, mint például matricákat vagy gifeket nem. A hozzászólásokban a @ karakter segítségével meg lehet jelölni más felhasználókat; a megjelölést (vagy tagelést) követően a másik személy erről értesítőt kap, így meghívást kap az interakcióban való részvételre. A hozzászólásokra lehet válaszolni, és lehet őket kedvelni is, utóbbi szívet formáló jellel jelenik meg (más platformokon megszokott felfelé tartott mutatóujjal szemben).

Az elemzésünkhöz a skálázás nevű, vegyes módszertanon alapuló megközelítést alkalmaztuk. Ez a közösségi médiában folytatott nyelvi gyakorlatok szociolingvisztikai kutatásában alkalmazott módszer azt segíti, hogy a kutatók különböző szinteken (azaz skálákon) tudják a vizsgált jelenségeket körbejárni úgy, hogy abban számítógépes (automatizált) eljárások és kvalitatív elemzési szempontok egyaránt megjelenhessenek (ANDROUTSOPOULOS 2024). Más szavakkal a skálázás segít a kutatóknak egyensúlyt teremteni a számítógépes eszközökkel felderíthető makroszintű mintázatok és a kvalitatív módszerekkel megragadott mikroszintű sajátosságok között, lehetővé téve a közösségi média kontextusában megvalósuló digitális nyelvi gyakorlatok átfogó megértését.

Esetünkben a kutatás úgy kezdődött, hogy a hozzászólásokat automatizált adatgyűjtéssel, Python-szkripten alapuló ún. webscraping-eljárással rendeztük adatbázisba azok metaadataival (hozzászólás ideje, kedvelések száma, válaszok

száma, hozzászólás szövege, hozzászóló) együtt (vö. SZABÓ–BODÓ 2020: 42–43). Az adatgyűjtés pillanatában, 2024 augusztusában a 83 videó átlagosan 43 hozzászólást tartalmazott, összesen 3564-et, amelyek közül a TikTok adathozzáférést szabályozó programozói felülete (API) a primérek gyűjtését engedélyezte, vagyis azokat, amelyek nem valamilyen másik hozzászólásra való válaszként keletkeztek. Így összességében az adatbázisunk 2851 kommentet tartalmaz. Ezeket a hozzászólásokat a platform és az anyag egyediségeinek megfelelően három csoportra bontottuk. A kvantitatív elemzéseinket elvégeztük a teljes mintán ($n = 2851$), valamint a népszerű hozzászólások két csoportján is. Népszerűnek azokat a hozzászólásokat tekintettük, amelyeket 1. sokan kedvelték, 2. válaszok érkeztek rájuk. Az 1. típusú hozzászólások ($n = 87$) közé kerültek azok, amelyek legalább 10 kedvelést kaptak, a 2. típusú hozzászólások ($n = 384$) közé pedig azok, amelyekre legalább 1 válasz érkezett. Ezt a három csoportot abból a célból hasonlítottuk össze, hogy lássuk a különbségeket az összes hozzászólás és a reakciókat kiváltók között.

A hozzászólásokat az elméleti áttekintésben (a tanulmány 2. pontjában) bemutatott szempontok mentén manuálisan annotáltuk, melyek közül ebben a tanulmányban ötre összpontosítunk. Vizsgáltuk a hozzászólások alapviszonyulását, amelyhez az automatizált szentimentelemzésben használt poláris kategóriákból indultunk ki (vö. NÉMETH–KATONA–KMETTY 2020: 53–54), vagyis azt jelöltük, hogy a hozzászólások pozitív viszonyulást fejeznek-e ki, negatívát, mindkettő megjelenik bennük, vagy nem megállapítható a viszonyulás. Annotáltunk platformspecifikus tényezőket, azaz, hogy a hozzászólásokban jelennek-e meg emoji-k, illetve hogy tartalmaznak-e megjelöléseket. Utóbbi esetében azt is annotáltuk, hogy csak megjelölés van a hozzászólásban, vagy tartozik hozzá egyéb kommentár is. A szakirodalmi áttekintőben tárgyalt metanyelvi gyakorlatokhoz kapcsolódva jelöltük a hitelességgel kapcsolatosakat, így elkülönítettük a hitelesítő, a hiteltelenítő, illetve a mindkét mozzanatot tartalmazó hozzászólásokat. Annotáltuk továbbá a stilizálásokat is, vagyis amikor a hozzászóló a videóban elhangzó vagy ahhoz kapcsolódó, székelyföldi beszédmódokat „szólaltatja meg” írásban. Az annotált adatbázison leíró statisztikai elemzést folytattunk, amelyeket az egyes jelenségekhez kapcsolódó kvalitatív elemzéssel egészítettünk ki. A következő elemzés ezeket a szempontokat fogja részleteiben bemutatni, ügyelve arra, hogy többféle skála, így a teljes adatbázisban megmutatkozó mintázatok, valamint a minőségi sajátosságok is helyet kapjanak a leírásban.

4. Elemzés

Az elemzés során először általánosan jellemezzük a hozzászólásokat a megosztásokhoz való alapvető viszonyulásuk tekintetében, kitérve az emojihasználat és a megjelölések TikTok-specifikus alkalmazására. Ezt követően azt mutatjuk

be, hogy hogyan teremődik meg a hiteles (vagy éppen hiteltelen) székely beszélő képe a vizsgált hozzászólásokban. Végül arra térünk ki, hogy a hozzászólások hogyan stilizálják írásban a videóban megjelenített és székelyföldiként regisztrált beszédmódokat.

4.1. A hozzászólások általános jellemzése

A vizsgált TikTok-videókhoz érkező hozzászólások túlnyomó többsége pozitív alapviszonyulást tükröz. A teljes mintában a kommentek 52%-a egyértelműen pozitív, míg a negatív (10%), a mindkétféle viszonyulást megjelenítő (11%) és a nem meghatározható (26%) hozzászólások aránya jóval alacsonyabb. A népszerű hozzászólások körében is hasonló tendencia figyelhető meg. Az 1. típusú népszerű kommentek közel fele pozitív (47%), bár a negatív és a vegyes hozzászólások aránya itt 23-23%. A 2., tehát a válaszreakciót generáló típusban azonban a pozitív viszonyulás csupán 24%; ez az érték ugyan még mindig magasabb a negatív (16%) és a vegyes (17%) hozzászólásoknál, a nem meghatározhatók aránya (42%) itt a legmagasabb. A pozitív hozzászólások gyakran tartalmaznak általánosan elismerő, akár rajongó megnyilatkozásokat (pl. „*imádom ezt az ízes beszédet* 🥰🥰🥰”), és ezekhez sokszor jelentős közösségi reakció is társul kedvelések és válaszok formájában. A negatív alapviszonyulású kommentek száma kisebb, de ezek is képesek jelentős figyelmet kiváltani, különösen, ha kulturális vagy viselkedésszerű normák megsértését vélik felfedezni bennük (pl. „*Mi meg a kutyának szoktunk fütytyenteni, tiszteld Őt!* 😏”). A nem meghatározható hozzászólások — például egyszerű megjegyzések vagy kommentár nélküli megjelölések — többsége nem vált ki interakciót, de kisebb részük még így is népszerűvé válik.

Az emoji használata szoros kapcsolatban áll a hozzászólások érzelmi töltetével. A pozitív kommentek 82%-a tartalmaz emoji-t, míg a negatív hozzászólások esetében ez az arány mindössze 20%. A pozitív alapviszonyulású hozzászólásokban az emoji — például szívecskék, nevetős arcok — vizuálisan is megerősítik a szöveges tartalom érzelmi töltetét, akár fokozhatják annak hatását. A negatív kommentekben az emoji ritkábban jelennek meg, és ha mégis, akkor gyakran ironikus vagy enyhítő funkciót töltenek be, mint például a „😏” a fent idézett kritikus megjegyzés végén. A „mindkettő” kategóriába sorolt hozzászólásokban az emoji 52%-os arányban fordulnak elő, gyakran segítenek az ambivalens viszonyulás árnyalásában. A nem meghatározható hozzászólások esetében az emoji jelenléte kevésbé informatív (33%), és többnyire nem segít az alapviszonyulás egyértelmű azonosítását. Összességében elmondható, hogy az emoji a pozitív érzelmek kifejezésének preferált eszközei, míg a negatív vélemények inkább a szűken értelmezett nyelvi erőforrásokra támaszkodnak.

Más felhasználók megjelölése elsősorban a tartalom továbbításának eszköze. A felhasználók feltételezhetően gyakran azért jelölnek meg másokat, mert úgy érzik, hogy a videó tartalma számukra is releváns, humoros vagy ismerős. A megjelölések jelentős része nem tartalmaz további szöveget, vagy csupán egy-egy emoji-t, például „@[felhasználónév] 😄😄”. A további megjegyzéssel kiegészített megjelölések azonban gyakran pozitív viszonyulást tükröznek, és hitelesítő funkcióval is bírnak („@[felhasználónév] ez de igaz 😄😄”). A negatív alapviszonyulású megjelölések ritkák, és jellemzően nem támadó jellegűek, inkább személyes tapasztalatokra épülő észrevételek („@[felhasználónév] na nekünk ilyet nem mondtak”). A népszerű hozzászólások között a pusztán megjelölést tartalmazók ritkán járulnak hozzá jelentős interakció kialakulásához, míg a szöveges kiegészítéssel ellátottak nagyobb eséllyel generálnak válaszokat. A megjelölések tehát a tartalom terjesztése mellett hozzájárulnak az online közösségépítéshez és a közös nyelvi élmények megerősítéséhez is.

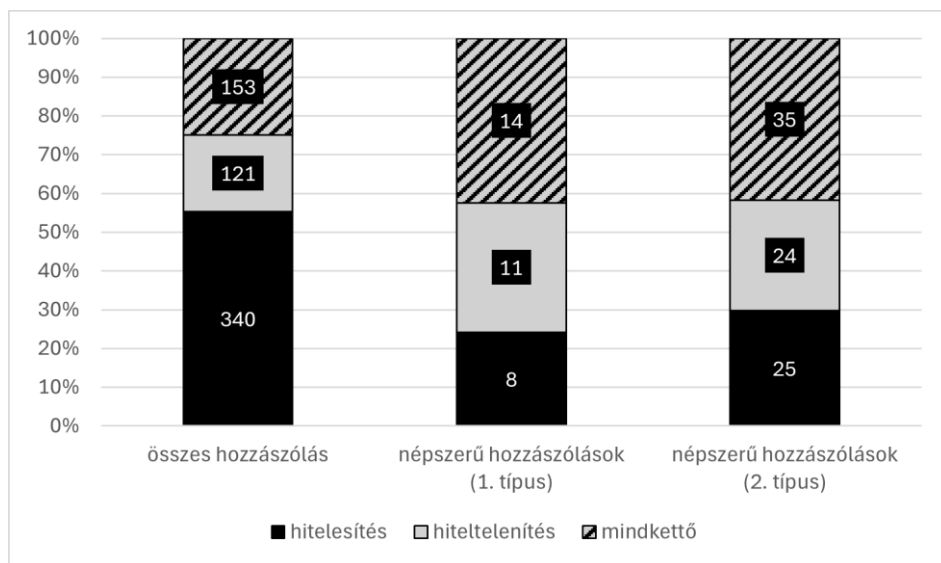
A hozzászólások nemcsak érzelmi viszonyulásokat tükröznek, hanem gyakran hitelesítő vagy éppen hiteltelenítő mozzanatokat is tartalmaznak, vagy írásban stilizálják a felhasználók a videókban elhangzó megszólalásokat. Fontos szerepet játszanak ezáltal az autenticitás közösségi megkonstruálásában, vagyis a hitelesnek tételezett székelyföldi beszéd regisztrálásában.

4.2. Hitelesítő és hiteltelenítő gyakorlatok a hozzászólásokban

A hozzászólások vizsgálatában a következő szempontunk a videókban megjelenő beszélő autentikusságának megítélése. A felhasználók ugyanis gyakran reflektálnak arra, hogy a videóban bemutatott nyelvi jelenségek mennyiben tekinthetők hitelesnek. A hozzászólások egy része megerősíti a bemutatott beszédmód valóságtartalmát, míg mások épp annak hitelességét kérdőjelezzik meg. Emellett léteznek olyan hozzászólások is, amelyek egyszerre tartalmaznak hitelesítő és hiteltelenítő elemeket, árnyaltabb értelmezési lehetőséget kínálva. Ezek a megnyilatkozások a beszédmód regisztrálásának dinamikus jellegére mutatnak rá, a nyelvjárásokhoz fűződő közös tudás és tapasztalat folyamatos megalkotása mentén. Az autenticitással kapcsolatos hozzászólások több, mint a teljes minta egyötödét teszik ki (614; 22%); ezek eloszlása az 1. ábrán látható.

Az összes hozzászólást tekintve a hitelesítő gyakorlatok aránya a legmagasabb (55%). Ezzel szemben a hiteltelenítő hozzászólások aránya mindössze 20%, míg a „mindkettő” kategóriába tartozó hozzászólások 25%-ot tesznek ki. Érdekes módon ez az arány megfordul mindkét típusú népszerű hozzászólások körében: itt ugyanis a hiteltelenítő és a vegyes kommentek kerülnek előtérbe, míg a hitelesítő megjegyzések aránya jelentősen alacsonyabb (24% és 30%). Ez arra utal, hogy a felhasználók nagyobb valószínűséggel lépnek interakcióba azokkal a hozzászó-

lásokkal, amelyek kritikai vagy ambivalens viszonyulást tükröznek, míg a megerősítő jellegű hozzászólások kevésbé generálnak közösségi reakciót.

1. ábra. Hitelesítő és hiteltelenítő gyakorlatok aránya a hozzászólásokban

Kvalitatív elemzés során jól kirajzolódnak a hitelesítő és hiteltelenítő gyakorlatok közötti stiláris különbségek is. A hitelesítő kommentek gyakran rövidek, közvetlenek, és a nyelvi gyakorlatok közösségi megerősítésére épülnek (pl. „igen nálunk ez van 😊”, „pontosan”), miközben a nevetős emoji humoros, jóindulatú hangulatot kölcsönöznek nekik. Ezzel szemben a hiteltelenítő hozzászólások sokszor élesebbek, obszcén vagy ironikus megfogalmazással élnek (pl. „Lepcsi haver, aki azt mondja, hogy sláp az igénytelen gamat, mert az rom-ánul van!”), és bár ezek is tartalmazhatnak emojiakat, azok inkább az irónia vagy a kritika enyhítését szolgálják. A „mindkettő” kategóriába tartozó kommentek árnyaltabbak: egyszerre ismerik el a videóban megjelenő nyelvi jelenségek egy részének hitelességét, miközben más elemeket megkérdőjeleznek (pl. „Nem minden így van ahogy mondod!!!”).

Mind a hitelesítő, mind a hiteltelenítő gyakorlatokra igaz itt is SZABÓ és BODÓ (2020) megállapítása, miszerint ez a fajta metanyelvi tevékenység főleg a lexikai szinten érvényesül a hozzászólásokban. Ez annak ellenére történik így, hogy a készítő hangtani és intonációs sajátosságokat is felhasznál a paródiáiban — noha kétségtelen, hogy a paródia beszélt és írásbeli erőforrásokat egyaránt fel tud használni, a hozzászólás szükségszerűen írott. A hitelesítés szempontjából vegyesnek tekinthető (5) példában egyszerre találunk elismerést és hiteltelenítést a videóban megjelenő két ételnév (*paprikás krumpli* : *pityókatokány*) miatt.

(1) *nagyon nagy 🤔 annyi a gond vele h a paprikás krumpli s a pityoka tokány nem egy legalábbis itt nálunk 😊😊*

Az (1) példa hozzászólója ugyan jelzi, hogy „gondja” van a videó tartalmával, a hiteltelenítést árnyalja a térbeli szűkítés („legalábbis itt nálunk”). Az (in)autentikációs gyakorlatok egyik sajátossága ez. Az egyezkedésben részt vevő felek gyakran utalnak helyszínekre: akár a hozzászóló tartózkodási helyére egyszerűen deiktikus kifejezésekkel (pl. *itt*), akár konkrét lokációra, ahogyan a (2), (3) és (4) példák mutatják, de a kétféle megoldás együttesen is előfordulhat.

(2) *az hecserli Gyergyófelé 😊*

(3) *A családom covasna megyei, arrafele az hecsedli/hecselli*

(4) *A csipkebogyó felénk, (Maros megye) hecserli*

A helyszín megnevezése mellett a hitelesség–hiteltelenség a hozzászólásban megjelenített egyén(ek) vagy csoport(ok) viszonylatában is értelmeződik. A birtokos személyjel a (3) példában az egyes szám első személyű megnyilatkozóhoz, a (4) példában pedig többes szám első személyhez horgonyozza le a megnyilatkozást, vagyis jelöltté teszi azt a szubjektumot vagy szubjektumokat, akinek a kiindulópontjából a hitelesítés vagy a hiteltelenítés történik. Ugyanígyen megoldást láthatunk a következő példákban is.

(5) *igen így mondjuk 😊😊😊*

(6) *Hat kurvára nem így mondjuk 🙄🙄🙄*

Ugyan az (5) példa hitelesítő, a (6) példa pedig hiteltelenítő gyakorlatot mutat be, a többes szám első személyű konstruálás mindkettőben közös. Ez a kettősség jól mutatja, hogy a hitelesség alapját a videókban és a hozzászólásokban megjelenített, bizonyos kifejezéseket azonosan mondók elképzelt közössége adja, amelyet a videók szereplője a „*mi Székelyföldön*” fordulattal nevez meg.

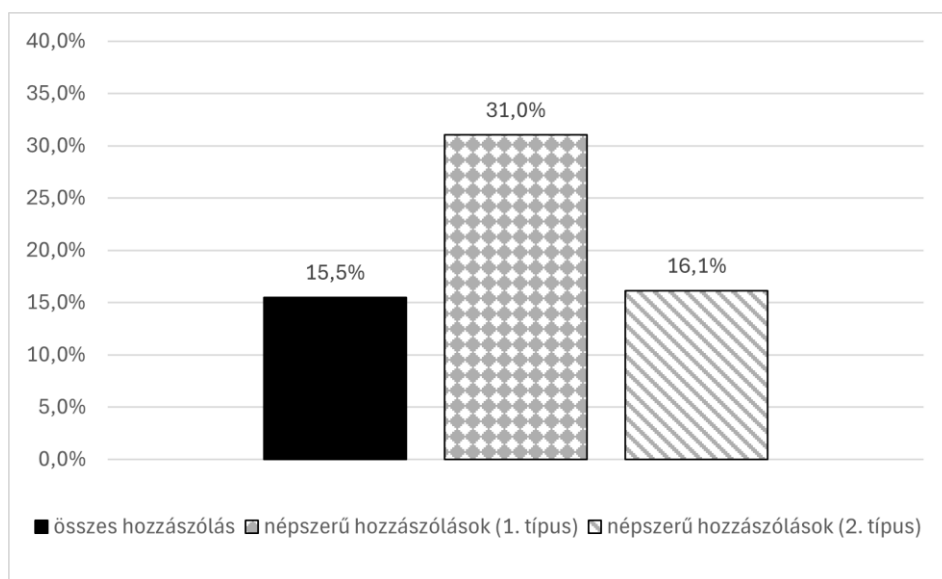
(7) *hat nem tudom te milyen székely vagy de én az vagyok és én nem így mondom es meg halani se hallodtam senkitol mar bocsika*

A (7) példa azt mutatja meg, hogy ez a megfogalmazás reflektálatlanul kapcsolódik össze az autentikus székely beszélő figurájával. Ebben a példában a hozzászóló úgy hajt végre hiteltelenítő gyakorlatot, hogy a saját székelységére hivatkozva vonja kétségbe a tartalomkészítő hitelességét, tehát az egyes szám első személyű perspektíva (azaz: én nem így mondom) írja felül a többest (azaz: mi Székelyföldön).

Az autenticitás konstruálásán túl a hozzászólásokban gyakran megfigyelhető az a gyakorlat is, hogy a felhasználók írásban stilizálják a videóban elhangzó megszólalásokat — ezek a performanszok leggyakrabban hitelesítik is az elhangzottakat, de emellett e nyelvi gyakorlattal alulról szerveződő, közösségi módon hoznak létre heterográf, azaz a helyesként elfogadottól eltérő, változatos írásmódokat.

4.3. Stilizálás a hozzászólásokban

A közösségimédia-hozzászólások nyelvi vizsgálata során a stilizálás jelenségén jól megragadható, hogy hogyan konstruálódik a közösség és a regisztrált beszédmód kapcsolata. Az elemzett szövegek viszonylatában stilizálás alatt olyan nyelvi gyakorlatot értünk, amelyek során a felhasználók tudatosan választanak ki és alkalmaznak tájnyelvi formákat, hogy ezzel viszonyulást fejezzenek ki önmagukhoz, a videó tartalmához vagy a közösségükhöz. A hozzászólásokban megjelenő stilizálás nemcsak nyelvi játékosságot, kreativitást tükröz, hanem gyakran humorforrásként is szolgál, miközben a tájnyelvinek tekintett erőforrásokhoz fűződő közösségi értékítéleteket is közvetíti. A stilizáló gyakorlatok az összes hozzászólás közel egyhatodában megjelennek, ahogyan azt a 2. ábra mutatja.

2. ábra. A stilizáló gyakorlatok aránya hozzászólástípusonként

A kvantitatív adatok alapján tehát a stilizálás viszonylag gyakori jelenség: a teljes mintában ($n = 2851$) 442 hozzászólás tartalmazott stilizáló elemeket, ami 15,5%-os arányt jelent. Az 1. típusú népszerű hozzászólásokban ez az arány jelentősen magasabb (31%), míg a 2. típusú népszerű kommentek esetében hasonló (16,1%). Ez azt mutatja, hogy a stilizáló hozzászólások nagyobb eséllyel válhatnak népszerűvé, különösen akkor, ha humorosak, figyelemfelkeltőek vagy írásmódjukban eltérnek a megszokottól. Ugyanakkor az interakció típusa eltérő: míg a stilizáló kommentek gyakrabban kapnak kedvelést, ugyanez nem igaz a rájuk érkező válaszok mennyiségére, ami arra utalhat, hogy ezek inkább szórakoztató, mintsem vitára vagy továbbfűzésre ösztönző megnyilatkozások.

A stilizálás ezekben az anyagokban a videók jellegéből fakadóan általában lexikai szinten történik: a kommentelők vagy a videóban elhangzott, leggyakrabban tájszóként azonosított nyelvi erőforrásokat ismétlik meg (pl. *pityóka*, *szalma pityóka*). A stilizálás gyakran kapcsolódik össze hitelesítő–hiteltelenítő gyakorlatokkal is, ahogyan azt a következő példa mutatja.

(8) *az nálunk gyimesben,, pityóka rántott ”* 😂😂

A (8) példában a szűkebb régió megnevezése hívja elő a stilizálást, amelyet az idézőjelek (mint grafikus erőforrások) alkalmazása tovább erősít. Az idézés és a stilizálás összekapcsolódása egy beszédesemény újrakonstruálását valósítja meg ebben a hozzászólásban: az idézet a megszólalás hitelességére irányítja az olvasó figyelmét, miközben a szűkebb régió sajátjaként regisztrálja és konstruálja azt újra (az idézés újrakonstruálásként való értelmezéséhez lásd CSONTOS 2023: 33–51). A stilizált megjegyzések hangneme jelentősen befolyásolja azok népszerűségét: ebben a példában a személyes tapasztalatra alapozás ösztönözhetette az interakciót (28 kedvelés, 3 válasz).

A hozzászólásokban történő stilizálás olykor nem csupán a székelyföldiként azonosított megszólalásokra, hanem az eredeti videóban megjelenő sémára is épít, amely szembeállítja a többes szám első személlyel jelölt székelyföldi „mondást” a jelöletlennel (lásd KRIZSAI–SZABÓ 2024: 131–133).

(9) *Mi székely földön nem úgy mondjuk,hogy:Adnál kérlek a spagetidből egy falatot hanem úgy agysza egy falás spagetit a kur.a istenedet* 😂😂😂

A séma újraalkotása mellett a (9) hozzászólás abban a tekintetben is illusztratív, hogy a stilizált nyelvi erőforrások megjelenítését olykor heterográfia jellemzi (a fogalomhoz l. JENEI 2024, 2025), amely már jelentősen túlmutat a lexikai szinten. Ebben a példában az *agysza* nyelvi erőforrás akadémiai helyesírási normáktól eltérő módon való megjelenítése heterográf gyakorlatnak tekinthető. Ugyanilyen heterográf gyakorlat jellemzi bizonyos nyelvjárásiként is azonosítható fonetikai jellemző leírását.

(10) @[felhasználónév] *maivan embér* 😂

(11) *téngeri* 🤪🤪🤪

A (10) és (11) hozzászólások a zárt *ë* sajátos megjelenítésére nyújtanak példát. Miközben ennek a hangnak az írásbeli megjelenítésére a magyar ábécé betűkészlete nem ad lehetőséget, a szakmai berkekben alkalmazott magyar egyezményes hangjelölés pedig az *ë* karaktert használja (ahogyan egyébként egyes csallóközi közösségimédia-tartalmak is, lásd PRESINSZKY 2024), a hozzászólók itt az *é* grafémával jelölték a hangot.

Ahogyan a kiejtismódok változatosak lehetnek, úgy különböző írásmódok is megjelennek egymás mellett. A fánkról szóló videóban például a *pánkó* szó

feltűnik a feliratban, de a beszélő diftongusosan ejti a szóvégi magánhangzót. Ugyanez a változatosság visszaköszön a hozzászólásokban is.

(12) @[felhasználónév] pánkó 🤔🤔🤔🤔

(13) "PÁNKÓÚ" ✨

Míg a (12) példában a felhasználó a videó feliratában is megjelenő írásmódot alkalmazza, addig a (13) idézőjelek között szedi a szót úgy, hogy egyedi módon jeleníti meg a kettőshangzó ejtémódját. Eltérő írásmódokra más nyelvjárási jelenségek kapcsán is láthatunk példákat az anyagban, amit a *laskasirittő* két lenti példájával demonstrálunk (amelyhez lásd még SZABÓ–BODÓ 2020: 47–48). Míg a (14) a videóban megszólaló ejtémódot stilizálja írásban, addig a (15) a betűk szintjén követi a központi helyesírási normákat, a szóelválasztás szintjén már nem.

(14) @[felhasználónév] ✨ *laskasirittő* ✨ 🤔

(15) Azaz *laska siritő* 🤔🤔

A heterográfia és a közösségi tájnyelvi írásbeliség jelenségeit egy olyan videóra érkező hozzászólásokkal mutatjuk be, ahol eredetileg a Dragomér Edu által megszólaltatott főszereplő „töltött paprikás”-ról beszél. A kommentmezőben itt inautentikációs gyakorlatok sorát látjuk azzal, ahogyan a felhasználók az *árdé* nyelvi erőforrásra építve egyrészt kritizálják a videó tartalmát, másrészt viszont közösséget is teremtenek rajta keresztül.

(16) *hát nem így van, a tötött árdé,,,,, ezt így mondják*

(17) *tőtött ardélyos* 🤔

(18) *tőtöttátéte.* 🤔🤔🤔🤔🤔🤔

(19) *Töltött árdé* 🤔

(20) *heh!!!! keszen vane má az ardej*

A kapcsolódó hozzászólások közül kiválasztott példák az egyes nyelvi jelenségek heterográfiáját, írásbeli változatosságát jelenítik meg. A (17) és a (18) az *l*-kieséssel kísért magánhangzónyúlást is megjelenítik írásban, miközben a (16)-ban a nyúlás nem jelölt. A 'paprika' jelentésű szó is különbözőképp stilizálódhat írásban: a (19)-ben nincs szóvégi mássalhangzó — ahogyan azt tájszótáraink és a legtöbb hozzászóló írják —, míg a (20)-ban *j*-vel zárul a szó.

Az elemzett hozzászólásokban megjelenő stilizálás tehát nem csupán nyelvi játék vagy humorforrás, hanem az írásbeliség révén megvalósuló identitásperformansz is egyben, amely során a felhasználók tudatosan választanak olyan nyelvi formákat, amelyekkel egyrészt a székelyföldiségüket indexálhatják, másrészt a vonatkozó TikTok-tartalom közönségéhez való tartozásukat is demonstrálhatják. Az írásbeli megjelenítés — különösen a heterográf írásmódok jelenléte — lehe-

olvasható formában is jelen legyenek az online diskurzusban, ezáltal új kontextusban erősítve meg a nyelv térbeli változatosságának közösségi jelentőségét és újraalkothatóságát.

5. Összegzés

Tanulmányunkban Dragomér Edu *Nálunk nem úgy van* című TikTok-videosorozatának hozzászólásait vizsgáltuk szociolingvisztikai szempontból, a székegyföldi beszéd regisztrálását a középpontba állítva. Elsőként általánosan jellemeztük a hozzászólásokat, és azt állapítottuk meg, hogy a teljes mintában többségben vannak a pozitív viszonyulású kommentek, a népszerű, reakciókat generálók között viszont kiegyensúlyozottabb a pozitív–negatív eloszlás. Ez a tendencia egyfelől magyarázható a közösségimédia-felületek általános működésével (azaz a szélsőségesen támogató és szélsőségesen elutasító vélemények algoritmikus előtérbe helyezésével), másfelől viszont rámutat arra is, ahogyan a felhasználók egyezkedés tárgyává teszik a különböző megnyilatkozásokról alkotott véleményeiket, például azokat, amelyek a beszélés hitelességével kapcsolatosak. Az elemzés második részében ennek megfelelően a hitelességgel kapcsolatos metanyelvi gyakorlatok sajátosságait vizsgáltuk. Egyfelől a viszonyulásokhoz hasonló tendenciát figyeltünk meg: míg a hitelesítő gyakorlatok vannak többségben a teljes mintában, a népszerű hozzászólások két csoportjában ez kiegyenlítődik. A kvalitatív elemzés során azt állapítottuk meg, hogy a hitelesség–hiteltelenség megkonstruálásában az olyan deiktikus kifejezések, mint a *felénk*, *nálunk*, *arrafele*, a konkrét lokációk megnevezése, valamint a többes szám első személyű személyjelölési mintázatok játszanak szerepet.

Az elemzés harmadik részében a stilizálás gyakorlatait elemeztük. Itt a másik két szemponthoz képest fordított tendenciát figyeltünk meg: az 1. típusú (sok kedvelést kapott) népszerű hozzászólásokban arányaiban több a stilizálás, mint a teljes mintában. Míg a hitelesítés és a hiteltelenítés gyakorlatai leggyakrabban a lexikai szintet érintették, addig a stilizálás jellemző esetei sokkal inkább a hangtani sajátosságok grafikai szimbólumokkal való megjelenítésén alapultak (lásd még SZABÓ–BODÓ 2020: 47–49), a jelöltség ilyen nyelvi megoldásokban valósult meg. Azt láttuk tehát, hogy a stilizálás sokszor heterográf gyakorlatokon, vagyis e szimbólumok ortográfiai normáktól eltérő írásán alapul. Példáink között szerepelt a zárt *ē* hang *é* grafémával történő lejegyzése, a kettőshangzók különböző jelölése, vagy a szóbelseji magánhangzó-rövidülés és mássalhangzó-nyúlás. Itt tehát olyan esetét láthattuk a regionális nyelvi sajátosságok írásbeli megjelenítésének, amelyek nem a felhasználók egynormájú szemléletét (ilyenre lásd PARAPATICS 2020), hanem a változatosság értékelésének reflektált gyakorlatait mutatják meg.

Ezeknek a reflektált gyakorlatoknak a megléte önmagában természetesen még nem feltétlenül jelenti, hogy valamilyen radikális és mindent átható, pozitív irányú attitűdbéli változásnak lennénk a szemtanúi. A hiteltelenítő gyakorlatok magas száma és tartalma éppen arra mutat rá, hogy negatívan is lehet viszonyulni a tájnyelvek mediatizált megjelenítéséhez. Azt mondhatjuk tehát általánosan, hogy ezt a fajta részvételi kultúrát leginkább az állandó metanyelvi-metapragmatikai egyezkedés jellemzi, amit az autenticitás kérdésköre hat át. A nyelvvel való foglalkozás különféle formáinak egyik kulcskérdése a hitelesség képzetének megalakítása, sőt, a megalkothatósága (vö. BODÓ 2024b).

Vizsgálatunk korlátai között érdemes megemlíteni, hogy egyetlen felület egyetlen videósorozatának recepcióját, azon belül is csak a hozzászólásokat elemeztük. Ez az esettanulmányyszerű elrendezés azonban egyúttal módszertani kísérlet is, ami indokoltta tette ezt a döntést. Két eljárást érdemes módszertani szempontból is újra kiemelni. Az egyik a webscraping eljárása, vagyis az automatizált adatgyűjtés. A közösségi oldalak felhasználói nem időrendi sorrendben látják a hozzászólásokat, hanem személyre szabottan, az algoritmikus működés korábbi digitális lábnyomuk alapján határozza meg, hogy milyen információk milyen sorrendben kerüljenek eléjük. A webscraping ezt azzal küszöböli ki, hogy a hozzászólások teljességét a kutatók rendelkezésére bocsátja, amely utána saját szempontok szerint rendezhető. A másik eljárás a skálázás, vagyis az a módszertani törekvés, amely egyensúlyt igyekszik teremteni a létrehozott adatbázisok szélesebb körű, inkább számítógépes vagy kvantitatív elemzése és a „kis adatok” kontextusba ágyazott, alapos és kvalitatív tanulmányozásának előnyei között (ANDROUTSOPOULOS 2024). Meglátásunk szerint az ilyen megközelítés egyaránt alkalmas lehet nagyobb mintázatok és egyedi sajátosságok felfedezésére.

Jövőbeni lehetséges kutatási irányként más, eddig nem vizsgált régiók mediatizált nyelvének regisztrálását említhetjük (ennek lehetőségeihez lásd KOCIS és mtsai 2022). Hasonlóan releváns felvetés volna a platformközi összevetés is, feltételezve azt, hogy a különböző közösségimédia-felületek közti csekélynek tűnő különbségek másfajta interakciókat indíthatnak el a felhasználók között. A fenti okok miatt az elemzési szempontok között a jövőben a hitelesítés–hiteltelenítés gyakorlatai mellett a közösségi tájnyelvi írásbeliség vizsgálatát tervezzük folytatni. A kommunikációs szinterek változása, bővülése miatt továbbra is fontosnak gondoljuk a mediatizált nyelvjárások kutatását. Ezek a kutatási irányok ugyan alternatív megközelítéseket igényelnek (vö. SZABÓ 2024), a mediatizáltság azonban olyan mértékben hatja át a kortárs nyelvi gyakorlatainkat és azok társadalmi következményeit (lásd KELLY-HOLMES 2024), ami a magyar nyelvjárások kutatásának is új, megismerésre érdemes terepét jelentheti.

Irodalom

- AGHA, ASIF 2021/2005. Hang, alaphelyzet, regisztrálás. Ford. Jani-Demetriou Bernadett. *Replika 119–120*: 141–170.
- ANDROUTSOPOULOS, JANNIS 2024. Scaling as method: A three-stage, mixed-methods approach to digital discourse analysis. *Discourse, Context & Media* 62: 100817. <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2024.100817>
- BODÓ CSANÁD 2017. *Mediatizált nyelvjárások*. In: BENŐ ATTILA–FAZAKAS NOÉMI szerk., *Élőnyelvi kutatások és dialektológia. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia — Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. — előadásaiból*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 38–50.
- BODÓ CSANÁD 2024a. *Tizenkét lecke a nyelv, a kultúra és a társas viszonyok tanulmányozásához*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- BODÓ CSANÁD 2024b. Részvételi kutatás és (táj)nyelvi szakértelem. In: FARKAS EDIT–NEMESI ATTILA LÁSZLÓ–PINTÉR LILLA szerk., *Levéltár – terepmunka – katedra: Születésnap kiadvány Hegedűs Attila tiszteletére*. Budapest, PPKE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 71–79.
- BODÓ CSANÁD–FAZAKAS NOÉMI 2023. Giving voice to the Csángó figure: Participation roles and the production of belief in language revitalisation. *International Journal of the Sociology of Language* 281: 51–76. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2022-0082>
- BODÓ CSANÁD–SZABÓ GERGELY–TURAI KATALIN RÁHEL 2023. A politikailag korrekt nyelv regisztrálása budapesti kollégiumi társalgásokban. In: HORVÁTH VIKTÓRIA–DÉR CSILLA ILONA–HÁMORI ÁGNES–KREPSZ VALÉRIA szerk., *Empirikus társalgáskutatás Magyarországon*. Budapest, HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont. 109–125. <https://doi.org/10.18135/Empirikus.2023.6>
- BUCHOLTZ, MARY–HALL, KIRA 2005. Theorizing identity in language and sexuality research. *Language in Society* 23/4: 469–515. <https://doi.org/10.1017/S0047404504334020>
- CAMERON, DEBORAH 2001. A munkavállaló stilizálása: Társadalmi nem és a nyelv áruvá válása a globalizált szolgáltatóiparban. Ford. Schleicher Nóra. *Replika 45–46*: 213–237.
- CULLER, JONATHAN 1988. *Framing the sign: Criticism and its institutions*. Oxford, Blackwell.
- CSONTOS NÓRA 2023. *Az idézés működése a magyar nyelvben*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem és L'Harmattan Kiadó. <https://doi.org/10.56037/978-963-646-069-3>
- GÁLFFY MÓZES 1956. A háromszéki nyelvjárás változatok határa. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 446–453.
- GLÓZER RITA 2022. *Részvétel, média, kultúra: A videóblogger a részvételi kultúrában*. Budapest–Pécs, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék–Gondolat Kiadó.
- JENEI KAMILLA 2024. Szóhatárok jelölése heterográf írásmód esetén. In: BORISSZA EMESE–GÖMBÖS ZSÓFIA–HELLER KATA–OSZTROLUCZKI ANETT–RUZSITS ORSOLYA–

- TÖRÖK SÁRA szerk., *Utak a nyelvhasználat kutatásában 1. Hallgatói tanulmánykötet*. Budapest, ELTE BTK Alkalmazott nyelvészeti diákműhely. 67–85.
- JENEI KAMILLA 2025. Utazó szövegek: Társas jelentések és nyelvi ideológiák a heterográfia recepciójában. In: GOSZTOM DALMA–HRENEK ÉVA–TÖRÖK SÁRA szerk., *Utak a nyelvhasználat kutatásában 2*. Budapest, ELTE BTK Alkalmazott nyelvészeti diákműhely. 67–85.
- JONES, RODNEY H. 2024. Lip-synching and young people’s everyday linguistic activism on TikTok. In: REICHL, SUSANNE–SMIT, UTE eds., *#YouthMediaLife & Friends: Interdisciplinary research into young people’s mediated lifeworlds / Interdisziplinäre Forschung zu mediatisierten Lebenswelten Jugendlicher*. Bécs, Vienna University Press. 23–41. <https://doi.org/10.14220/9783737016391.23>
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 262–324.
- KELLY-HOLMES, HELEN 2024. Artificial intelligence and the future of our sociolinguistic work. *Journal of Sociolinguistics* 28/5: 3–10. <https://doi.org/10.1111/josl.12678>
- KOCSIS ZSUZSANNA 2018. Nyelvi regiszterek megítélése és megjelenése budapesti kollégák hétköznapi társalgásaiban. In: DOMBI JUDIT–FARKAS JUDIT–GÚTI ERIKA szerk., *Aszimmetrikus kommunikációs – aszimmetrikus viszonyok*. Bicske, SZAK Kiadó. 402–417.
- KOCSIS ZSUZSANNA–KRIZSAI FRUzsINA–BODÓ CSANÁD–VARGHA FRUzsINA SÁRA–SZABÓ GERGELY 2022. Civilek a nyelv térbeli változatosságáról szóló tudás létrehozásában. In: KARMACSI ZOLTÁN–MÁRKU ANITA–MÁTÉ RÉKA szerk., *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben: Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról*. Törökbálint, Termini Egyesület–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–Hodinka Antal Intézet. 101–118.
- KOVÁCS ZSUZSANNA–SÜMEGI MARIANN 2012. A férfiak nyelvi viselkedése egy „nőies” munkahelyi sztenderd nyelvhasználat tükrében. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 2/3: 102–121.
- KRIZSAI FRUzsINA–SZABÓ GERGELY 2024. Személyjelölés a térbeli változatosság tapasztalatainak internetes megjelenítéseiben. In: CZETTER IBOLYA–HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER szerk., *VII. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 2023. augusztus 22–23*. Szombathely, Savaria University Press. 128–139.
- MÁRKU ANITA–BARTHA CSILLA 2019. Multimodalitás és transzlingvális gyakorlatok a kárpátaljai internetezők nyelvhasználatában. In: CSERNICKÓ ISTVÁN–MÁRKU ANITA szerk., *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Központ kutatásaiból* 5. Ungvár, Autdor-Shark. 13–28.
- NÉMETH BOGLÁRKA 2021. On the enregisterment of Szekler: Communicational stereotypes recreated in the sketch *Úgy-e, Magdi?* by Open Stage. *Hungarian Studies Yearbook* 3/1: 89–121. <https://doi.org/10.2478/hsy-2021-0007>
- NÉMETH BOGLÁRKA 2024. Szemelvények a székely nyelvjárás nyelvészeti reprezentációjából. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 68/2: 117–157.
- NÉMETH BOGLÁRKA 2025. A regisztrálás jelenségek, relevanciája és a „székely nyelvjárás” regisztrálásának vizsgálati lehetőségei: Egy kutatás elméleti megfontolásai. In:

- BODÓ CSANÁD–SZABÓ GERGELY szerk., *A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 301–311. <https://doi.org/10.21862/Szociolingvisztika/2024/8122.301>
- NÉMETH RENÁTA–KATONA ESZTER RITA–KMETTY ZOLTÁN 2021. Az automatizált szövegelemzés perspektívája a társadalomtudományokban. *Szociológiai Szemle* 30/1: 44–62.
- PARAPATICS ANDREA 2020. Regionális nyelvi sajátosságok megjelenése és megítélése a közösségi médiában. *Médiakutató* 21/2: 59–73.
- PRESINSZKY KÁROLY 2024. A csallóközi magyar nyelvjárás megjelenítése közösségi médiatartalmakban. In: BAUKO JÁNOS–PRESINSZKY KÁROLY szerk., *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés két nyelvű környezetben*. Nyitra és Törökbálint, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 235–250.
- RANCZ TERÉZ 2011. *Identitás és nyelvhasználat Felső-Háromszéken*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- SZABÓ GERGELY 2024. Bevezetés „A nyelv térbeli változatosságának alternatív megközelítései” című műhelyhez. In: CZETTER IBOLYA–HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER szerk., *VII. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 2023. augusztus 22–23*. Szombathely, Savaria University Press. 71–75.
- SZABÓ GERGELY–BODÓ CSANÁD 2020. A székely nyelv regisztrálása a közösségi médiában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 64/1: 39–56.

Authenticity and dialect writing in the reception of social media content from *Székelyföld*

In this paper, we explore comments on Dragomer Edu’s TikTok video series entitled *Nálunk nem úgy van* (‘It’s not like that here’). In our analysis, we go beyond a mere examination of linguistic variation in the videos and, based on the processual and dynamic nature of enregisterment and mediatization, we scrutinize how the speech in *Székelyföld* is imagined and (re)constructed in the interaction of the platform’s users. In our analysis, we pay special attention to how the content is received and what linguistic and semiotic resources are employed to express such stances. In addition, we also examine the ways in which commenters authenticate or denaturalize what (and how) is said in the videos. Finally, we discuss how users stylize the dialect enregistered as *Székely* in writing. The paper presents a preliminary study, the findings of which we would like to extend in further comprehensive studies, extending them to other areas and platforms as well.

Keywords: authenticity, citizen dialectology, dialect writing, enregisterment, social media, mediatization

SZABÓ GERGELY
ORCID: 0000-0002-8553-1227
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
szabo.gergely@kre.hu

VLASITS LAURA
Fertőszentmiklósi Felsőbüki Nagy Pál Általános Iskola
neubauer1230@gmail.com

KRIZSAI FRUzsINA
ORCID: 0000-0001-8629-1037
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
krizsai.fruzsina@btk.elte.hu

Attitűdvizsgálat a nyírvasvári cigányság körében: egy dialektusváltás hátteréhez

BALOGH ROLAND MÁRK

1. Bevezetés

A dialektusváltás (lásd még dialektusváltás, nyelvjáráscsere, nyelvjárásváltás, nyelvjárásvesztés) az a folyamat, amely során egy adott közösség vagy egyén elhagyja a saját, tradicionális dialektusát, és helyette egy másik, jellemzően nagyobb presztízsű nyelvváltozatot kezdi el használni. Tanulmányomban egy sajátos dialektusváltást, a nyírvasvári cigányság körében végbement dialektuscserét követő nyelvi helyzethez kapcsolódó attitűdöket vizsgálom, ennek révén reményeim szerint magának a dialektusváltásnak a hátteréről is árnyaltabb képet alkothatunk.

A téma feldolgozásához mindenekelőtt szükséges a romani nyelvváltozatok általános ismertetése. Ezt követően térek rá a két nyelvváltozat közötti eltérésekre. A dolgozat következő egységében az attitűdvizsgálat módszertanát, majd a dolgozat elméleti keretét mutatom be. Végül a saját vizsgálatom eredményeit ismertetem.

2. A romani nyelvváltozatok

Magyarországon három jelentős cigány népcsoportot tartanak számon: az oláh cigányokat, a romungrókat és a beásokat. A romungrók — akik a hazai cigányság legnépesebb részét alkotják — többnyire egynyelvűek, és magyar anyanyelvű közösséget képeznek. A beások Romániában váltak egynyelvű, román anyanyelvű csoporttá, így érkeztek Magyarországra a 19. század folyamán. Kétnyelvűvé válásuk óta az általuk hozott román nyelvváltozatra saját cigány nyelvükként hivatkoznak. Az oláh cigányok jellemzően kétnyelvű, hagyományaikat erősen őrző közösséget alkotnak. Általában a romani nyelv olyan változatait beszélik, amelyekben más dialektusokhoz viszonyítva nagyobb arányban találhatók román jövevényszavak, például a lovári, a csurári vagy a cerhári.

Az európai romani nyelvváltozatok besorolása YARON MATRAS területi alapú felosztásán nyugszik (2002: 214–238). Eszerint négy fő dialektuscsoport különíthető el: vlax, balkáni, centrális és északi. A vlax csoport északi ágra (például lovári, csurári, kalderás) és déli ágra (például gurbet, xoraxano, dzsambaz) különül el. A (dél-)balkáni csoporton belül beszélhetünk dél-balkáni I. (például krími romani, arli, erl, urszári) és dél-balkáni II. (például bugurzi, drindári) alcsoportról. A centrális csoporton belül megkülönböztetünk északi centrális (szlovák romani), délkeleti centrális (romungró) és délnyugati centrális (például burgenlandi, vend, prekmurjei) változatokat. Az északi csoport északkeleti (például lett romani, lengyel romani, xaladitka) és északnyugati (például manus, kaale, szinti) kategóriákra osztható.

A nyírvasvári cigány közösséghez két dialektus kapcsolható: a cerhári és a gurvári (vagy más néven bodóc). A cerhári nyelvváltozat a MATRAS-féle tipológia alapján átmeneti jellegűnek tekinthető, hasonlóan a korábban elkülönített gurvárihoz, mivel mindkettő egyaránt hordoz vlax és centrális sajátosságokat. Amennyiben mégis egyértelműbb besorolásra törekszünk, a cerhári inkább a vlax csoporthoz áll közelebb, míg a gurvári inkább a centrális csoporthoz sorolható. Valójában e két változat skálaszerű átmenetet képez az érintett dialektuscsoportok között: a cerhári a vlax csoport centrális jegyekhez legközelebb álló változata, a gurvári pedig a centrális csoport vlaxhoz leginkább közelítő formája. A két változat közötti eltérések elsősorban lexikális szinten jelentkeznek ('káposzta': cerh. *shax* – gurv. *arminy*; 'is': cerh. *vi* – gurv. *te*), míg a morfológiai (jövő idejű E/2. személyrag: cerh. *-ej* – gurv. *-ehe*) és fonológiai különbségek (társ-eszközhatározó rag: cerh. *-hal* – gurv. *-hel*, cerh. szókezdő *j* – gurv. szókezdő *tj*) kisebb arányúak (vö. BALÓ 2017).

A nyírvasvári cigányság nagyjából az 1960-as évek végéig, 1970-es évek elejéig a szakirodalom által gurvári/bodóc nyelvváltozatot beszélte (VEKERDI 1971, RÉGER 1988: 112–113, MATRAS 2002: 9), ezt követően azonban átváltott a cerhári nyelvváltozatra. A váltás kiindulópontja — adatközlőim elmondása szerint — az 1950-es évek végére tehető, amikor cerhári nyelvű lakosok érkeztek a közösségbe házasságkötés révén. Ez a folyamat folytatódott a következő évtizedben, majd nagyjából az 1970-es évek elejére tetőzött, ekkor már azonban a helyi cigányság jelentős többsége cerhári nyelvű lett.

A vizsgált közösség jelenlegi nyelvhasználatában egyfajta szubsztrátumhatás figyelhető meg, amely fonológiai, morfológiai és lexikális szinten is azonosítható. Erre irányuló vizsgálatomat egy másik tanulmányomban mutatom be (lásd BALOGH 2026). Ezúttal csak a szubsztrátumhatást jelző mennyiségi adatokat idézem. A vizsgálat korpuszában 2154 variábilis elem szerepel, amelyek közül 707 a korábbi gurvári nyelvváltozathoz kötődő, 1447 pedig cerhári realizáció, melyek egy igen jellegzetes életkori megoszlást mutatnak. A 21–40 év közötti korosztály

által produkált korpuszban összesen 701 variábilis elemet regisztráltam, ebből 176 gurvári, 525 pedig cerhári realizáció. A 41–60 év közötti korosztály korpuszában a variábilis elemek száma 832, ebből 263 gurvári és 569 cerhári realizáció. A 61–82 év közötti korosztály korpusza 621 variábilis elemet tartalmaz, ebből 268 esetben gurvári, 353 esetben pedig cerhári realizációt produkáltak. Ez arra utal, hogy a legidősebb korosztály nyelvhasználatában még erőteljesebben jelen vannak az elhagyott gurvári nyelvváltozat bizonyos jegyei. Tovább árnyalható ugyanakkor a nyírvasvári cigányság körében végbement dialektusváltás a beszélők nyelvi attitűdjére irányuló vizsgálattal.

3. Az attitűdvizsgálat módszere

Az attitűdvizsgálat az 1960-as években kibontakozó szociolingvisztika mérési rendszerében jelent meg először, és alapvetően WALLACE E. LAMBERT nevéhez fűződik. LAMBERT az *Evaluational Reactions to Spoken Languages* című munkájában az attitűdvizsgálat szükségességét azzal indokolja, hogy „a beszélt nyelv egy nemzeti vagy kulturális csoport jellemző ismertetőjegye, ezért a hallgatók a csoporthoz való viszonyulásukat a csoport által használt nyelvre is kivetítik” (LAMBERT 1960: 80, fordítás tőlem: B.R.M.). Ez a megállapítás magában foglalja azt, hogy egy adott közösség által alkalmazott nyelvhasználat a csoport egyfajta ismertető, beazonosító jegyeként funkcionál a kívülállók és önmaguk számára is. Mindez pedig arra enged következtetni, hogy egy csoport sajátos nyelvhasználati módja a csoportidentitás meghatározó eleme, illetve a más csoportoktól való megkülönböztetés fontos eszköze is. A nyelvi diverzitás — e differenciáló szerepe révén — a nyelvi megbélyegzés alapjául szolgálhat. Az így létrejövő előítéletek mérésére alkalmas az attitűdvizsgálat.

LAMBERT vizsgálatának alapfogalma a *matched-guise-technique* (továbbiakban MGT), azaz az ügynökvizsgálat (LAMBERT 1960: 44–51), melynek lényege, hogy ugyanazon beszélő két különböző — egymással valamilyen presztízviszonyban álló — nyelven vagy nyelvváltozaton szólal meg, viszont az adatközlők emiatt két beszélőt érzékelnek, ezért különböző attitűdöket tanúsítanak iránta. Ennek a módszernek a hatékonysága abban rejlik, hogy kimutatja a nyelvi előítéletek természetét, azaz rávilágít azok tényleges nyelvi minőségére: az adatközlők nem a beszélő személyére, hanem annak nyelvhasználatára reagálnak, és fogalmaznak meg a beszélő személyére vonatkozó értékítéleteket, feltételezéseket, preconcepciókat.

Ugyanakkor a MGT-metódus több szempontból is kritizálható. Elsősorban jogosan megkérdőjelezhető, hogy a nyelvi mintát szolgáltató felolvasó/beszélő ugyanolyan szinten beszéli-e mindkét nyelvet, vagy ugyanolyan mértékű hitelességgel és természetességgel tudja-e produkálni az adott nyelvváltozatok karakteres jegyeit. Másrészt fennáll az a probléma is, hogy egyetlen felolvasó/beszélő

alkalmazása ellehetetleníti a hétköznapi nyelvhasználat változatosságának reprezentációját az általa közölt nyelvi mintában: nem értékelhetőek sem nemi, sem életkori sajátosságok alapján. Harmadrészt nemcsak a mesterséges, már-már valószínűtlen nyelvi minták miatt kifogásolható a MGT, hanem a felismerhetőség kockázata miatt is, amely kétségtelenül fennáll, még ha — különböző terelőtechnikáknak köszönhetően — viszonylag kevés valószínűséggel is (GILES 1970: 211–227, HIRAGA 2005: 289–308).

Ezen problémák kiküszöbölésére alkalmas a verbal-guise-technique (továbbiakban VGT) alkalmazása. A VGT-módszer a különböző nyelvekből/nyelvváltozatokból származó nyelvi mintákat különböző felolvasóktól/beszélőktől szerzi, ebből adódóan több előnye is származik a MGT-módszerrel szemben. Több autentikus felolvasó/beszélő alkalmazása ugyanis biztosítja az autentikus, hiteles beszédprodukciót, és lehetővé teszi, hogy a természetes nyelvi változatosság bizonyos aspektusai leképeződhessenek a nyelvi mintában. A felolvasók/beszélők beszédhangjainak egyértelmű különbözősége pedig kizárja annak a kockázatát, hogy ugyanazon beszélő beszédhangját beazonosíthassák az adatközlők.

Vizsgálatom kivitelezése szempontjából azért is bizonyul érdemesnek a VGT-módszer alkalmazása, mert a vizsgált közösség nagy része — még ha közvetve is — jól ismeri a gurvári/bodóc nyelvet, így olyan felolvasókra volt szükség, akik autentikus beszélők, kizárva ezzel egy kevésbé hiteles nyelvi minta használatát. Ha az adatközlők mesterkélt, nem anyanyelvi beszédprodukciót érzékelnek, az negatívan befolyásolhatja az attitűdnyilvánításuk módját (DRAGOJEVIC–GOATLEY-SOAN 2022: 203–218).

4. A vizsgálat elméleti kerete

A presztízsvizonyok felméréséhez, illetve általában ezek értelmezéséhez szükség van egy elméleti keretrendszerre is, amely valamiképpen magyarázatot ad arra, hogy a presztízsz mint társas tényező miként formálja az alkalmazkodási mechanizmusokat. Erre alkalmasnak bizonyul PETER TRUDGILL alkalmazkodásmodellje, mely „a kölcsönösen érthető nyelvváltozatok kölcsönhatásainak módjait és okait, illetve bizonyos nyelvi jegyek társas és földrajzi kiterjedtségét írja le” (1986: 2, fordítás tőlem: B.R.M.). TRUDGILL megjegyzi, hogy nyelvváltozatok közötti kontaktusjelenségeket lényegében a közös érthetőség teszi lehetővé. Ugyanakkor — mivel ebben az esetben nincs kommunikációs nehézség az eltérő változatot beszélő felek interakcióiban — nem egészen világos, hogy mi indokolja a kölcsönhatást az érintkező változatok között. A magyarázatot TRUDGILL a társas interakciók szociálpszichológiai tényezőire támaszkodva keresi. Howard Giles megállapításaira hivatkozva megfogalmazza, hogy az egyes nyelvváltozatok közötti hatáskapcsolatok visszavezethetők a társas interakciókban megfigyelhető viselkedési konvergenciára. Ennek értelmében „ha egy diádikus szí-

tuációban a megnyilatkozó el akarja nyerni a befogadó hozzájárulását [ti. a kommunikáció sikerességéhez], ehhez arra van szüksége, hogy saját kiejtési mintázatát a partneréhez igazítsa, azaz csökkentse a kiejtésbeli különbségeket.” (i. m. 2, fordítás tőlem: B.R.M.). A jelenséget összefoglaló jelleggel akkomodáció-elméletnek nevezi a TRUDGILL által hivatkozott szakirodalom. Ugyanakkor az alkalmazkodás nem a megnyilatkozó és a befogadói szerep, illetve szerepcsere mentén jön létre: az akkomodáció irányát a kommunikáló felek által beszélt nyelvváltozatok presztízskülönbsége határozza meg, azaz az alacsonyabb presztízssű nyelvváltozat beszélője a magasabb presztízssű nyelvváltozat irányába igazítja a kiejtésbeli mintázatait.

TRUDGILL fogalmai alapján az alkalmazkodás alapvetően lehet rövid- vagy hosszútávú. Rövidtávú akkomodáció esetében az alkalmazkodó fél csak az adott interakció idejére produkál magasabb presztízssű nyelvi jegyeket, s ezeket nem őrzi meg az interakció befejezését követően. Hosszútávú akkomodáció esetében az alkalmazkodó fél nyelvhasználatában a magasabb presztízssű változat gyakori használata révén maradandó változás megy végbe, azaz új nyelvi elem beépülésére kerül sor. Az ilyen jellegű adaptáció gyakran az adott beszélő társas környezetének tartós átrendeződésének eredménye. (1986: 3–37).

TRUDGILL megnevez egy harmadik kontaktusjelenséget is, ez az ún. diffúzió. Diffúzióról akkor beszélünk, amikor „egy beszélő először alkalmaz egy új nyelvi jegyet olyan beszédhelyzetben, amelyben nincsenek jelen az eredetileg ezt a jegyet tartalmazó nyelvváltozat beszélői.” (i. m. 40, fordítás tőlem: B.R.M.). TRUDGILL ugyanakkor megjegyzi, hogy ez már nem egy alkalmazkodási mintázat, hanem annál magasabb szintű kontaktusjelenség, lényegében átvétel.

Bár TRUDGILL e három jelenséget nem egy folyamat komponenseiként vázolja fel, de ennek ellenére a dialektusváltás folyamatának leírására alkalmasnak bizonyul. Ezek alapján a dialektusváltás egy alapvetően háromfázisú folyamatként írható le. A kezdeti fázisban a nyelvhasználó adoptál bizonyos jegyeket a magasabb presztízssű nyelvváltozathoz, de azok még nem képezik a nyelvi elemkészletének szerves részeit, csupán szituatíve aktiválódnak. Ezt követően az átvett jegyek gyakorisági alapon egyre inkább beépülnek a beszélő nyelvhasználatába, de használatuk továbbra is társas indokoltságú marad: ebben a szakaszban a kölcsönzött jegyek produkcióját még az alkalmazkodás motiválja. Az utolsó periódusban már teljes beépülés történik: a beszélő akkor is használja a felvett nyelvi elemet, ha annak nincs társas indokoltsága, nem áll fenn akkomodációs lehetőség. Ez a stádium lényegében a dialektusváltás végbemeneteleként is értékelhető. Fontos továbbá, hogy a szóban forgó három állapot fokozatos erősségű társas beágyazódást is implikál: az első meglehetősen laza, a második bizonyos mértékben kötött, a harmadik fázis pedig kifejezetten szoros társas kapcsolatokat feltételez a magasabb presztízssű nyelvváltozatot beszélőkkel. Következésképpen minél erősebb a

társas kapcsolódás két beszélő, illetve beszélőközösség között, annál gyakoribb és intenzívebb a közöttük lévő nyelvi interakció, emiatt pedig annál nagyobb eséllyel hatnak egymás nyelvhasználatára. A TRUDGILL-féle elmélet tehát érvényes magyarázatnak bizonyulhat arra, hogy a nyírvasvári dialektusváltás milyen társas-kognitív folyamatok mentén zajlott le.

5. A nyírvasvári cigányság dialektusváltására irányuló attitűdvizsgálat módszertana

A nyírvasvári cigányság dialektusváltása kapcsán a vizsgálat kezdetén azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a változás oka a két nyelvváltozat közötti esetleges presztízskülönbségből adódhat. Az attitűdvizsgálattal ezt igyekeztem megvilágítani.

A vizsgálat tervezése során az adatközlők számát igyekeztem úgy alakítani, hogy reprezentatív eredményeket kaphassak. Becslésem szerint nagyjából 400 főre tehető a helyi cigányság lélekszáma, ezért próbáltam egy nagyjából 10%-os (40 fő körüli) reprezentativitást megcélózni. Adatközlőim száma végül 34 lett, melyből 19 fő nő, 14 fő férfi. Átlagéletkoruk 47 év, mindannyian aktív (romani-magyar) kétnyelvű nyelvhasználók.

Minden adatközlő meghallgatott négy rövid hanganyagot: két-két meserészlet hangzott el cerhári és gurvári/bodóc nyelven. Mindkét nyelvváltozat esetében egy férfi és egy női felolvasó állt rendelkezésemre, tehát mind a négy hanganyag külön beszélőtől származik. A felolvasók kiválasztásakor szándékosan döntöttem úgy, hogy mindkét nyelvváltozatból legyen férfi és női beszélő. Módszertani szempontból ez azért lényeges, mert egyrészt így a természetes nyelvhasználat változatosságának valamely aspektusa is megjelenik az alkalmazott nyelvi mintában (azon túl, hogy eleve nyelvváltozatokat hallgatnak meg az adatközlők), illetve ezáltal az attitűdök nem csupán a két nyelvváltozat viszonylatában mutakozhatnak meg, hanem a két nem vonatkozásában is lehetnek elemzésre érdemes eltérések. A meserészleteket felolvasók nem tartoznak a vizsgált közösségbe, és mindketten aktív, autentikus beszélői az illető nyelvváltozatoknak. Átlagéletkoruk 43 év.

Az említett hangfelvételeken két általam megírt meserészletet olvasnak fel. Ez azért volt szükséges, mert olyan nyelvi minta alkalmazását láttam érdemesnek, amelyben viszonylag rövid idő alatt a két nyelvváltozat valamennyi karakteres jegye megjelenik, ezt pedig egy élőnyelvi részlet — a maga véletlenszerűsége miatt — nem tudja biztosítani. Konkrétan a mese műfajának beemelését az indokolta, hogy a meghallgatott felvételen kifejtett téma iránti kötődést kizárjam: a mese műfaja ilyen szempontból semleges, hiszen mindenki által ismert, és a tartalma nem aktivál személyes érintettséget az adatközlőkben.

Az elhangzott meserészleteket fonetikus átírásban ismetetem a magyar fordítással együtt:

1. meserészlet cerháriul : has kaj na has | has jekfar ec p^huro manuſ | kas na has k^honik pe luma | tſag ej pa:rno zukel || aka:rka:j zala:s o p^huro manuſ | vi o zu'kel gija leha || numa jekfar pec teha:ra podi uſcijas o rom | hoj o zukel naj k^hanika:j || o rom kana dik^hjas | hoj naj o zukel | odi p^henjas | naſcik muk^haw | trubul te zaw | te rodaw more zukles || taj kija pepeste | taj gija te rodel:es ||

1. meserészlet gurváriul: has kaj na has | has jekfar ec p^huro manuſ | kas na has nikona pe luma | tſag ec pa:rno jukel || aka:rka:j jala:s o p^huro manuſ | te o jukel gej:a lehel || numa jekfar pec teha:ra podi uſcijas o rom | hoj o jukel naj nika:j || o rom kana dik^hjas | hoj naj o jukel | odi p^henjas | naſcik muk^hav | kapel te jav | te rodav more jukles || te kija pepeste | te gej:a te rodel les ||

1. meserészlet magyar fordítása: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy öregember, akinek senkije nem volt az egész világon, csak egy fehér kutyája. Akárhová ment az öregember, a kutya is ment vele. Egyszer csak egy reggel arra ébredt, hogy sehol sem találja a kutyáját. Miután látta, hogy sehol sincs a kutyája, azt mondta magában: Ezt nem hagyhatom annyiban, mennem kell megkeresni a kutyámat. Összeszedte magát, és indult (öt) megkeresni.

2. meserészlet cerháriul: has kaj na has | has jekfar ec p^huro raj || adal rajes has ej ba:r | ande soste ba:rija les ej baro fax || ado fax kaso baro has | hoj khonik na zangja tejele te ſinel les || awri phenjas o raj ando intręgo them | hoj ko tejele zanla:s te ſinel leske o baro fax | odoles ej gowne rupeha ſula lo maj barveleske ||

2. meserészlet gurváriul: has kaj na has | has jekfar ec p^huro raj || adal rajes has ej ba:r | ande soste ba:rija les ej bari a:rmijn || adi a:rmijn as:i bari has | hoj niko na jangja tejele te tſinel la || awri phenjas o raj ando intręgo them | hoj ko tejele janla:s te tſinel leske i bari a:rmijn | odoles ej gowne rupehe tſula lo maj barveleske ||

2. meserészlet magyar fordítása: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy öreg király. Ennek a királynak volt egy kertje, amiben egy óriási káposzta nőtt. Olyan hatalmas volt ez a káposzta, hogy senki sem tudta levágni. A király kihirdette az egész országban, hogy aki le tudja vágni a káposztát, azt egy zsák ezüsttel teszi gazdagabbá.

Adatközlőim a következő kérdések mentén fogalmazhatták meg értékítéleteiket:

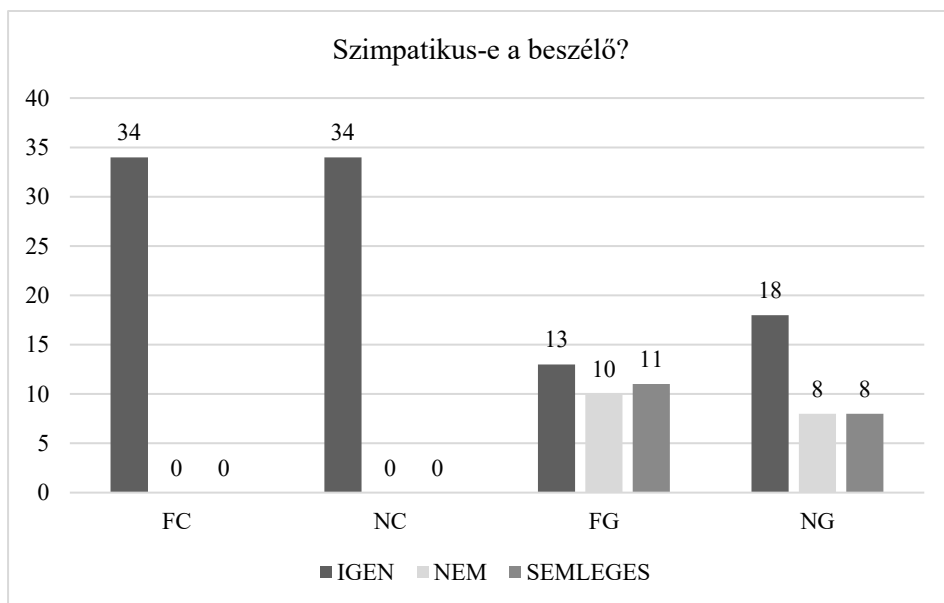
1. Szimpatikus-e a beszélő?
2. Szívesen szóba állnál-e a beszélővel?
3. Mennyire tartod értelmesnek a beszélőt?
4. Mennyire tartod képzettnek a beszélőt?
5. Elfogadnád-e a beszélőt szomszédjának?
6. Elfogadnád-e házastársának? / Elfogadnád-e családtagodnak?

6. Az attitűdvizsgálat eredményei

A válaszok megoszlását diagramok segítségével szemléltetem. Az ábrákon mindvégig az „FC” jelölést a ’férfi cerhári’, az „FG” jelölést a ’férfi gurvári’, az „NC” jelölést a ’női cerhári’, az „NG” jelölést pedig a ’női gurvári’ rövidítéseként használok.

6.1. Szimpatikus a beszélő?

Az első kérdésnél mind a férfi, mind a női cerhári beszélőnél maximális a pozitív attitűdök aránya. A gurvári/bodóc beszélők esetében azonban megjelenik a negatív attitűd, bár mindkét esetben meghaladja a pozitív attitűdök aránya a nemleges válaszokét. Megfigyelhető az is, hogy az adatközlők a női gurvári beszélővel nagyobb arányban tanúsítottak szimpátiát, mint a férfi gurvári beszélővel. Ez a jelenség végig kíséri mind a hat kérdést.

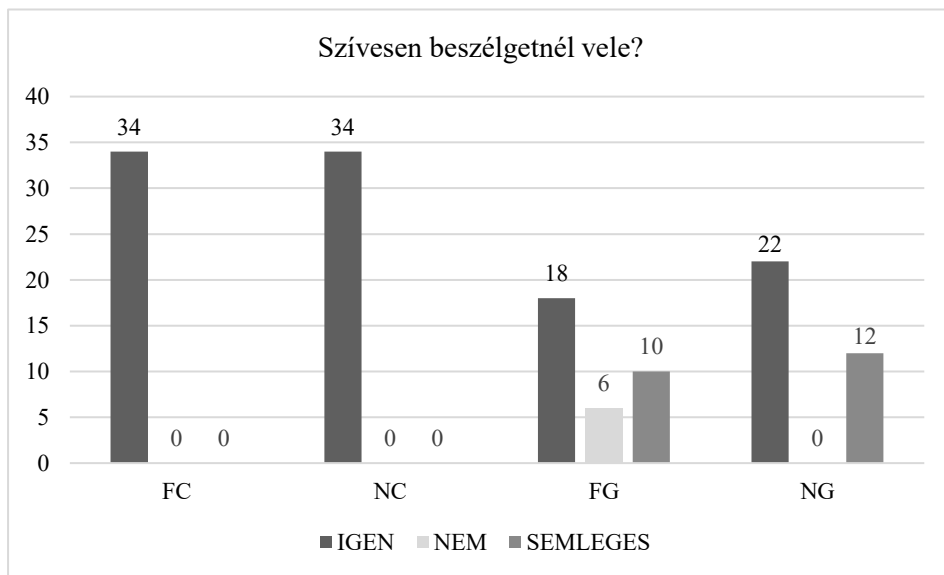

1. ábra

6.2. Szívesen beszélgetnél vele?

A nyelvi interakcióra való nyitottság a cerhári beszélőkkel szemben szintén maximálisan pozitív irányba mutat. A női gurvári beszélő esetében nem mutatkozik negatív attitűd, míg azonos nyelvváltozatot beszélő férfi esetében hat adatközlő nemmel válaszolt. További kérdések merülnek az előző kérdésre adott válaszokkal való összevetésekor: ellentmondásosnak hat, hogy miközben az előző kérdésben nyolc fő elutasító volt a női gurvári beszélővel, ennél a

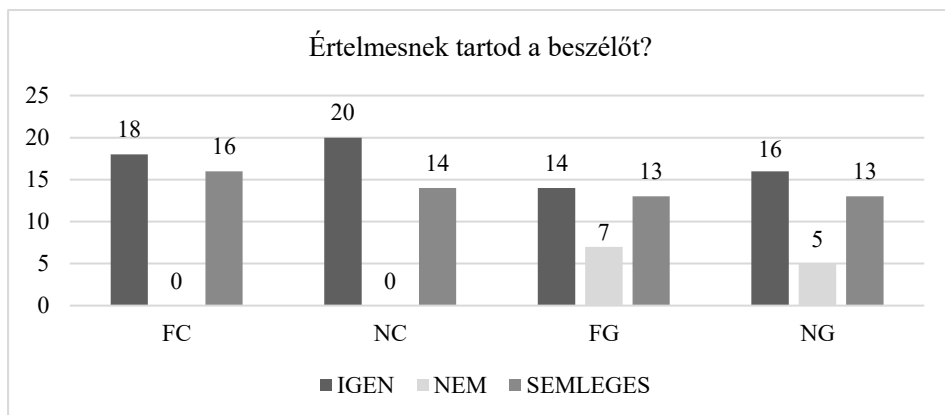
kérdésnél senki nem tanúsított negatív attitűdöt. Egyik adatközlőm, aki az előző kérdésre igennel, erre a kérdésre pedig nemmel válaszolt, a következő magyarázatot adta: „Hát, ha olyan helyzet van, hogy mit tudom én... leül mellettem az orvosnál, vagy én ülök le mellé, és tudom róla, hogy bodóc, attól még elbeszélgetek én, érted? Most az, hogy nem szimpatikus, azt nem úgy értem, hogy ő... tehát nem a nőre mondom. Hanem hogy furcsa nekem a beszédje, az nem szimpi. A beszéd. De már egy férfival megint más. Ha nem ismerem, akkor nem állok szóba vele” (54 éves nő).

2. ábra

6.3. Értelmesnek tartod a beszélőt?

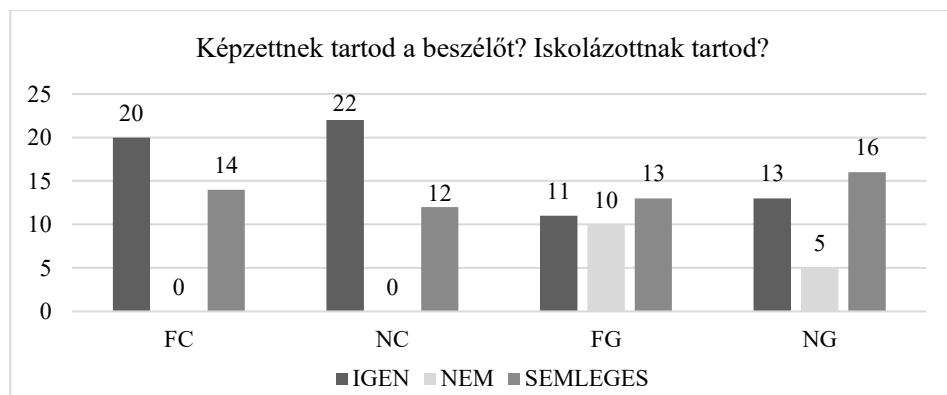
A harmadik kérdésnél mutatkozott először bizonytalanság a cerhári beszélőkkel szemben, azzal indokolva a döntést, hogy a hanganyagból nem derül ki, hogy értelmes-e a beszélő. Ennek ellenére a gurvári/bodóc beszélőkkel szemben itt is mutatkozott negatív attitűd, bár a pozitív és a semleges attitűdökhöz képest jóval kisebb arányban. A női gurvári beszélővel ugyanannyian voltak semleges állásponton, mint a férfivel, ugyanakkor a pozitív viszonyulás itt is magasabb arányban volt jelen a női beszélőnél, és magasabb volt az elutasítottság a férfinál. Figyelemre méltó továbbá, hogy ezúttal a cerhári női beszélője is értelmesebbnek mutatkozott az adatközlők szerint, mint ugyanazon nyelvváltozat férfi beszélője.

3. ábra

6.4. Képzettnek tartod a beszélőt? Iskolázottnak tartod?

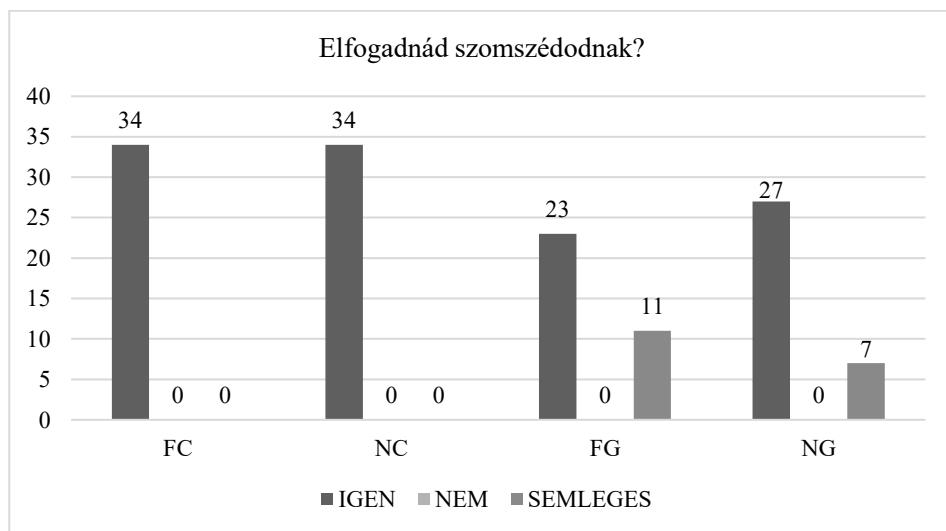
A negyedik kérdés szintén — a második mintájára — összefügg az előzővel. Az számokból egyértelmű, hogy a cerhári beszélőket jóval nagyobb eséllyel tartják iskolázottnak, mint a gurvári beszélőket. Továbbra is feltűnően pozitívabb a női gurvári beszélő megítélése, mint a férfié: a férfit kétszer annyian tartják iskolázatlannak, mint a nőt, bár utóbbival szemben nagyobb arányban van jelen a bizonytalanság. A női beszélő előnye a cerhári felolvasók esetében is megmaradt: a cerhári férfi beszélőjét kisebb arányban tartják képzetlennek és nagyobb arányban bizonytalanok vele szemben. Több adatközlő is megjegyezte, hogy manapság már a bodóc fiatalok között is egyre többen tanulnak felsőoktatásban vagy legalább szakképzőben: „*Most már hála Istennek azt tudjuk mondani, hogy ezekben a környező falvakban, Mihálydiban például, sok fiatal megy továbbtanulni. Egyetemet végeznek, vagy például sok rendőr van. Tehát már elkezdődött egy fejlődés ott is. Meg már lassan mindenfelé*” (cigány nyelvről lefordítva, 42 éves férfi).

4. ábra

6.5. Elfogadnád szomszédodnak?

Az ötödik kérdés volt az egyedüli, melynek megválaszolásakor egyetlen adatközlő sem mutatott negatív attitűdöt, és egyben visszaállt a cerhári beszélők irányába tanúsított teljesen pozitív attitűd. Összehasonlítva a többi kérdéssel, a gurvári beszélők iránt ebben a kérdésben mutatkozott a legnagyobb arányban pozitív attitűd. Különbséget csak a gurvári beszélők iránti semleges attitűdök képeznek. Fontos kiemelni, hogy ebben az esetben a semleges álláspontok indoklásaként azt hangsúlyozták az adatközlők, hogy irreleváns a szomszéd nyelvváltozata: *Nekem mindegy, hogy ki az, csak rendes legyen. Lehet akár külföldi is. Mit zavar az engem? Annak idején a Vasvári Pál utcán is együtt éltek cigányok meg magyarok. Azt' milyen jól megvoltak. Az számít, hogy ne zajongjon, tiszta legyen, tartsa rendesen az udvart, meg ne különködjön tőlünk. Adja meg a tiszteletet, azt' akkor nem lesz gond.* (73 éves férfi).

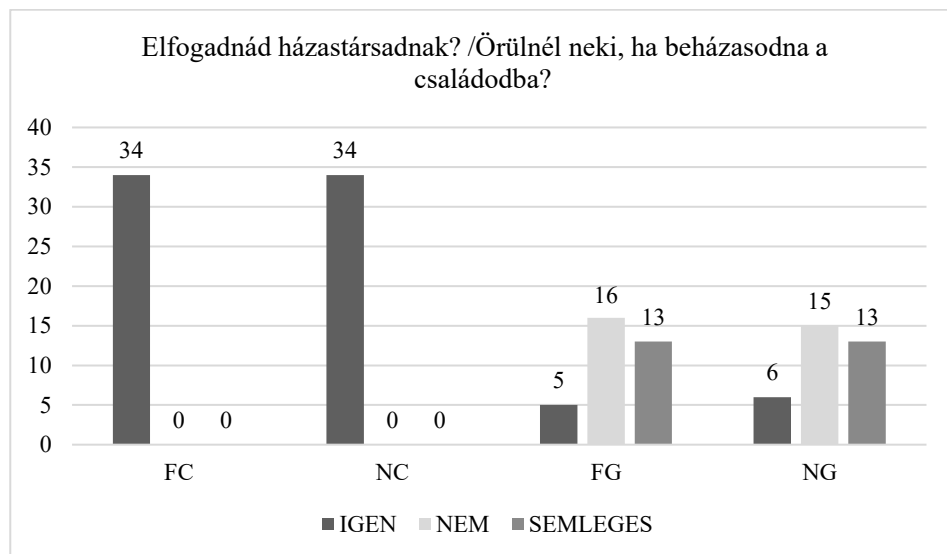

5. ábra

6.6. Elfogadnád házastársadnak? /Örölnél neki, ha beházasodna a családodba?

Az összes kérdés közül ebben voltak a legelutasítóbbak az adatközlők a gurvári/bodóc nyelvű beszélőkkel szemben. Ez volt az egyetlen kérdés, ahol a negatív attitűd volt többségben mind a női, mind a férfi gurvári beszélővel szemben, míg a cerhári beszélő esetében itt is minden adatközlő pozitív attitűdöt mutatott. Egyik adatközlőm így indokolta meg nemleges válaszát: *Hát... nehéz ez, mert a nem a nyelv dönti el. De ha már lehet választani, akkor inkább nem. Nem mondom, hogy ha valamelyik gyermekem bodóc nyelvű párt választana, akkor*

nem fogadnám el. Elfogadnám. De jobban örülnék, ha ittenit választana, vagy Hodász vagy Jánosi, ilyesmi. (42 éves nő).

6. ábra

6.7. SUSAN GAL A beszéd ízei: Kvália és a jelek morális aromája című munkájában arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi benyomásokhoz gyakran társulnak érzékszervi asszociációk is, az adott nyelvi benyomás minőségének leírásaként. A nyelvi formák tehát nem csupán absztrakt jelek, hanem gyakran fizikai és érzékszervi minőségekkel, például hangokkal, intonációval, ritmussal és más jellemzőkkel is rendelkeznek, amelyek meghatározott kulturális kontextusokban értelmet nyernek. A beszélők tehát egy-egy nyelvi formát nemcsak szimbolikus tartalmukkal azonosítanak, hanem annak érzékszervi, minőségi vonásai alapján is értékelnek. Ezek a minőségi különbségek nem csupán esztétikai értékítéletek, hanem erkölcsi, szociális és kulturális értékelésként is megnyilvánulhatnak (GAL 2018: 79–82).

GAL példákat hoz arra, hogyan azonosítják és tárgyiasítják a nyelvi formákat a beszélők, vagyis elkülöníthető egységekként értelmezik őket. Az ilyen nyelvi formák, mint a „kemény szavak” a kalulíknál, vagy a „sima, dísztelen beszéd” az amerikai politikai diskurzusban, nemcsak a szóhasználatot vagy a beszéd stílusát jelölik, hanem a közösségi normákkal, értékrendekkel és identitásokkal is szoros kapcsolatban állnak. Például a „kemény szavak” a kalulík közösségében nemcsak a szó keménységére utalnak, hanem egyfajta erőt, megbecsülést vagy határozottságot is kifejeznek, ami a felnőttkorhoz, az érettséghez kapcsolódik. Ezzel szemben a „sima, dísztelen beszéd” az amerikai politikában a közvetlen, formai és

szándékolt egyszerűséget jelöli, de egyúttal a politikai diskurzus komolyságát, vagy a személyes érdekek háttérbe szorítását is kifejezheti.

Hasonló jelenség a fentebb bemutatott attitűdvizsgálatban is megfigyelhető. Az adatközlők gyakran az érzékszervi minőségekkel, például a hangzással vagy a beszédstílussal kapcsolatos tapasztalataikat és attitűdjeiket tükrözik vissza. A vizsgálat során, amikor az adatközlő bizonytalannak mutatkozott, és nem tudott egyértelmű válaszokat adni a negatív attitűdöt kifejező válaszok megindoklására, vagy hezitált, kérdésekkel próbáltam segíteni: Milyennek érzed? Hogyan tudnád jellemezni? Milyen jelzöt tudnál rá mondani? Ezekre olyan válaszok érkeztek, mint „érdes”, „vicces”, „kemény”, „durva” vagy „bolond”.

Az attitűdvizsgálaton belül tehát megfigyelhető egy olyan extra értékelési jelenség, amely megerősíti azt az elgondolást, hogy a vizsgálat tárgyát képező nyelvváltozatok közötti presztízviszonyok valójában a két népcsoport közötti presztízviszonyokat is tükrözik, sőt onnan erednek. Az elhangzó kváliák ennek fényében nem csak egyszerűen érzékszervi asszociációk, hanem konkrét értékítéletek is.

Fontos szempontból árnyalja ezt a helyzetet, hogy a kváliák csak rákérdezésre, hezitálás után jöttek elő, tehát nem automatikusan jelentkeztek. Ennek az lehet az oka, hogy a helyi cigányság emlékezetében élénken él annak az emlékezete, hogy szüleik, nagyszüleik még a gurvári/bodóc népcsoportba tartozónak vallották magukat, bodóc nyelvet beszélve, így sok esetben kimondottan bizonytalan a nemleges válaszuk, a gurvárral szembeni negatív értékelésük. Bizonyítják ezt azok a részletek is, amelyeket fentebb az attitűdvizsgálat kérdéseire adott válaszokból idéztem be: *Hát... nehéz ez...; Nem mondom, hogy ha valamelyik gyermekem bodóc nyelvű párt választana, akkor nem fogadnám el.; Most az, hogy nem szimpatikus, azt nem úgy értem, hogy ő... tehát nem a nőre mondom.*

7. Összegzés

A vizsgálat eredményei alapján megállapítható, hogy a dialektusváltás háttérében elsősorban a cerhári és a gurvári nyelv közötti presztízviszonyok állnak: a fenti diagramok adatai egyértelműen azt mutatják, hogy a közösség tagjai negatívabb attitűdöket társítanak a gurvári dialektust használó beszélőkhöz. Ez a negatív megítélés nem csupán nyelvi természetű, hanem — véleményem szerint — társas eredetű: a gurvári beszélők alacsonyabb társadalmi státuszúnak minősülnek a cerhári beszélőkhöz képest. A nyelvhasználattal kapcsolatos előítéletek tehát egy mélyebb társadalmi hierarchiát tükröznek vissza, amelyben a nyelv a társadalmi rang kifejezőjeként is funkcionál.

Ez a szociolingvisztikai dinamika magyarázatot ad arra is, miként tudott egy kisebbségben lévő nyelvi csoport — jelen esetben a cerhári nyelvhasználók —

relatíve rövid idő alatt jelentős nyelvi változást előidézni a település egész cigány közösségében. A nyelvváltás mögött húzódó presztízsmechanismusok hatása olyan erősnek bizonyult, hogy még a közösségi identitás megtartásának hagyományos igénye sem tudta ellensúlyozni azt. Bár az oláh cigány csoportok esetében általában megfigyelhető a közösségi nyelvhasználathoz való ragaszkodás, Nyírvasvári esete azt példázza, hogy a társadalmi presztízis különbségei — különösen, ha azok kollektív szinten is érzékelhetők — képesek felülmúlni az identitás-őrző tendenciákat is.

Irodalom

- BALÓ ANDRÁS MÁRTON 2017. Oláh cigány dialektusok Magyarországon. In: ROSENBERG, MÁTYÁS–T. CSERTI CSAPÓ TIBOR szerk., *Romológia „akkor és most”: romológusok hatodik szakmai konferenciája*. Pécs: PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 1–8.
- BALOGH ROLAND MÁRK 2026. Dialektusváltás Nyírvasvári cigány közösségében. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*. Szeged. Megjelenés alatt.
- DRAJOVEVIC, MARCO–GOATLEY-SOAN, SEAN 2022. The Verbal-Guise Technique. In: KIRCHER, RUTH–ZIPP, LENA szerk., *Research Methods in Language Attitudes*. Cambridge University Press. 203–218.
- GILES, HOWARD 1970. Evaluative reactions to accents. *Educational Review* 22: 211–227.
- HIRAGA, YUKO 2005. *British attitudes towards six varieties of English in the USA and Britain*. *World Englishes* 24/3: 289–308.
- LAMBERT, WALLACE E.–HODGSON, RICHARD–GARDNER, ROBERT C.–FILLERBAUM, SAMUEL 1960. Evaluative reactions to spoken language. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 60: 44–51.
- MATRAS, YARON 2002. *Romani. A linguistic introduction*. Cambridge University Press.
- RÉGER ZITA 1988. *Language groups among the gypsies in Hungary and some aspects of their moral culture*. Hungarian Academy of Sciences.
- SUSAN GAL 2018. A beszéd ízei: Kvália és a jelek morális aromája. In: VANČO ILDIKÓ–KOZMÁCS ISTVÁN szerk., *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok. Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven*. 79–100.
- TRUDGILL, PETER 1986. *Dialects in Contact*. Basil Blackwell Ltd. Oxford.
- VEKERDI JÓZSEF 1971. The Gurvari gypsy dialect in Hungary. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24/3: 381–389.

Attitude survey among the Roma population of Nyírvasvári: background to a dialect-shift

This paper examines how Romani speakers in Nyírvasvári (Hungary) evaluate the Cerhari and Gurvari dialects of the Romani language. The study is motivated by a unique linguistic situation: although the local Roma community originally spoke the Gurvari dialect, it later shifted to Cerhari. This change provides an opportunity to explore the role of language attitudes in dialect shift. First, I briefly outline the Romani varieties spoken in Hungary and situate the two dialects within this broader context. Then I present the theoretical framework of the research and describe the methodology of the survey conducted in the community. The results show how perceptions of social prestige and group identity are reflected in everyday language use and how these factors contributed to the local dialect shift.

Keywords: Romani dialect, language attitudes, social prestige

BALOGH ROLAND MÁRK
ORCID: 0009-0004-5066-7919
Debreceni Egyetem
baloghrmark@mailbox.unideb.hu

A *szomoga* lexéma szó- és helynévtörténeti vizsgálata*

KOCÁN BÉLA

„Megyünk és hallgatunk. Huszonhárom év van köztünk. A huszonhármat nem lehet osztani. A huszonhárom csak magával osztható. Meg eggyel. Ilyen magány van köztünk. Nem lehet részekre bontani. Egyben kell cipelni. Visszük az ebédet. A földhányáson megyünk. Mi úgy hívjuk, gorond. Az Ogmand goronda. Erre járunk, amikor az erdőre megyünk fáért. Néha a *Szomoga laposa* felé kerülünk, hogy a Kabolóúton mehessünk. Mert az nem olyan sáros. Mi úgy mondjuk, pocsettás.”

(Borbély Szilárd: Nincstelenek. Már elment a Mesijás? Budapest, Pozsony, 2013: 9., kiemelés: K. B.).

1. Bevezetés

Nyelvünk szókincsének egyik korai jövevényszava a *szomoga*, amely az ómagyar kortól szórványosan adatolható (vö. HOFFMANN 1996: 48), és a szakirodalomban „egy egész szűk területen használt tájszó”-nak tekintik (CSÜRY 1907: 481, KNEZSA 1935: 232). A 20. század első felében a szó nyelvészeti elemzésével több kutató is foglalkozott. CSÜRY BÁLINT rövid gondolatindító cikkében a lexéma nyelvjárási, jelentésbeli és eredetbeli kérdéseiről írt (1907). KNEZSA ISTVÁN a Magyar Nyelv hasábjain részletes tanulmányban tárgyalta a szamosvidéki tájszóként megnevezett *szomoga* térbeli jellemzőit, szláv nyelvi eredetét és jelentésfejlődését (1935). Azt a kérdést, hogy a szláv alapszó keleti vagy nyugati szláv nyelvből került-e be a magyarba, végső soron nem tartja eldönthetőnek. „Csak annyi bizonyos — és azt hiszem, ezt sikerült bebizonyítanom —, hogy a magyar *szamoga*, *szomoga*, régi magyar *szumuga* egy ’mocsár’ jelentésű szláv nyelvi *smuga* szónak az átvétele.” (KNEZSA 1935: 237). Későbbi szótárában a kihalt szláv eredetű jövevényszavak között tárgyalja a lexémát (KNEZSA 1955: 509). Emellett csupán a legújabb magyar etimológiai szótárakban említik szláv eredetű magyar nyelvjárási elemként (EWUng., ÚESz.).

* A tanulmány a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj 2021–22. 166224. számú pályázat és a Partiumi Területi Kutatások Intézete támogatásával készült, a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében.

A fenti munkákban és saját vizsgálatom alapján is jól látszik, hogy a *somoga* a legkorábbi adataitól kezdve helynevekben vagy azok részeként fordul elő. BÁBA BARBARA a földrajzi köznévi állomány vizsgálatáról írt monográfiájában e szócsoporthoz egyik speciális rétegnek tekinti azokat a földrajzi közneveket, amelyek a helynevek elemeként még előfordulnak ugyan, de már kiavultak vagy kiavulóban vannak (2016: 22, 28–29, vö. TÓTH 1997). A földrajzi köznevek ilyen irányú nyelvhasználati visszaszorulását többnyire igen hosszú folyamatnak tartják a szakirodalomban, de azt is megjegyzik, hogy ez területenként más-más ütemben is végbemehetett (lásd BÁBA 2016: 49).

Az eddigi kutatás a *somoga* szóról sok mindent megnyugtatóan feltárt, de jócskán maradtak még megválaszolatlan kérdések is. Munkámban a szó adataiból összeállított adatbázis és az ezen nyugvó elemzés alapján a múlt századi megállapítások felülvizsgálatára vállalkozom, s megkísérlem a felmerült kérdéseket is tisztázni. Bemutatom a *somoga* történeti (köznévi és helynévi) adatait, majd foglalkozom a lexéma térbeli elterjedésével és földrajzi környezetével az ómagyar kortól egészen napjainkig. Ezt követően a *somoga* adatainak időbeli megoszlását, etimológiai kérdéseit tárgyalom. Elemzésemben kitérek a szó korai hangalakjának, jelentésének, illetve a jelentés és a használati kör történeti alakulására is. A lexéma helynévalkotó szerepét és névkörnyezeti jegyeit is tanulmányozom annak reményében, hogy ezáltal feltárjam, vajon a *somoga* közsóként (jővevény-szóként) vagy helynévként került-e be a nyelvünkbe.

2. A *somoga* helynévi és köznévi előfordulásai

A *somoga* lexéma a korai ómagyar kortól napjainkig szerepel önálló helynévként vagy helynevek részeként, köznévi említései ezzel szemben kések. Ezért először a *somoga* helynévi előfordulásait adom közre szócikk formában, úgy gondolom ugyanis, hogy a szó története leginkább e csoport segítségével tanulmányozható. A *somoga* nyelvtörténeti vizsgálatának alapjául szolgáló adatállomány összeállításához a szóval foglalkozó korábbi munkák forrásaiból indultam ki, majd azokat kiegészítettem számos forráscsoporttal: történeti földrajzi munkákkal (Gy., Sz.), helynévtárakkal, adatbázisokkal, szótárakkal (HA., KMHsz. 1., MDH., EHA., OklSz., SzamSz.), megyei helynévgyűjtésekkel (PBer., PSzab., PSzat., PUG., KÁLNÁSI–SEBESTYÉN 1993, BURA 2003, 2008, HANKUSZ 2023), egy-egy település helyneveit tárgyaló munkákkal (HORVÁTH–LIZANEC–SZABÓ 1992, HORVÁTH 1999, KOCÁN 2001, 2003, KISS 2014, SZILÁGYI–VARGA 2015), térképi, levéltári forrásokkal (DL., K1–8., EKFT., MKFT., HKFT., MaKF., L1–2., SEBESTYÉN 2008), forráskiadványokkal (DocVal., Z.) és egyéb munkákkal (Ortvay, Vízr., SEBESTYÉN 2017, 2020).

2.1. Az adatbázisba több mint 225 rekordnyi adat került be, amely 72 denotátumot jelöl. A következőkben a *szomogá*-t tartalmazó helyneveket a Magyar Névarchívum Kiadványai című sorozat történeti-etimológiai helynévszótárainak szócikkszerkesztési gyakorlata alapján adom közre. Fontosnak láttam valamennyi elérhető helynévi adatot közölni ezzel is eltérve a *szomogá*-val foglalkozó korábbi munkák gyakorlatától, melyek csupán elenyésző számú adattal dolgozták fel a szó történetét. A leggazdagabb szóanyagra KNEI ZSÓIA ISTVÁN támaszkodott 1935-ös tanulmányában, de abban is csak valamivel több mint két tucatnyi helynév szerepel.

A szócikkek az alábbiak szerint épülnek fel: élükön a félkövérrel kiemelt címszó, majd a hely rövid lokalizációja áll, ezt követően az adatközlő rész szerepel a névadattal, az azt tartalmazó forrás évszámával, illetve a forrásmegjelöléssel.

Berenás-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Szinerváralja határában említett hely' 1800: A Zugo terjedésébe a *Berenás szomogába* (EHA.).

Dobrád-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Avasújváros és Józsefháza határában a Sár-víz jobb oldali mellékága; az Avasújváros és Józsefháza közötti Szomoga szakaszneve' 1884, 1894, 1909: *Dobrád Szomoga* (HKFT., Bura 2008/1: 79), 1894: *Dobrád-Szomoga* (Bura 2008/1: 307).

Elő-Szomoga 'Bereg vm.-ben Kisdobrony határában említett szántóföld' 1865: *Elő Szomoga* (K2), 1865, 1908: *Elő Szomoga* (Sebestyén 2008: 73, 74).

Ethyroh ? -Szomoga 'Szatmár vm.-ben Garbolc határában említett egykori település' 1344: *Ethyroh szomoga* (Németh 2008: 92, Kálnási-Sebestyén 1993: 193, PSzat. 399 [itt 1344/1864. évi datálással *Sthirah Zomoga* áll]). L. **Szomoga** 3.

Forró-Szomoga 'Ugocsa vm.-ben Bábonny K-ÉK-i határában említett földterület' 1464: *Forwzomoga*, terra (DL. 70920, Perényi 247, Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162, Sebestyén 2017: 315 [itt Sz.-re hivatkozva, a jelző elhagyásával *Zomoga* áll], Kniezsa 1935: 231 [itt *forwzemoga*]).

Fő-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Kispesleske határában említett hely' 1760: *Fő és a Hoszszu Csomogo* (EHA.).

Gorond-Szomoga 'Szabolcs vm.-ben Eszeny határában említett földterület' 1864: *Gorond Szomoga*. Ez egy Gorond pusztja föld körül véve sok számú, sűrű zátonyokkal, hajdan szép Erdő volt. (PSzab. 270).

Gyűrű(s)-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Csaholc és Kisnamény határában említett erdő' 1425: *Gyrwszomoga [-zomvga ?]*, silva (Oklsz. 328, 883, Németh 2008: 40, 70). L. **Gyűrű-Szomoga-erdő**.

Gyűrű-Szomoga-erdő 'Szatmár vm.-ben Csaholc és Kisnamény határában említett erdő' 1864: *Gyrwszomoga Erdő* (PSzat. 336b). L. **Gyűrű(s)-Szomoga**.

Határ-Szomoga 1. 'Bereg vm.-ben Csépanfölde (ma Kisdobrony) határában említett patak' +?1248>1393: *Hatar Zamaga*, fluvius (Gy. 1: 537, KMHsz. 1: 125, HA. 1: 67, Sebestyén 2017: 95 [itt Gy.-re utalva 1248. évi datálással]). **2.** 'Szatmár vm.-ben Sár határában említett lapályos hely, amely Homoktól választja el a falut' 1865: *Határ Szomoga*, „lapos hely, ez választotta Sár falut Homok községtől” (PSzat. 346). **3.** 'Szatmár vm.-ben Józsefháza ÉK-i határában a Sár-víz egyik jobb oldali mellékága' 1884, 1894, 1931, 2008: *Határ-Szomoga* (HKFT., Bura 2008/1: 307).

Hosszú-Szomoga 1. 'Szatmár vm.-ben Ricse határában említett hely' 1341: *Hwzyuzomoga*, locus (Németh 2008: 248). **2.** 'Szatmár vm.-ben Kispereske határában említett hely' 1760: Fő és a *Hosszszu Csomogo* (EHA.).

Kerek-Szomoga 1. 'Szatmár vm.-ben Méhtelek határában említett szántó-föld, lapályos rét' 1804: A *Kerek Szómóga* mellett (EHA.), 1804: A *Kelek Szómóga* mellett (EHA.), 1935–1936, 1993: *Kerekszomoga* (SzamSz. 480, Kálnási–Sebestyén 1993: 256), 1993: *Kerek-camoga*, „Lapos, mocsaras terület volt, lecsapolták.” (Kálnási–Sebestyén 1993: 256), 1993: *Kerek-szamoga* (Kálnási–Sebestyén 1993: 256). **2.** 'Szatmár vm.-ben Egri határában említett rét' 1935–1936: *Kerekszomoga* (SzamSz. 480).

Kerek-Szomoga-csatorna 'Szatmár vm.-ben Méhtelek határában említett vízfolyás' 1993: *Kerek-szamoga-csatórna*, „2820 méter hosszú csatorna, a mezőrész vizét szállítja a Peleskei-csatornába. Nevét kevesen ismerik.” (Kálnási–Sebestyén 1993: 256).

Keskeny-Szomoga-oldal 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely' 1864: *Keskeny Szomoga oldalon* (PSzat. 396).

Két-Szomoga köze 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely' 1864: *Két Szomoga közi* (PSzat. 396).

Kis-Szomoga 1. 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely' 1864: *Kis szomoga* (PSzat. 320). **2.** 'Ugocsa vm.-ben Turc Ny-i határában, a Hódospatak egyik jobb oldali mellékága és a Pelsőc hegy között fekvő földterület, ingoványos erdő' 1865: *Kis Sumoga* ez is Kisebb Ingoványos erdő (PUg. 428b, Sz. 284), 1865: *Kis-Szomoga* (Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162, Bura 2008/1: 347) | **Rom.** 1859–1860: *Sumuga mika* (MKFT.).

Méhes-Szomoga 'Ugocsa vm.-ben Szőlős határában említett patak' 1357, 1357/1399: *Meheszomoga*, rivulus (Perényi 69, Sz. 427, DL. 38170 [itt *Meheszamoga*]), DL. 70702), 1357/1379, 1357>1389: *Meheszamoga*, rivulus (DL. 38171, DL. 38160, DocVal. 352).

Méhes-Szomoga töve 'Ugocsa vm.-ben a Méhes-Szomoga vízfolyás torkolata Szőlős határában' 1357: *Meheszomugathwe*, aqua (DL. 38170, Perényi 69, Sz. 427), 1357/1379, 1357/1380, 1357>1389: *Meheszamugathew*, aqua (DL.

38171, Sz. 427, DL. 38160, DocVal. 352), 1357/1399: *Meheszomagathwe*, aqua (DL. 70702).

Meleg-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Sárköz K-i határában az Éger (Sár-víz) egyik jobb oldali mellékága' 1884: *Meleg Szomoga* (HKFT.).

Nagy-Szomoga 1. 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely' 1864: *Nagy Szomoga* (PSzat. 320). **2.** 'Ugocsa vm.-ben Turc Ny-i határában, a Hódos-patak jobb partján említett mocsaras erdő' 1865: *Nagy Sumoga* Ingoványos erdő (PUG. 428a, 68, Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162, Bura 2008/1: 347) | **Rom.** 1859–1860, 1884, 1887: *Sumuga mare* (MKFT., HKFT., Sz. 284).

Pap-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Egri határában említett hely' 1935–1936: *Papszomoga* (SzamSz. 789).

Rétköz-Szomoga-hát 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában, Ricse és Csaholc sarkában lévő nagy földterület' 1895: *Rétközszamogahát* (K1).

Széles-Szomoga-oldal 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely' 1864: *Széles Szomoga oldal* (PSzat. 396).

Szomoga 1. 'Bereg vm.-ben Csépanfölde (ma Kisdobrony) határában említett patak és szántó' 1270: in riuulum *Scumuga* vocatum (Z. 1: 22, Gy. 1: 537, KMHsz. 1: 267, HA. 1: 70, Ortway, Vízir. 2: 201, Sebestyén 2017: 95, vö. még KNEZSA 1955: 509), 1865, 1908, 1999: *Szomoga* (K2, Sebestyén 2008: 74, Horváth 1999: 133). **2.** 'Bereg vm.-ben Nagydobrony határában említett szántóföld' 1863, 1865, 1908: *Szomoga* (Sebestyén 2008: 98, PBe. 420, K3, Sebestyén 2008: 99), 1865: *Szomogá* (Sebestyén 2008: 99), 1875: *Szomogya* (HKFT.). **3.** 'Szatmár vm.-ben Garbolc határában említett patak' 1344/1864: *Zomoga* (Kálnási-Sebestyén 1993: 201, PSzat. 399), 1935–1936, 1993: *Szomoga*, mocsaras rét (SzamSz. 927, Kálnási-Sebestyén 1993: 201), 1993: *Comoga* (Kálnási-Sebestyén 1993: 201). **L. Ethyroh ? -Szomoga, Szomoga pataka.** **4.** 'Szatmár vm.-ben Kispéleske ÉNy-i határában, az országhatár mentén említett földterület' 1369: *Zomoga*, terra (Németh 2008: 223), 1760: a Fő Mező v. Mezeje, a *Czomogánal*, a Fő és a Hoszszu Csomogo, Pizskor, Az ökör bokráb[an], Űno [!] Gyakra oldalán (EHA.), 1804: A *Szomoga mellett*, kaszáló (EHA.), 2008, 2020: *Szomoga* (Bura 2008/1: 368, Hankusz 2023: 188). **5.** 'Szatmár vm.-ben Kishódos határában említett szántóföld, lapályos rét' 1798: A *Szomoga alatt* (EHA.), 1993: *Camoga* (Kálnási-Sebestyén 1993: 220), 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927). **6.** 'Szatmár vm.-ben Nagyhódos határában említett kaszáló' 1800: A Rekeszenn *Szomoga* Hoszszába (EHA.). **7.** 'Szatmár vm.-ben Csaholc K-i határában, Ricse szomszédságában említett lapályos kaszáló' 1864: Keleti oldalon, a' határt a' Ricsei határtól elválasztó *szomoga* nevű lapos hely, nevezetét honnan vette nem tudatik, hajdan posványos hely vólt, most kaszálló. (PSzat. 294). **8.** 'Szatmár vm.-ben Kispalád határában említett vizes, lapályos kaszáló' 1864, 1866: *Szomoga*

(PSzat. 320, 398). **9.** 'Szatmár vm.-ben Kisszekeres határában említett rét, szántóföld' 1864, 1935, 1935–1936: *Szomoga* (PSzat. 322, FNESz., SzamSz. 927). **10.** 'Szatmár vm.-ben Méhtelek határában említett vízfolyás' 1864: Mélyteleknek is mondatik a határán át folyó *Szomogáról*, (...) Éger, *Szomoga*, melybe a Szamos árvize áradáskor bele ömlik. (PSzat. 391). **11.** 'Szatmár vm.-ben Mezőfény határában említett nádas, mocsaras hely' 1864: *Szomoga* (PSzat. 219, Bura 2008/2: 29). **12.** 'Szatmár vm.-ben Vámosoroszi határában említett szántóföld' 1864: *szo-moga* (PSzat. 353). **13.** 'Szatmár vm.-ben Avasújváros és Józsefháza határában a Sár-víz jobb oldali mellékága' 1884, 1894, 1909, 1935–1936, 2008: *Szomoga*, víz, mocsaras rét (HKFT., Bura 2008/1: 82, SzamSz. 927). **14.** 'Szatmár vm.-ben Józsefháza ÉK-i határában a Sár-víz egyik jobb oldali mellékága, amely a közeli Határ-Szomogával párhuzamosan folyik' 1884, 1894, 1931, 2008: *Szomoga* (HKFT., Bura 2008/1: 308). **15.** 'Szatmár vm.-ben Császló DK-i határában említett legelő, szántóföld' 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927), 1993: *Comoga*, „Nehezen művelhető, kötött, szikes talajú terület. Régen vízállás volt. Nevét már csak az öregek ismerik. A Szomoga ejtés nem él.” (Kálnási–Sebestyén 1993: 17). **16.** 'Szatmár vm.-ben Egri határában említett mocsaras rét' 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927, Bura 2008/1: 189). **17.** 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely' 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927). **18.** 'Szatmár vm.-ben Kőszegremete határában említett rét' 1935–1936: *Comoga* (SzamSz. 130). **19.** 'Szatmár vm.-ben Ricse határában említett rét' 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 891). **20.** 'Szatmár vm.-ben Sonkád határában említett hely' 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927). **21.** 'Szatmár vm.-ben Tisztaterek belterületének a K-i határában említett lapályos szántóföld' 1993: *Camoga* (Kálnási–Sebestyén 1993: 432). **22.** 'Szatmár vm.-ben Szamosdara határában említett szántóföld' 2003, 2020: *Szomoga* (Bura 2003: 86, Hankusz 2023: 329). **23.** 'Szatmár vm.-ben Homok D-i határában említett árok' 2020: *Szomoga* (Hankusz 2023: 315). **L. Szomoga-árok.** **24.** 'Ugocsa vm.-ben Dabolc ÉNy-i határában említett szántóföld, amely a Rövid-Négy-hát egyik lapos része' 1506: *Zomoga* (Sz. 321), 2021: *Szomoga* (Hankusz 2023: 149). **L. Szomoga-dűlő, Szomoga-mező.** **25.** 'Ugocsa vm.-ben Csepe belterületétől D–DK-i irányban az Esztégő partjáig hosszan elnyúló földterület' 1579: *Somogá*-ra menő (Sz. 317), 1865: *Szomoga* (K6, L1, Sebestyén 2008: 164, 165). **26.** 'Ugocsa vm.-ben Bábonny ÉK-i határában, Turc mellett említett kaszáló, legelő' 1749: a régi *Csomoga* folyását Tatár Geczi Forásznak nevezik (Sz. 284), 1751, 1895: *Czomoga* (Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162, Bura 2008/1: 346), 1865: *Sumoga* (Szilágyi-Varga 2015: 162, Bura 2008/1: 348), 1935, 1935–1936, 2000, 2008, 2015: *Comoga* (Szilágyi-Varga 2015: 162, SzamSz. 130, Bura 2008/1: 346). **27.** 'Ugocsa vm.-ben Egres határában a Szalva patak partján említett szántóföld' **Ukr.** 2008: *Szomigá* (Kocán 2008). **28.** 'Ugocsa vm.-ben Túrterebes K-i határában a Kis-hegy és a Kakas-Remete kiemelkedések között elterülő

szántóföld’ 2008, 2014: *Szomoga* (Bura 2008/2: 337, Kiss 2014: 144). **29.** ’Ung vm.-ben Homok É–ÉNy-i határában említett hely’ 1855, 1864: *Szamoga* (Horváth–Lizanec–Szabó 1992: 13, K8).

Szomoga árka ’Ugocsa vm.-ben Bábonny K-i határában, a Szomoga mellett húzódó árok’ 2015: *Comoga árka* (Szilágyi-Varga 2015: 162).

Szomoga-árok ’Szatmár vm.-ben Homok D-i határában említett árok’ 1973: *Szomoga-árok* (Hankusz 2023: 315). L. **Szomoga 23.**

Sumuga benie ’Ugocsa vm.-ben Bábonny és Turc határában, DNy-ra Turc mellett a Hódos-patak bal partján említett földterület’ 1884: *Sumuga benie* (HKFT.), 1887: *Sumuga băniei* (Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162 [itt *Sumuga băniei*]).

Szomoga-dűlő ’Ugocsa vm.-ben Dabolc határában említett szántóföld’ 1935–1936: *Szomogadüllő* (SzamSz. 927), 2008: *Szomogadüllő* (Bura 2008/1: 158). L. **Szomoga 24.**

Szomoga dűlője ’Bereg vm.-ben Kisdobronny határában említett szántóföld és kaszáló’ 1865: *Szomoga dűlője* (PBe. 413).

Szomoga feneke ’Ugocsa vm.-ben Akli D-i határában a Nagy-Éger egyik jobb oldali ágának szakaszneve, amely közvetlenül Dabolc É-i határában folyik’ 1865, 186[5]: *Somoga feneke* (K4, K5).

Szomoga folyása ’Ugocsa vm.-ben Bábonny határában említett hely’ 1479: *Czomogafolyasa*, locus (DL. 70990, Perényi 283, Sz. 284, OklSz. 256, Szilágyi-Varga 2015: 162, Sebestyén 2017: 315).

Szomoga-hát 1. ’Ugocsa vm.-ben Nevetlenfalu Ny–ÉNy-i határában, Batár falu mellett, amely egy vízfolyás által körülvett földterület’ 1757: *Szomoga hat* (Sz. 441), 1855: *Szomogahát* (K6), 1865, 1879, 1884, 2003, 2008: *Szomoga hát*, sz. (K7, L2, PUg. 418a, Sebestyén 2008: 168, 169, K7, HKFT., Kocán 2001: 34, 2003: 85–86), 1865: *Szomga hát* (K7), 1865 (PUg. 441b): *Szomogaház* [ɔ: -hát]. Vö. **Szomoga-hát(i)-mező. 2.** ’Szatmár vm.-ben Ricse határában említett hely’ 1864: *Szomoga hát* (PSzat. 396).

Szomoga-hát(i)-mező ’Ugocsa vm.-ben Nevetlenfalu határában említett földterület’ 1775: *Tsomoga hát mező*, calcatura (Sz. 441), 1782, 1793: *Szomoga háti mező* (Sz. 441). Azonos lehet a **Szomoga-hát (1.)** nevű hellyel.

Szomoga laposa ’Szatmár vm.-ben Kisperleske határában említett kaszáló’ 1804: A *Szomoga lapossába* (EHA.).

Szomoga-mező ’Ugocsa vm.-ben Dabolc határában említett szántóföld’ 1865: Négy hát vagy *Szomoga mező* (PUg. 390a), 2008: *Szomoga-mező* (Bura 2008/1: 158). L. **Szomoga 24.**

Szomoga-palló ’Ugocsa vm.-ben Nevetlenfalu határában említett hely’ 1757: *Szomoga palló* (Sz. 441).

Szomoga-patak 'Ugocsa vm.-ben Tamásváralja határában a Pelsőc hegy É-i és Ny-i lábánál folyó patak, később kisebb bokros árok, amely a Nagy-Éger egyik ága' 1884: *Szomoga patak* (HKFT.), 1941: *Szomoga p[atak]* (MaKF.).

Szomoga pataka 'Szatmár vm.-ben Garbolc határában említett patak' 1344/1864, 1947: *Szomogha pataka* (Kálnási–Sebestyén 1993: 201), 1344/1908: *Zomoga pataka* (Kálnási–Sebestyén 1993: 201). L. **Szomoga 3.**

Szomoga-Piszkáros 'Ugocsa vm.-ben Csepe határában említett hely' 1865: *Szamoga Piszkáros* (PUg. 438b).

Szomoga-Reketye-ág 'Szatmár vm.-ben Kisperleske határában említett hely' 1369: *Somoga Reketye agh* (Németh 2008: 223, Bura 2008/1: 368, 2: 98 [itt tévesen 1370. évi datálással]).

Szumuga bengő 'Ugocsa vm.-ben Bábonny határában említett hely' 1865: *Szumuga bengő* (Szilágyi-Varga 2015: 162).

Telki-Szomoga 'Bereg vm.-ben Kisdobrony határában említett szántóföld' 1865, 1908: *Teleki Szomoga* (K2, Sebestyén 2008: 74).

A történelmi Magyarország más területeiről a *szomoga* szóval alaki hasonlóságot mutató helynevekre is bukkanunk (vö. KNIEZSA 1935: 237), de ezek mögött vélhetően más etimonok rejlenek. Ilyen például a Temes vármegyei *Szomogó* helynév (1799: A Csonka Gyepűbe... a' Keskeny *Szomogó*[ra mégyen véggel], Porzson, EHA.).

A *szomoga* földrajzi köznév a magyar helynévkincsben produktív. A szó egyetlen adat kivételével mikrotoponimákban fordul elő, és változatos objektumfajtákat jelölhet: vizet (pl. *Szomoga 1., 14., Határ-Szomoga 3.*), erdőt (pl. *Gyűrű[s]-Szomoga*), szántóföldet, területet, rétet (*Elő-Szomoga, Szomoga 4., Kerek-Szomoga 2.*) stb. Gyakran szerepel önmagában állva helynévként (lásd a *Szomoga* címszó alatt 29 objektum nevéként). Emellett tipikus kétrészes nevek előtagjaként (pl. *Szomoga-hát, Szomoga laposa, Szomoga-Piszkáros*) és helynévi (vagy esetleg köznévi) utótagjaként (pl. *Dobrád-Szomoga, Fő-Szomoga, Meleg-Szomoga*). Az ómagyar kortól napjainkig csupán egyetlen lakott helyet jelöltek ilyen típusú névvel (a bizonytalan előtagú *Ethyroh ? -Szomoga* esetében).

2.2. Köznévként csak igen későn, a 19. század végéről adathozható: SOMOGYI ANTAL vegyes tájszóközlésében szerepel a szó 'kis mocsár' jelentéssel, és nem ismert a területi azonosítása (1883: 528). VOZÁRI GYULA már egyértelműen Szatmár megyei (Udvari) adatként említi tájszóközlésében a szót: *szamoga* 'lapályos, vizes hely, hol káka terem' (1886: 335, vö. MTsz. *szamoga*, RMSzMA.). HERMAN OTTÓ az MTsz. adatát alapul véve a pásztornyelv szavaként határozza meg (1914: 279). CSÜRY BÁLINT a *szomogá*-ról írott cikkében VOZÁRI GYULA adatára utal, de azt a Szatmár megyei Ávasújvároshoz kapcsolja (1907: 481).

Egy 1836. évi oklevélben szereplő helynévközlés („egy *Szomogán*, vagyis folyamon felfelé”) alapján CSÜRY BÁLINT a következőket írja: „ha ismeretes volt is még ekkor a szó, de már annyira régies volt, hogy szükségesnek találták a magyarázatot is utánavetni” (1907: 481). KNEZSA ISTVÁN — CSÜRY nyelvjárási és szóbeli közlése alapján — a vizsgált szóról azt állítja, hogy szamosvidéki tájszó, amely a 20. század első felében köznévi alkalmazásban már nem volt ismeretes (1935: 231). Újabban BURA LÁSZLÓ a Szatmár megye helynevei című munkájában közreadott földrajzi köznévi és helyzetviszonyító elemek között nem említi a szót, habár a névanyagában többször adatolja helynévként vagy annak részeként (2008). A Magyar földrajzi köznevek tárában (FKnT.) a ’patak, kisebb vízfolyás’ jelentésű *szomoga* földrajzi köznév egyetlen adattal szerepel a Szatmár megyei Sárfaluból. Köznévi használatát más (szomszédos vagy közeli) területről nem tudjuk adatolni (vö. ÚMTsz., KMNySz., KMNyA. stb.).

Mindezek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a *szomoga* szó helynevek elemeként viszonylag gyakran szerepel, míg köznévi adatolása kései, elenyésző és szűk területre lokalizálható. Köznévként Szatmár megye két területén regisztráltak: a megye középső sík vidékén, a Szamos jobb partján (Sárfalu, Udvari) és a megye keleti erdős hegyvidékén, az Avas lábánál (Avasújváros).

3. A *szomoga* területi elterjedése és földrajzi környezete

A következőkben a helynevek alapján a szó területi elterjedését és földrajzi környezetét mutatom be. E vizsgálati szempontok különösen lényegesek a szó jelentésmeghatározásában (vö. BÁBA 2016: 71–94, 136–137, HOFFMANN 2003), valamint a jövevényszavak esetében az átadó nyelvre is adalékokkal szolgálhatnak (vö. HOFFMANN 2003: 669–671, BÁBA 2009: 77, PELCZÉDER 2021: 473–475).

A *szomogá*-val foglalkozó korábbi munkák ugyancsak helynevek alapján tárgyalták a lexéma földrajzi elterjedését. CSÜRY BÁLINT egy Szatmár megyei település határnevei között (1907), míg KNEZSA ISTVÁN Bereg, Ugocsa és Szatmár megyei települések névanyagában mutatja ki a közszó felhasználásával létrehozott helyneveket (1935: 231–232). Az általam összeállított helynévanyagban a szót tartalmazó helynevek kizárólag a történelmi Magyarország északkeleti-keleti részén jelentkeznek, öt megye területéről: Bereg (6 hn.), Szatmár (43 hn.), Szabolcs (1 hn.), Ugocsa (21 hn.) és Ung (1 hn.) vármegyéből (1. ábra).

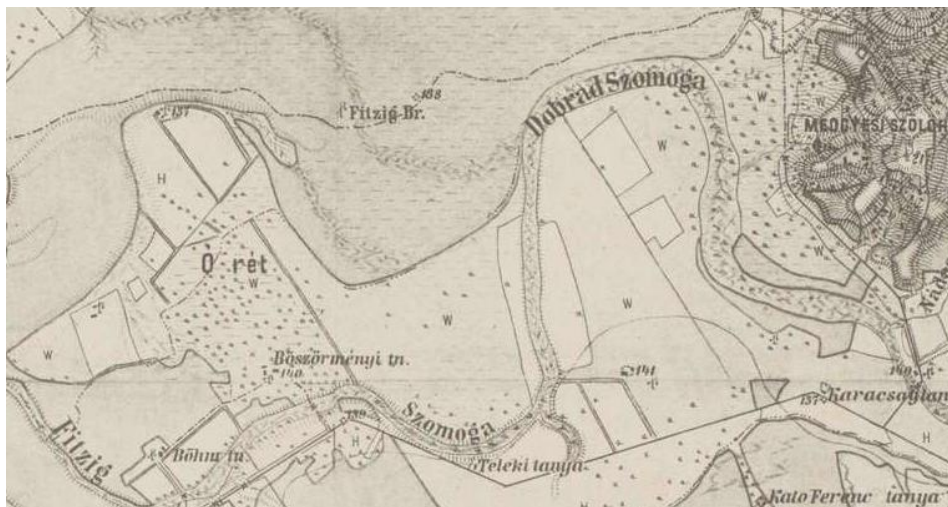
A *szomogá*-t KNEZSA ISTVÁN szamosvidéki tájszónak tekintette, és a szó történeti, valamint modern kori adatai alapján arra mutat rá, hogy „csupán csak a Tisza-Szamosközben és ennek közvetlen szomszédságában volt elterjedve” (1935: 232). MOÓR ELEMÉR — KNEZSA nyomán — már úgy ír a *szomogá*-ról,

hogy az „csupán az Alsó-Szamos mellékén használatos ’lapályos, vizenyős, kákatermő hely’ jelentésű szó” (1965: 36–39). A 1. ábra valóban azt erősíti meg, hogy a *szomogá*-t tartalmazó helynevek a Tisza–Szamos közén és közvetlen szomszédságában jelennek meg, de emellett a Tisza–Latorca közének mocsárvidékén, az Ung és a Latorca közötti mocsárvidéken és az Ecsedi-láptól délre található területen is adatolt.

1. ábra. A *szomoga* lexéma területi elterjedtsége

A *szomoga* elemet tartalmazó helynevek földrajzi környezete az alábbi kettőséget mutatja: a nevek döntő többsége a vizsgált kor egészében 90–140 m magasságú területen jelentkezik, amely lapályos, síkföld, az Alföld északkeleti-keleti határa. Itt jelentősebb vízfolyások, pl. a Tisza, Szamos, Túr és azok mocsármedencéi határozzák meg a táj arculatát. Ettől eltérő domborzati képet mutat azonban a *szomogá*-t tartalmazó helynevek köre Szatmár keleti és Ugocsa vármegye délkeleti határában: itt 170–190 m magasság közötti erdős hegyvidék (Avas) lábánál jelentkeznek az adatok, ahol a hegyekből leszakadó gyors folyású patakok alakítják a táj képét.

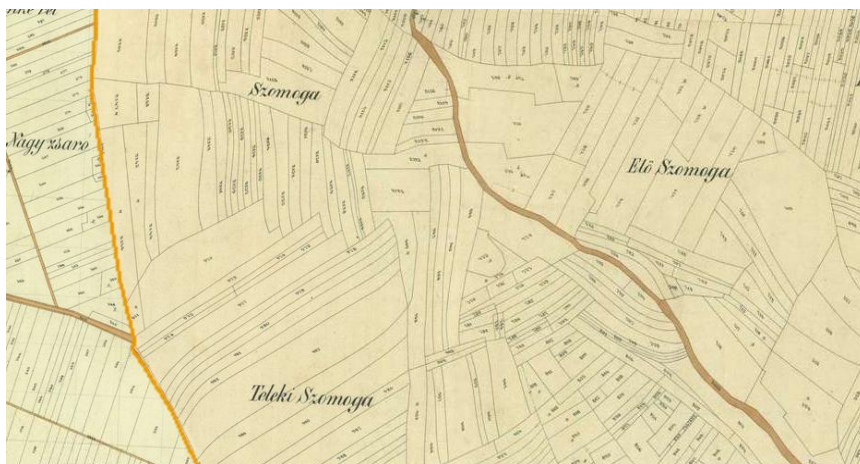

2. ábra. A Szomoga 13., Dobrád-Szomoga helynevek a Szatmár vármegyei Sárköz–Avasújváros–Józsefháza hármashatárában (Forrás: HKFT.)

A kataszteri és katonai térképeken (nagyobb vízfolyás mellékága egy-egy település határában (2. ábra). Földerületnévként (szántó, mező, kaszáló stb.) valamilyen vízfolyás közvetlen közelében vagy közén található (3. ábra).

3. ábra. A Szomoga 2. helynév a Bereg vármegyei Hatrác-patak és a Kerepec patak között (Forrás: HKFT.)

4. ábra. A Szomoga 1., Elő-, Telki-Szomoga helynevek a Bereg vármegyei Kisdobrony határában (Forrás: K2)

Az újkori térképes anyag alapján az alábbi fontos megállapítások tehetők. A *szomogá*-t tartalmazó határnevek egy része a településeken kiemelt szerepű: a vonalszerű objektumok választóvonalak egy-egy falu határában, vagy két település határában sávot képeznek, esetleg a település határának szélében helyezkednek el; vö. a bereg megyei *Telki-Szomoga*, *Szomoga 1.* (4. ábra), a Szatmár megyei *Határ-Szomoga 3.* A másik feltűnő vonás az, hogy a *szomogá*-t tartalmazó helynevek közvetlen környezetében adathozható *Nagy-éger* (vagy *Éger*) vízrajzi név, amelynek a részét, ágát képezik vagy mellette/közelében fekszenek a vizsgált helynevek (5. ábra).

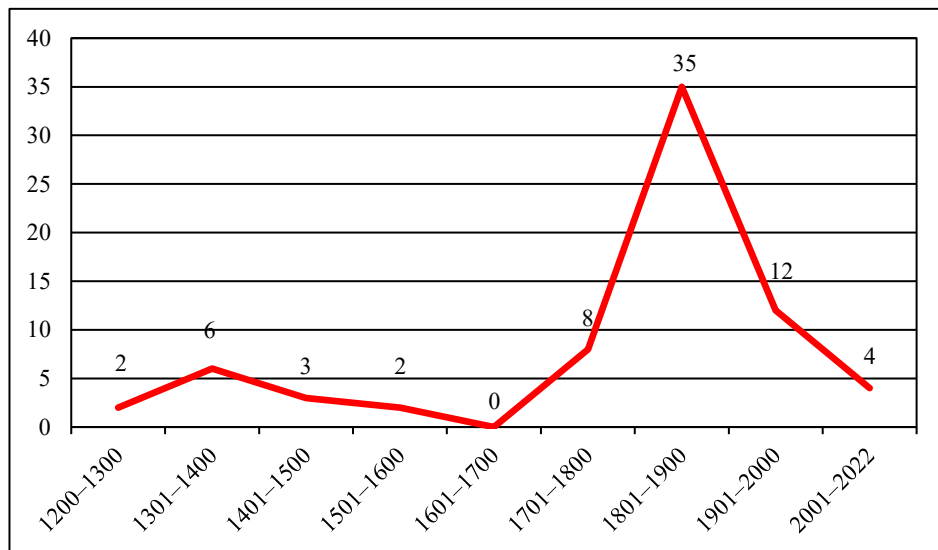
5. ábra. A Szatmár megyei Nagy-Éger, Éger Sárköz–Józsefháza–Avasújváros között (Forrás: HKFT.)

4. A *szomoga* lexéma kronológiai jellemzői

A szóföldrajzi kutatás során egy-egy köznév időbeli előfordulását és gyakoriságát is érdemes a térbeli jellemzői mellett tanulmányozni (vö. HOFFMANN 2003: 665, 669–670, BÁBA 2016). Az alábbiakban ezért a *szomoga* lexéma kronológiai jellemzőit mutatom be annak további belső összefüggéseire is utalva. Ezt megelőzően azonban a vizsgálat korlátairól is szólnom kell. A helynév az első fennmaradt előfordulásánál természetesen korábban is létezhetett, az ugyanis, hogy egy-egy helynév mikor kerül be egy oklevélbe, annak függvénye, hogy mikor válik valamely jogeset során fontossá. Ez azt is jelenti, hogy egy későbbről (pl. a 19. századból) adatolt helynév akár már évszázadok óta is használatban lehetett. A késői előfordulás abból is adódhat, hogy a felszaporodó forrásanyagban nyilvánvalóan nagyobb eséllyel jegyezheték fel (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 183–185). Ezeket a bizonytalanságokat a forrásanyag elemzésekor is figyelembe kell vennünk.

Az OklSz. és az EWUng., valamint az ennek közlését átvevő ÜESz. a *szomoga* első említését 1270-ből hozza, ezt tekintik a lexéma legkorábbi adatának. A történeti-etimológiai szótáraink nem utalnak a több mint két évtizeddel korábbról Csépanfölde (Bereg vm.) határában említett *Határ-Szomoga I.* víznévre (+?1248>1393: *Hatar Zamaga*, fluvius, Gy. 1: 537, KMHsz. 1: 125, HA. 1: 67, Sebestyén 2017: 95), ami azért is érthető, mert GYÖRFFY közlése szerint ez a 13. század közepére datált forrás vélhetően hamis oklevél (i. h.), ami ráadásul 14. század végi átiratból ismert.

A 6. ábra a *szomoga* lexémát tartalmazó 72 helynévnek az időbeli megoszlását szemlélteti századonkénti bontásban első előfordulások alapján. A kronológiai görbe meglehetősen egyenetlen eloszlást mutat, ami történelmi okokkal, valamint a helynevek lejegyzésével és a források fennmaradásával lehet főként összefüggésben. A szó — mint fentebb utaltam rá — már a 13. századból adatolt. A 14. században némi felszaporodása mutatkozik az adatoknak (6 hn.), amely az oklevelezési gyakorlat általánosabbá válásával is nyilvánvalóan összefügg. Majd az ezt követő 15. és 16. században nagyjából azonos számban adatolhatók első előfordulásai a *szomogá*-t tartalmazó helyneveknek. A 17. században nem tűnik fel új név (természetesen a korábbiak továbbra is használatban lehettek), a következő század végén viszont megindul az átfogó térképezés, majd a 19. században lezajlik az első országos helynévgyűjtés stb., s ezekkel is összefüggésben az elmúlt három évszázadban jelent meg a forrásokban a legtöbb *szomogá*-t tartalmazó helynév. Végül a 20. században 12 helynévi adatban mutatható ki, és 4 olyan adat van, amelyet a 21. századi modern helynévgyűjtések során jegyeztek fel először.

6. ábra. A *szomoga* lexéma kronológiai megoszlása

Azt is megvizsgáltam, hogy a *szomoga* lexémát tartalmazó nevek milyen ütemben tűnnek fel a nyelvterületen (lásd 7., 8., 9. ábra).

7. ábra. A *szomoga* lexémát tartalmazó helynevek első előfordulásai az ómagyar korban

8. ábra. A *szomoga* lexémát tartalmazó helynevek első előfordulásai középmagyar korban

9. ábra. A *szomoga* lexémát tartalmazó helynevek első előfordulásai az újmagyar korban

A *szomoga* elem felhasználása a helynevekben határozott földrajzi és kronológiai megoszlást mutat. Mindig is szűk területen elterjedt nyelvjárási szó lehetett (vö. BÁBA 2016). A korai ómagyar kortól (a 13. század közepétől) döntően a történelmi Magyarország északkeleti peremvidékén jelentkezik, és világos gócpontokat rajzolnak ki helynévi adatai Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa vármegye kisebb-nagyobb kiterjedésű részein. Az erdős hegyvidék lábánál csak az újmagyar kortól vannak adataink, de ezek a mához közelítve egyre nagyobb számban jelentkeznek Ugocsa és Szatmár vármegye területén. Érdeemes megjegyezni, hogy olyan területekről származnak az adatok, ahol tudomásunk van korai szláv etnikumról és a szlávok kései (ruszin) betelepüléséről. A szatmár-beregi síkságon (Szamosközön), valamint Ugocsa alföldi részén a honfoglalás előtti gyér szlávtságról tesznek említést a szakirodalomban (BLAZOVICH 1994: 617, KRISTÓ 2003: 89–90, Sz. 38–39, KOCÁN 2017: 28–39, 44–67). Tehát ezen a peremterületen a magyarok megjelenése után a korai szláv szórványok és a magyarok érintkezésével vagy valamilyen fokú szláv–magyar kétnyelvűséggel számolhatunk. Emellett a 14. század derekától a szlávtság újabb és újabb rétegei (ruszinok) rétegződtek egymásra a fent említett területen (vö. KRISTÓ 2003: 101–104, 108). A ruszinok betelepülése Ung (síkidékének és hegyvidékének találkozásán) és Bereg vármegyéből indult ki, majd Beregből délkeleti irányban Ugocsa északi részét korán elérte, valamint a telepítés nagyobb mértéket a későbbi századokban mutatott. A 15–16. században a Tiszán „átcsapva” az Avas hegység ugocsai és szatmári részén is megjelentek e népelemek (vö. KRISTÓ 2003: 101–104, 107–108, KOCÁN 2017: 182–187). Ezeknek az etnikumtörténeti tényezőknek a *szomoga* etimológiai felfejtésében is fontos szerepe van.

5. A *szomoga* szó etimológiája

A *szomoga* szó eredetéről csak szórványosan tett említést az etimológiai szakirodalom. Úttörő szerepű CSÜRY BÁLINT *Szomoga, zmok* című írása, amelyben a Szatmár megyei Egri településen ismeretes *Szomoga, Kerek-Szomoga* határrésznevek alapján ír a közszó szókincsbeli jellemzőiről (1907: 481). CSÜRY a helynév eredetét illetően két magyarázatot említ: egyrészt a magyar nyelvemlékekben fellelhető *zomak, zomok* ’kígyó’ szóval kapcsolja össze, másrészt a szó szláv nyelvi eredeztetését feltételezi, és különböző eredetű szláv tövekkel veti össze, például a szláv ’ördögfiú, manó, sárkány, kígyó, lidérc; nedves madár alakjában képzelt gonosz lélek’ jelentésű *zmok*-kal vagy a ’csík, sáv, szalag’ jelentésű *smuga*-val (i. m. 481–482, lásd ehhez RMG1. *zomak*). Végső soron arra a megállapításra jut, hogy a *szomoga* lexéma „összefüggésben van a *zmok* szóval”, ezt az alaki hasonlóság mellett jelentéstani oldalról is megalapozottnak véli, a szláv szavak alapjelentése ugyanis ’vizes, nedves, esőtől megázott’ lehetett (CSÜRY 1907: 482).

KNIEZSA ISTVÁN kiigazítja CSÜRY BÁLINT magyarázatát, és a szót a szláv *smuga* 'csík, sáv, szalag; szántóföldek között húzódó rét; hosszú, keskeny földdarab; mocsaras keskeny területsáv stb.' tövel köti össze, felvetését északi lengyel és fehér-orosz helynévi és közsői adatokkal igazolva; vö. le. 1334: *Smug* rétnév, 1469: penes kalynym *Smogyem* hn., 1479: *Smug* tónév, 1560: ad torrentem alveum do *Smugu* hn.; fehér-or. *smuha*, *smuga* 'keskeny csík' (1935: 233–237). Később a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írott monográfiájában mindezt lengyel nyelvjárási és fehér-orosz közsői adatokkal tovább erősíti (1955: 509).¹ Arra is felhívja a figyelmet, hogy más szláv területről nincs adat a szó 'mocsár' jelentésére, megjegyzi továbbá, hogy a magyar *szomoga* szóval területileg szomszédos szláv nyelvekben teljesen ismeretlen a magyar szónak megfelelő jelentésű szláv elem. „Különösen szembeszökő az a körülmény, hogy a Szamosháttal szomszédos rutén nyelvjárásokban sem közszőként, sem dülönévben nem fordul elő.” (1935: 235). A magyar *szomoga* Tisza–Szamos közti és lengyel, fehér-orosz egyezéseire, illetve a szónak a magyar nyelvjárási területtel szomszédos szláv nyelvekben való hiányára nem talál tudományos magyarázatot. KNIEZSA a magyar szó átvételének és az átadó nyelvnek a kérdésében nem foglal egyértelmű állást, ugyanakkor — a térbeli távolság és történelmi okok miatt — bizonytalanak ítéli a lengyel és fehér-orosz (szó)átvétel lehetőségét (1935: 236–237).

A magyar történeti-etimológiai szótáriradalomban KNIEZSA 1955-ös munkája után csak több mint három évtized múlva találkozunk a *szomogá*-val, a negyedik FNESz., 1988-as kiadásában. A TESz. nem említi (ehhez lásd még EtSzt.). KISS LAJOS a szatmári Kisszekeres *Szomoga* helyneve kapcsán szól róla, a határnév alapjául a magyar *szomoga* közsztót tekinti, és ennek szláv származását adja meg, majd ezt keleti és nyugati szláv közsztói példákkal támasztja alá; vö. lengyel N. *smuga* 'keskeny szántóföld, rét', kasub *smuga* 'keskeny vízenyős rét; pocsolya, kis tó; keskeny folyócska', ukr. N. *cmьza* 'a folyó kis mellékmedre folyó- vagy állóvízzel', fehér-orosz *cmьzà* 'járhatatlan mocsár' (FNESz.).

Az EWUng. és az ÚESz. a fenti szlavisták eredményeire építve a magyar *szomogá*-t már határozottan keleti szláv jövevényszónak tartja; vö. or. *cmьza* 'csík; folt', fehér-orosz N. *cmьza* 'járhatatlan ingovány'; ukr. *cmьza* 'csík; zóna, övezet, N. folyók kisebb élő vagy holtága', és a szláv alapszót indoeurópai eredetűnek mondja (EWUng., ÚESz., vö. VASMER 3: 693).

¹ PARASZKOVA a szláv eredetű magyar jövevényszavak kérdéséről szóló munkájában a KNIEZSA-féle anyag alapján a *szomoga* szavunkat a nyolc 13. századi átvételek egyikeként említi (2009: 113).

A szó a szláv nyelvekben az összláv **smuga* töre vezethető vissza; vö. ukr. *чмуга* 'csík, sáv (a réten, mezőn)' (VASMER 3: 693, ŠMILAUER 1970: 164), or. *чмуга* 'sötét folt, csík' (VASMER 3: 693), de más szláv nyelvben is létezik a szó, vö. cseh *šmouha* 'folt; sáros sáv, csík' (ŠMILAUER 1970: 164, VASMER 3: 693), le. *smuga* 'folt', le. *smug* '(víz)parti rét' (ŠMILAUER 1970: 164), alsó szorb *smuga* 'csík, sáv (mezőn); rés; választék a hajban' (ŠMILAUER 1970: 164).

A 20. század második felében és a 21. században az ukrán nyelvészeti munkák a *чмуга* szót többjelentésű főnévként említik. A szó köznyelvi jelentése igen változatos: 'vmilyen hosszú terület, tér, amely pl. színével kiválik a háttérből; sáv, zóna; védősáv (erdőültetvény); egy földterület, telek, amely a szomszédos területtől elválasztott; szalag' (SzUM. 9: 417–418, BUSZEL 2003: 1155). Az ukr. *чмуга* földrajzi köznévként is gyakori a szakirodalom szerint, és különböző jelentései ismeretesek, pl. Északnyugat-Ukrajna (Voliny) területén 'a vízgyűjtőnek az a része, amely a szárazföldre benyúlik; erdei mocsár; szántóföld, mezőszakasz; az erdő egy szűk sávja, része' jelentésekben használatos (DANILYUK 2013: 127). Ukrajna helyneveinek etimológiai szótárában gyakran használt földrajzi köznév, amely a helynevek értelmezésében kap csak szerepet, és tipikusan valamilyen víznév (vízfolyás, tó, tenger) vagy azzal kapcsolatos helynév magyarázatában áll (LUCSIK 2014), lásd pl. *Акмонайський, Бакальська бухта, Бебез* (LUCSIK 2014: 17, 30, 38). A helynevek magyarázatában feltűnő ukr. *чмуга* földrajzi köznév 'keskeny (föld)sáv, csík, szalag, amely vagy két terület vagy vizek között helyezkedik el; elválasztó sáv, zóna; a (folyó) partsávja stb.' jelentésben szerepel (LUCSIK 2014, vö. még SELUDKO–SZADOVSKI 1928: 106, 273, 283, LIZANEC 2008: 761). Az ukrán nyelvjárásokban is megtalálható a *чмуга* lexéma, az Ugocsával szomszédos Máramaros megyei Szeklence település nyelvjárásában például 'folt az anyagon, sáv vagy csík a ruhán, anyagon, tükrön stb.' jelentésben használatos (SZABADOS 2008: 336). A Kárpátalja területén beszélt hucul nyelv szakszótáraiban címszóként nem szerepel (vö. ZAKREVSZKA 1997, PIPÁS–HALÁSZ 2005), köznevek vagy tulajdonnevek értelmezésére használatos földrajzi köznévként viszont felbukkan (vö. SZAVCSUK 2012: 46, SKRUMELYAK 2016: 87, HAVUKA 2017: 93, 243).

Az összláv **smuga*-ra visszavezetett ukrán *чмуга* szó kétségkívül a szláv helynévrendszer eleme. Egyrészes helynevek keletkeztek ennek felhasználásával az ukrán nyelvterületen; vö. ukr. *Чмуга* hn. (ŠMILAUER 1970: 164), ukr. *Чмуга* település északnyugat-ukrajnai Rivnei területen (LUCSIK 2014: 436–437). Emellett — más keleti szláv nyelvekben — kétrészes helynévben is jelentkezik: f-or. *Смагарыч* ártéri rét (ROGALEV 2015: 233); felső szorb *Wuska smuha*, alsó szorb *Kněske smugi*, le. *Glińska smuga* (ŠMILAUER 1970: 164).

Érdemes megemlítenünk, hogy a *szomoga* fent bemutatott szláv eredeztetése mellett a 20. század elején a kutatók a magyar nyelvjárási *szamuka* '(szikes talajon) mocsaras, zsombékos terület' (ÚMTsz.) elemmel is kapcsolatba hozták a szót (CSÜRY 1907: 481–482). CSÜRY BÁLINT a *szamuka* szó jelentése alapján a feltételezett szláv etimológia megerősítéséről beszél: „A *szomoga* és *zmok*, ill. *smuk* összefüggését még valószínűbbé teszi Arany J. adata: *szamuka*.” (1907: 482). KNEI ZSA ISTVÁN azonban a *szomoga* és a *szamuka* kapcsolatának tisztázását azért tekinti problematikusnak, mivel a *szamuka* szó jelentése nem elég világos Arany János művében, Az elveszett alkotmányban (1935: 237). KNEI ZSÁVAL egyetértve azt is ki kell emelnünk, hogy nemcsak hogy a *szomoga* és a *szamuka* viszonya nem tisztázható megnyugtatóan, ráadásul ez utóbbinak a szláv *smuga* köznévvvel való kapcsolata sem. Ugyan a *szamuka* szó jelentése ismeretes, de csupán egyetlen Bihar vármegyei (nagyszalontai) nyelvjárási adatunk van rá (ÚMTsz.), emellett a *szamuka* elemnek a helynevekben való felhasználására is csak egyetlen Bihar megyei településről vannak adataink; vö. 2016: *Szamuka-dűlő*, szántóföld; 2016: *Szamuka-lapos*, lapos (Szentpéterszeg, MDH., E. NAGY 2016: 177, vö. még PBih.). Tovább gyengíti a két lexéma összekapcsolását az is, hogy Bihar megyéből nincs adatunk a *szomogá*-nak (vagy valamely változatának) a köznévi vagy helynévi említésére, ahogyan nem szerepel a *szamuka* a magyar földrajzi köznevek között sem (vö. FKNT.).

Összegzőképpen megállapítható, hogy az ősszláv **smuga* folytatása valamennyi szláv nyelvben létezik köznévként, majdnem azonos formában. A magyar *szomoga* szó területi elterjedésével szomszédos szláv nyelvekben, az ukránban és annak egyik nyelvjárásában egyaránt kimutathatók a szláv **smugá*-ra visszavezethető formák. Az átvett nyelv tehát vélhetően valamelyik keleti szláv nyelv lehetett, a magyar nyelvterület keleti-északkeleti részén pedig a népi-nyelvi kontaktus (a kétnyelvűség valamilyen foka) adott lehetett a szókölcsönzéshez.

6. A *szomoga* hangtörténeti kérdései

A *szomoga* jövevényszó korai ómagyar kori hangalakjának a megállapítása lényeges kérdés. Helynevek alapján a szó elsődleges alakja *szumuga* lehetett. A szláv **smuga*-ra visszavezetett *szomoga* magyar helynévi adatai a szó kezdetén mássalhangzó-torlódást nem mutatnak, annak ellenére, hogy a szakirodalomban a közszót mássalhangzó-torlódásos idegen formákból vezetik le, és azt feltételezik, hogy a lexéma első szótagban hangsúlyos helyzetben lévő *u*, *o* és *a* ejtés-könnyítő bontóhanggal formálódhatott (NYIRKOS 1993: 44, 53, 56, vö. KNEI ZSA 1964: 62). Legújabbán KENYHERCZ RÓBERT az ómagyar kori szókezdő mássalhangzó-torlódás kérdését tárgyalva a *szm*-torlódást szórványos jelenséggként mutatja be (2013).

A *szomoga* helynévi adatai alapján a következő változási sor rekonstruálható: szl. **smuga* > m. *szumuga* > m. *szomoga* > *comoga* ~ *camoga*. A szó kezdetén *sz* > *c* affrikációt mutató adatok a 15. század második felétől a 20–21. századig terjedően jelentkeznek nagyobb számban. A szó eleji *sz* > *c* affrikáció további eseteiként említhetjük meg a szamosháti nyelvjárásban a *szompolyodik* 'szomorodik, komolyodik' > *compojodik* (SzamSz.); *szigony* > *cigony* (vö. pl. 1623: *Czigonyj*, EWUng., ÚESz.; 1820: *czigonok*, TESz., de lásd még ÚMTsz. *szigony*) példáit.

A szókezdő *c* > *cs* váltakozást mutató formák csupán Szatmár vármegye északi-északnyugati (egyetlen adattal északkeleti), valamint Ugocsa vármegye déli-délnyugati területéről adathatók. A *szomoga* ezen hangalaki és helyesírási változata mögött számos dolog állhat: nyelvi, nyelvhasználati, analógiás hatás, íráshiba, esetleg a jelentés elhomályosulása. Arra is érdemes itt utalnunk, hogy noha a szóvégi *-a* állandóságot mutat az adatokban, éppen a *cs*-s kezdetű formában egyetlen 18. századi Szatmár megyei (kispeslesei) adatban *ó* hang szerepel (1760: *Fő* és a Hoszszu *Csomogo*, EHA.).

7. A *szomoga* jelentése

A korábbi vizsgálatokban a *szomoga* köznévnnek két jelentése körvonalozódott: 1. 'lapályos, vizenyős, kákatermő hely (ti. mocsár)' (SOMOGYI 1883, VOZÁRI 1886: 335, MTsz., OklSz. *szamoga*, KNIEZSA 1935: 232), 2. 'patak, kisebb vízfolyás' (CSÜRY 1907: 481, KNIEZSA 1935: 232, FKNT.). Az előbbi jelentésmeghatározást a 19. század végi és a 20. század eleji szakmunkákban találjuk, és az esetükben a szemantikai jelentésmegadás hagyományozódása is megfigyelhető; az utóbbi jelentés a 20. és 21. századi munkákban szerepel.

A *szomoga* jelentésének rekonstruálását a korai adatait tartalmazó latin nyelvű oklevelekben a helynevek mellett szereplő latin fajtajelölő földrajzi köznevek (BÁBA 2016: 96–97), valamint a későbbi forrásokban szereplő magyar objektumfajta-jelölések segíthetik kellő óvatosság mellett (vö. BÁBA 2016: 98, 105).

A 72 helynévi adatból 56 mellett szerepel valamilyen latin vagy magyar fajtajelölő elem, míg 16 adathál nem történik utalás a helyfajtára. A korai latin nyelvű oklevelekben négy esetben vízrajzi köznév szerepel: két névnél a *rivulus* 'kis patak', egy-egy esetben az *aqua* 'víz; tó, folyó' és a *fluvius* 'folyam, folyó, patak, ér'. Három adat (művelhető) földterületre utaló latin köznévvvel jelentkezik: kétszer *terra* 'föld, birtok', egyszer *calcatúra* 'nyomás'. Továbbá előfordul a *silva* 'erdő' és az általános jelentésű *locus* 'hely' megjelölés is (vö. KMHsz., KOCÁN 2022).

A nagyobb számban rendelkezésre álló későbbi adatok mellett már jellemzően magyar objektumfajta-minősítések állnak. Ezek között 13 esetben vízrajzi köznév fordul elő (*patak*, *árok*, *csatorna*, *ártér*, *nádas*, *tavas*), sőt ezek mellett néha

szerepel a *mocsaras, lapályos rét* kiegészítő értelmezés is. A legtöbb adatnál (29) azonban a földterületet jelölő köznév (pl. *föld, szántó, legelő, mező, kaszáló, rét, dűlő*) határozza meg a hely fajtáját. Ezek a megjelölések rendszerint alacsonyan fekvő, vízjárta, mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas területekre utalnak, amit a leírásokban szereplő *lapályos, mocsaras, vizes, zátonyokkal körülvett* kiegészítések erősítenek meg. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy a helynevek egy része metonimikus névadással, illetve a terület hasznosításának megváltozásával (pl. mocsár, nádas hely lecsapolásával) keletkezett. Erre utal az a két-két helynévi adat, amelyek *lapályos, lapos hely*-et vagy *ingoványos erdő*-t jelölnek.

A *szomoga* jelentésének a meghatározását a kétrészes helynevek utótagjaként álló földrajzi köznevek is erősíthetik. Az anyagban összesen 14 S+F szerkezetű adat fordul elő. Ezek között feltűnően nagy arányban szerepelnek vízrajzi vagy vízzel kapcsolatos utótagok (vö. *árok, csatorna, folyás, palló, patak, tő*). Kisebb számban mélyen fekvő helyeket jelölő utótagok (*fenék, lapos*), valamint a terület mezőgazdasági jellegét jelző elemek (pl. *mező, dűlő*) is feltűnnek. Elvértve a környezetéből kiemelkedő helyeket jelölő *hát* földrajzi köznév is szerepel a *Szomoga* előtag mellett.

A jelölt denotátum jellege alapján a *szomoga* a régiségben közel azonos arányban jelölt vizeket és földterületet. A latin és a magyar helyfajta utaló elemek, valamint a kétrészes nevek utótagjainak vizsgálata alapján az adatok alapvetően két helynévfajtát fednek le. Egyrészt hosszú, sávyszerű, vonalszerű víz(folyás)okat, mocsaras és ártéri területeket jelölhetett, másrészt alacsonyan fekvő lapályos, lapos, ingoványos földterületet, amelyeken gyakran megállt a víz vagy az árvíz. Az újabb adatok névfajtaiban a földterület válik dominánssá, de ezek is vízállásos, szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas területekre utalnak, miközben a víznevek sem tűnnek el teljesen. A jelölt helyfajta arányának eltolódása több tényezővel magyarázható: egyrészt a táj arculatának megváltozásával, másrészt a *szomoga* jelentésének esetleges módosulásával.

8. A *szomoga* helynévi és névkörnyezeti tanulságai

A *szomoga* lexémát a szakirodalom jövevényszónak tartja. A jövevényszóra visszavezetett helynevek esetében gyakran felmerülő kérdés, hogy idegen lexéma > magyar (jövevény)szó > magyar helynév folyamat következtében, vagy névátvétel útján (szláv helynév > magyar helynév) került-e be a szókincsbe (vö. PÓCZOS 2007, HOFFMANN–TÓTH 2016: 307). GYÖRFFY ERZSÉBET a víznevekben előforduló *sevice* és *maláka* földrajzi köznevek (2011: 97–99), míg TÓTH VALÉRIA a foglalkozásnévi településnevekben a *Taszár ~ Teszér* és a *Csatár ~ Csitár* esetét tárgyalva érinti a kérdést (2019). E kérdést a *szomoga* esetében is szükséges tisztázni.

TÓTH VALÉRIA az imént hivatkozott tanulmányában a helynév-rekonstrukció módszerére alapozva komplex eljárást dolgozott ki e kérdés tisztázására (2019, de lásd még PÓCZOS 2007), amely magában foglalja az adat oklevélbeli szövegkörnyezetének elemzését, a teljes adatsor feltárását, az adatok térbeli elterjedtségének, a név- vagy szómezőbeli összefüggéseinek tisztázását, valamint a névkörnyezet, lokális viszonyok vizsgálatát (TÓTH 2019).

A *szomogá*-t tartalmazó 72 helynév jelentős része egyértelmű magyar névadás eredménye (pl. *Berenás-Szomoga*, *Dobrád-Szomoga*, *Elő-Szomoga*, *Gorond-Szomoga*, *Pap-Szomoga*, *Szomoga folyása*). A hagyományos névtani szakirodalom alapján mindössze az adatok 3%-a sorolható a szláv névrétegbe (két egyrészes *Szomoga I.*, 27.), ám ezt gyengíti az a körülmény, hogy az adatokban nem mutatkozik mássalhangzó-torlódás, ami inkább magyar névhasználatra utal. Sőt az Ugocsa megyei — ukrán névhasználóktól gyűjtött — *Szomoga 27.* modern kori adatában sem látunk szókezdő mássalhangzó-torlódást. Ennek hátterében talán a magyarból történt szláv visszakölcsönzés állhat. Gyanítható, hogy a *Szomogá*-t a településen helynévként vehették át az ukránok, s nem szláv névadás történt. A név szemantikai tartalma bizonyára 'Szomoga nevű hely' értelmű. Az egyrészes *Szomoga* helynevek 35%-a szláv vagy magyar névadással egyaránt alkuhatott (*Szomoga 2–26.*, 28–29.), viszont a nevek fonotaktikai szerkezete magyar névhasználatra utalnak. Talán itt említhető még a *Dobrád-Szomoga* is, ha az előtagja a szláv *dobra* 'jó' lexémából ered (vö. FNEsz. *Dobroda*). A kétrészes nevek között 3% román névhasználatot mutat (*Szumuga baniei*, *Szomoga bengő*), továbbá a *Kis-* és *Nagy-Szomoga 2.* román megfelelői (*Szomoga mika* és *Szomoga mare*) erős kétnyelvűségi hatást jeleznek.

Összességében elmondható, hogy a *szomoga* lexéma olyan területeken fordul elő, ahol intenzív nyelvi érintkezés figyelhető meg. Tehát nem zárható ki, hogy egyes tárgyalt alakok helynévként kerültek át a magyarba.

A *szomoga* lexéma eredetének pontosításához fontos támpontot ad a helynevek névkörnyezetének vizsgálata (vö. TÓTH 2019: 36–40). Ehhez a helynévi adat első biztos oklevélbeli névkörnyezetét² is elemeztem, amelyhez Csépanfalva (később Dobrony) 1270-es határjárását használtam fel (Z. 1: 21–22). A határjárás névanyaga döntően magyar névadásról tanúskodik: a tizenöt adatból tizenegy magyar nyelvű (és eredetű) (*Ágtelek*, *Csépántelek*, *Dobrony*, *Tiba pataka*, *Liget*, *Remec mezeje*, *Tamás égere*, két *Vécke ~ Vészk ?*, *kőrisfa*, *nyárfa*), míg csupán egy preszláv víznév (*Latorca*) és néhány bizonytalan (*Otvice ?*, *Szomoga I.*), ismeretlen helynév (*Szirka*) fordul elő.³ Az oklevél névanyaga a magyar névadás dominanciáját, valamint egy korai, vékony szláv réteg jelenlétét jelzi.

² A névkörnyezeti elemzés során hagyományos (egyszerű) etimológiai megállapításokkal élek.

³ A helynévi adatokhoz merítettem még a HA. 1. kötetének Bereg vármegyei anyagából is.

A vizsgálat szempontjából haszonnal járna mind az öt megyében a *szomogá*-t tartalmazó helynevek szűkebb vagy tágabb névkörnyezetének a bemutatása. Ez azonban a tanulmány keretei között csak Ugocsa vármegye területén — a közép-magyar kor végéig — végezhető el. Ehhez jó alapot teremt az is, hogy viszonylag nagy számú (21) helynévi adatban szerepel a *szomoga*, amely a kései ómagyar kortól mutatható ki a helynevekben (ehhez lásd még KOCÁN 2017, 2022). A *szomogá*-t tartalmazó helynevek a megye középső részén, a Szalva–Tisza közén (794 név), valamint a déli területén, a Batár–Túr közén fordulnak elő (357 helynév), ezért e térségek névkörnyezeti vizsgálata indokolt.

Mindkét terület névkörnyezete hasonló jegyeket mutat: mindhárom denotátumfajtaban a magyar eredetű nevek csoportja emelkedik ki (89 : 84%). A szláv névréteg ezzel szemben a középső és a déli területen is elenyésző arányú (2 : 4%), amely víznévben (pl. *Akolna, Ilonok, Szalva, Szemerdek, Tarna, Túr, Turc*), mikrotoponimában (pl. *Gaboró, Gérce, Nakol, Pelsőc, Szedlice*) és településnévben (*Bábonya, Dabolc, Kriva, Kopanya, Terebes*) egyaránt jelentkezik. Emellett még kis számú ismeretlen, bizonytalan etimológiájú neveket is találunk.

Ugocsa vármegye két területének névkörnyezete hasonló képet mutat: a korai szláv etnikum és a szlávság második csoportjának (ruszinok) vékony rétege (kb. 2 : 4%) mellett a magyar etnikum már a legkorábbi időszaktól meghatározó (89 : 84%). A helynévanyag alapján a térségben számolhatunk eltérő mértékű magyar–szláv kétnyelvűséggel, amely kedvező alapot teremthetett a *szomoga* köznévi vagy helynévi átvételéhez.

9. Összegzés

A *szomoga* kutatása több mint egy évszázados múlttal rendelkezik. A kutatásom alapján a lexéma szláv eredetű, feltehetően keleti szláv nyelvből került át a magyarba. Minden bizonnyal regionális tájszó lehet(ett), ugyanis előfordulása földrajzilag korlátozott. A szó hangtani adaptációval került be a magyarba, erre utal a szó eleji torlódás feloldása. Az átadó szláv nyelvi jelentések és a magyar nyelvbeli adatok alapján a lexéma 'hosszú, vonalszerű víz(folyás)' vagy 'mocsaras, lapályos terület' jelentése rekonstruálható.

Irodalom

- BÁBA BARBARA 2009. Néhány lehetőség és módszer a földrajzi köznevek jelentésföldrajzi vizsgálatában. *Helynévtörténeti tanulmányok* 4: 73–83.
- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum kiadványai 39. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ 1994. Szamosköz. In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- BORBÉLY SZILÁRD 2013. *Nincstelének. Már elment a Mesijás?* Budapest, Pozsony. Kaligram.
- BURA LÁSZLÓ 2003. *Szatmári helynevek 1.* Magyar Névtani Dolgozatok 182. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi Intézet Névkatató Munkaközössége.
- BURA LÁSZLÓ 2008. *Szatmár megye helynevei (földrajzi nevei) 1–2.* Csíkszereda, Státus Kiadó.
- BUSZEL 2003 = БУСЕЛ, ВЯЧЕСЛАВ Т. szerk., *Великий тлумачний словник сучасної української мови Рекомендовано Міністерством освіти і науки України.* Київ. Автор, керівник проекту та головний редактор.
- CSÜRY BÁLINT 1907. Szomoga, zmok. *Magyar Nyelvőr* 36: 481–482.
- DANILYUK 2013. = ДАНИЛЮК, Оксана Климівна 2013. *Словник народних географічних термінів Волині.* Луцьк, Вежа–Друк.
- DL. = RÁCZ GYÖRGY szerk., *A középkori Magyarország levéltári forrásai II. (DL–DF 4.2). Bővített kiadás.* Arcanum Adatbázis Kft. CD-ROM, 2003.
- DocVal. = FEKETE NAGY ANTAL–MAKKAI LÁSZLÓ szerk., *Documenta historiam Valacorum in Hungaria illustratia usque ad annum 1400 p.* Études sur l'Europe Centre-Orientale 29. Budapest, 1941.
- EHA. = BÁRTH M. JÁNOS szerk., *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és Interaktív Név földrajzi Atlasz.* Szabó T. Attila helynévgyűjtése alapján. Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tan-
szék, 2017. URL: <http://eha.elte.hu/>
- EKFT. = *Első katonai felmérés. 1763–1787.* URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary>
- EtSzt. = ZAICZ GÁBOR szerk. 2006. *Etimológia szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* Budapest, Tinta Kiadó.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névtár Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névtár Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 1997, 1999, 2012, 2017. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye. 4. Lipót–Pilis vármegye.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HANKUSZ ÉVA 2023. *Helynévvizsgálatok a satmári térségben.* Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem.

- HAVUKA 2017. = ГАВУКА, ПЕТРО 2017. *Тлумачний словник гуцульських говірок*. Косів, Писаний Камінь.
- HERMAN OTTÓ 1914. *A magyar pásztorok nyelvkinése*. Budapest, Természettudományi Könyvkiadó-vállalat a M. Tud. Akadémia segítségével kiadja a K. M. Természettudományi Társulat. 89. szám.
- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés (1:25000). 1869–1887*. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey25000>
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150: 257–318.
- HOFFMANN ISTVÁN 1996. Ómagyar kori helynévfeldolgozások. *Magyar Nyelvjárások* 33: 43–52.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. Patak. In: HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA szerk. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 664–673.
- HORVÁTH KATALIN–LIZANEC PÉTER–SZABÓ ERZSÉBET 1992. Az Ungvári járás 14 településének helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 108. Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- HORVÁTH KATALIN 1999. Kisdobrony helynevei. *Névtani Értesítő* 21: 128–135.
- K1 = *Kisnamény kataszteri térképe*. Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1895. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/>
- K2 = *Kisdobrony kataszteri térképe*. Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1865. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/>
- K3 = *Nagydobrony kataszteri térképe*. Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1865. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/>
- K4 = *Akli kataszteri térképe*. Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1865. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/>
- K5 = *Akli kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1оп. № 4424. 186[5].
- K6 = *Csepe kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1оп. № 4289. 1865.
- K7 = *Nevetlenfalu kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1оп. № 1343. 1865.
- K8 = *Homok kataszteri térképe*. Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1864. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/>
- Kálnási–Sebestyén 1993 = KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD 1993. *A csengeri járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei* 5. Debrecen. Kiadja a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Csenger Város Önkormányzata és az MKM Könyv-, Lapkiadó és Irodalmi Főosztálya.

- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KISS KÁLMÁN 2014. *Túrterebes földrajzi neveinek története.* Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KMNYA. = LIZANEC PÉTER, *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. 1.* Budapest, 1992., 2. Ungvár, 1996., 3. Ungvár–Debrecen, 2003.
- KMNYSz. = HORVÁTH KATALIN szerk., *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára. 1–2.* Ungvár, Kárpáti Kiadó, 2012–2013.
- KNIEZSA ISTVÁN 1935. Szomoga. *Magyar Nyelv* 31: 231–237.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1964. Szláv jövevényszavaink magánhangzó-quantitása 2. (A szláv i, u, y hangok megfelelői). *Nyelvtudományi Közlemények* 66/1: 59–66.
- KOCÁN BÉLA 2001. Nevetlenfalu földrajzi nevei. *Acta Hungarica.* 12 évfolyam, Ungvár, 2004: 32–36.
- KOCÁN BÉLA 2003. *A földrajzi nevek vizsgálata a Nagyszőlősi járás négy településén (Újaklin, Aklihegyen, Aklin, Nevetlenfalun).* Szakdolgozat. Ungvár. Kézirat.
- KOCÁN BÉLA 2008. *Élnyelvi helynévgyűjtés Egres településen.* Kézirat.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 43. [45] Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KOCÁN BÉLA 2022. *A régi Ugocsa megye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 55. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Budapest, Lucidus Kiadó.
- L1 = *Csepe birtokrészleti jegyzőkönyve.* Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Ф/1оп. № 4285. 1865.
- L2 = *Nevetlenfalu birtokrészleti jegyzőkönyve.* Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Ф/1оп. № 1336. 1865.
- LIZANEC PÉTER 2008. *Ukrán–magyar szótár.* Második kiadás. IVA. Ungvár.
- LUCSIK 2014 = ЛУЧИК, ВАСИЛЬ 2014. *Етимологічний словник топонімів України.* 3700 географічних назв. Київ, Академія.
- MaKF. = *Magyarország katonai felmérése. 1941.* URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941>
- MDH. = *Magyar Digitális Helynévtár* on-line adatbázis. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA–JOSEF SCHWING szakmai irányító. MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport és a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. URL: <http://mdh.unideb.hu>

- МКФТ. = *Második katonai felmérés. 1819–1869.* URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary>
- MOÓR ELEMÉR 1965. Újabb adalékok a hangbetoldásos rövidülések kérdéséhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 67/1: 33–40.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF 1893–1901/2003. *Magyar tájszótár 1–2.* Budapest, Nap Kiadó.
- E. NAGY KATALIN 2016. Szentpéterszeg helynevei. *Magyar Nyelvjárások* 54: 169–178.
- NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig. Așezările comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum Kiadványai 60.
- NYÍRKOS ISTVÁN 1993. *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban.* Debrecen.
- Oklsz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA 1902–1906. *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Ortvay, Vízr. = ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig 1–2.* Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.
- PARASZKOVA 2009 = ПАРАСКОВА, ВЪЛЧАНОВА МАРИНЕЛА 2009. Поглед върху у изгубено то славянско лексикално наследство в съвременния унгарски език. *Rozprawy Komisji Językowej* 54: 109–116.
- PBer. = MIZSER LAJOS 1995. *Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864–1865.* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. Levéltári Évkönyv 11. 395–489.
- PBih. = HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS 1996, 1998. *Pesty Frigyes kéziratos helységnévtárából 1864. Bihar vármegye 1-2.* Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65–66.
- PELCZÉDER KATALIN 2021. A *séd* és ami körülötte folyik. A *séd* földrajzi köznévi etimológiai és történeti vizsgálata. 1. rész: *Magyar Nyelv* 117: 336–345. 2. rész: *Magyar Nyelv* 117: 473–482.
- Perényi = TRINGLI ISTVÁN 2008. *A Perényi család levéltára 1222–1526.* A Magyar Országos Levéltár Kiadványai 2. Forráskiadványok 44. Budapest, Magyar Országos Levéltár, MTA Történettudományi Intézet.
- PIPÁS–HALÁSZ 2005 = ПІПАШ, ЮРІЙ–ГАЛАС, БОРИС, *Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області.* Ужгород.
- PÓCZOS RITA 2007. Jövevénynév, jövevényszó. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság. 21–28.
- PSzab. = MIZSER LAJOS 2000. *Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában.* A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 42., Nyíregyháza.
- PSzat. = MIZSER LAJOS 2001. *Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864–1866. évi helynévtárában.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai 2. Közlemények 24.; MIZSER LAJOS–KOCÁN BÉLA 2025. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára 1864. Szatmár vármegye.* Javított és ellenőrzött szövegkiadás. Részletek 1.0. Magyar Nemzeti Helynévtár Program. Debrecen, 2025.

- PUg. = MIZSER LAJOS–KOCÁN BÉLA 2024. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára 1864. Ugocsa vármegye*. Javított és ellenőrzött szövegközlés. Debrecen, 2024.
https://mnhp.unideb.hu/kiadvanyok/pesty/pesty_ugocsa_jav.pdf
- RMGl. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR szerk. 1984. *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RMSzMA. = KISS GÁBOR főszerk. 2012. *Régi magyar szavakat magyarázó adatbázis. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- ROGALEV 2015 = РОГАЛЕВ, АЛЕКСАНДР ФЁДОРОВИЧ 2015. *Топонимия Беларуси Гомельская область. Лоевский район*. Гомель, ГТУ им. Ф. Скорини.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2017. *A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Egyetem.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2020. *Kárpátalja helységnevei*. Nyíregyháza, Pro Print Kft.
- SELUDKO–SZADOVSKI 1928 = ШЕЛУДЬКО, ІВАН–САДОВСЬКИЙ, ТОДОСЬ 1928. *Російсько-український словник технічної термінології*. Державне видавництво України.
- SKRUMELYAK 2016 = ШКРУМЕЛЯК, МИХАЙЛО 2016. *Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок*. Івано-Франківськ. Іфоппк.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka slovanské Toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik*. Praha, Academia.
- SOMOGYI ANTAL 1883. Tájszók. *Magyar Nyelvőr* 12: 526–528.
- Sz. = SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye. Magyarság és nemzetiség*. Tanulmányok a magyar népiségtörténet keretéből. 1/1. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- SZABADOS 2008 = САБАДОШ, ІВАН 2008. *Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району*. Ужгород, Ліра.
- SzamSz. = CSÜRY BÁLINT, *Szamosháti szótár*. A könyv az 1935-ben és 1936-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent 1. és 2. kötet összevont reprint kiadása. Második kiadás. Nap Kiadó. 2004.
- SZAVCSUK 2012 = САВЧУК, ДМИТРО 2012. *Словник українських говірок карпатського регіону*. Київ–Косів, Писаний Камінь.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2015. A romániai Kisbábony helynevei. *Magyar Nyelvjárások* 53: 157–187.
- SzUM. = *Словник української мови. I–II*. 1970–1980. Київ, Наукова думка.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 1997. Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban. In: B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY szerk. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest–Miskolc. 262–265.
- TÓTH VALÉRIA 2019. Módszertani problémák a Kárpát-medence régi helyneveinek etimológiai kutatásában. *Helynévtörténeti tanulmányok* 15: 21–48.

- ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár 1–2*. MTA Nyelvtudományi Intézet. 2016.
<http://uesz.nytd.hu/>
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979–2010.
- VASMER 1986–1987 = ФАСМЕР, МАКХ 1986–1987. *Этимологический словарь русского языка. 1–4*. Второе русскоязычное издание, Москва, Прогресс.
- VOZÁRI GYULA 1886. Tájszók. Vegyesek. *Magyar Nyelvőr* 15: 335.
- Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára 1–12*. Pest, majd Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1871–1931.
- ZAKREVSZKA 1997 = ЗАКРЕВСКА, Ярослава főszerk. 1997. *Гуцульські говірки. Короткий словник*. Львів.

Word- and toponym-historical investigation of the lexeme *szomoga*

The study investigates the lexeme *szomoga* from both a lexical and toponymic-historical perspective, with particular attention to its etymology, regional distribution, and chronological characteristics. The examined linguistic element is a Slavic loanword, presumably introduced into Hungarian in the Old Hungarian period via East Slavic mediation. The research is based on a database of over 225 toponyms, identifying 72 distinct locations in the northeastern counties of historical Hungary. Toponyms containing the element *szomoga* are concentrated primarily in the regions of Bereg, Szatmár, and Ugocsa, where historical evidence attests to contact between Hungarian and Slavic populations. The analysis suggests that the lexeme may have originally denoted a ‘long, linear watercourse’ or a ‘marshy, low-lying area,’ a conclusion supported by the geographical environments of the recorded names. The study further demonstrates that *szomoga* is a productive toponymic element, while its occurrence as a common noun is late, limited in number, and geographically restricted. Phonological aspects are also considered, showing that the word entered Hungarian through phonetic adaptation, as indicated by the resolution of the initial consonant cluster. Finally, the study presents the results of the toponymic and onomastic-environmental analysis: first, the 72 *szomoga*-containing toponyms are predominantly of Hungarian origin; second, their onomastic environment exhibits distinctive features characteristic of the historical naming practices in the region.

Keywords: geographical common word, Slavic loanword, place names, hydronyms, linguistic geography, onomastic environment, etymology, phonological history, language contact

KOCÁN BÉLA
 ORCID: 0000-0003-3573-834X
 Debreceni Egyetem
 Vétési Albert Gimnázium, Veszprém
kocan.bela@vetesi.hu

A középkori térszemléletről a középkori határjáró oklevelek kognitív nyelvészeti vizsgálata alapján*

KENYHERCZ RÓBERT – RESZEGI KATALIN

1. Bevezetés

A téri tudás összetett és dinamikus mentális modell az emberek elméjében a téri környezetükről, ami a környezetben való eligazodás alapjául szolgál (KITCHIN 1994, LIPPAI–DÜLL 2003). A téri ismereteink ugyanakkor nem csupán az elménkben reprezentálódnak, hanem megjelennek és megragadhatók a téri viselkedésben és a téri nyelvhasználatban, ezen belül az írott szövegekben, illetve egyéb, a téri modelleket külsővé tevő reprezentációkban, például térképeken is (vö. THIERING 2014: 271, EVANS–GREEN 2007: 5). A különböző szövegek és térképek tehát a téri mentális modellek reprezentációiként is értelmezhetők, melyek tükrözik a készítésük idején jellemző mögöttes téri tudásmintázatokat (THIERING 2014: 275).

A téri észlelésre és a téri nyelvhasználatra vonatkozó ismeretek kutatásában napjainkban jellemzően a mentális térképezés módszerét (a helyekről folytatott beszélgetések elemzését és a helyek, téri viszonyok lerajzolását) alkalmazzák (KITCHIN 1994: 1–5, DOWNS–STEAD 2006, RESZEGI 2019). Ennek révén ma már viszonylag sokat tudunk a modern társadalmakban élő emberek kognitív térképéről. A régi korokra azonban a mai modern társadalmak térszemlélete nem vetíthető vissza — ezt mutatják a tradicionális közösségekben végzett 20. századi antropológiai vizsgálatok, amelyek az általunk ismert téri modellekhez képest más térfelfogásról árulkodnak (HALL 1995, HARRISON 1996: 1–2). A régi korok térszemléletének megismeréséhez egyéb források híján a régi szövegekre és régi térképekre kell támaszkodnunk. Ugyanakkor nem könnyű, és nem is egyértelmű, hogy miként rekonstruálható ezek alapján a térbeli mentális modell.

* Jelen vizsgálat ötletének első kidolgozása a 22. Slovenská Onomastická Konferencia plenáris előadásaként hangzott el 2022-ben (Trnava/Nagyszombat) (nyomtatásban lásd RESZEGI–KENYHERCZ 2025). Az azóta eltelt időszakban azonban tovább foglalkoztunk a kérdéssel, s a most közreadott tanulmányt mind módszertanában, mind az eredmények tekintetében jelentős előrelépésnek tekintjük. Az írás a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében készült.

A régi szövegek és egyéb produktumok felhasználása a korabeli térhasználat és térszemlélet, világlátás rekonstruálására nem új gondolat, a kognitív nyelvészeti keret, illetve a szövegelemzés modern technológiái azonban új lehetőségeket teremtenek a szisztematikus vizsgálatokhoz. A kognitív nyelvészetben a régi szövegek és térképek elemzése a régi korokban élt emberek téri tudásának megismerésére még viszonylag új eljárásnak számít, az ezt alkalmazó interdiszciplináris kutatási irány ugyanakkor gyorsan nagy lendületet vett. Több ókori és reneszánsz kori földrajzi tárgyú forrást elemeztek már abból a célból, hogy kognitív szemantikai megközelítéssel rekonstruálják az adott korszakra vonatkozóan az ún. hétköznapi földrajzi ismereteket (*common sense geography*), azaz az emberek általában vett földrajzi ismereteit. Itt idézhető többek között Flavio Biondo *Italia Illustrata* (kb. 1450) és Dionysius Periegetes *A világ leírása* (i. sz. 2. század) című művének az analízise (GÖRZ és mtsai 2018, ILYUSHECHKINA 2012, további elemzésekhez lásd GEUS–THIERING szerk. 2014; az ókori hétköznapi földrajzra irányuló TOPOI-projekthez lásd <https://www.topoi.org/research-programm>). Az ilyen jellegű szövegek elsősorban a makrotéri tudásról szolgáltatnak információt, vagyis többnyire az ókori és újkori hétköznapi emberek empirikusan megtapasztalt világán kívül eső helyek leírásai. A tér mikroszintjének, azaz az empirikusan megtapasztalt téri környezetről való tudásnak (vö. HARRISON 1996) a kognitív szemléletű vizsgálata a régi korok vonatkozásában egyelőre eléggé periférikus területnek számít.

Írásunkban ehhez a viszonylag keveset kutatott kérdéskörhöz kívánunk adalékokkal szolgálni: azt vizsgáljuk, hogy miként érzékelték a szűkebb téri környezetüket a modernitás előtti emberek, illetve hogyan kommunikáltak róla. Ehhez egy kognitív nyelvészeti szempontból eddig nem vizsgált forrástípus, a középkori határjáró oklevelek szövegeit kezdtük el feldolgozni. Elemzésünket a magyar királyság egy meghatározott területére vonatkozó, s egy rövidebb időintervallumban készült oklevelekre szűkítettük. Az így egybeállt korpuszt a gépi szöveganalízis módszerével dolgoztuk fel, majd az annotált szövegek alapján vizsgáltuk a térszemlélet három lényeges aspektusát: a nézőpont és határkonceptualizáció, az irány- és távolságjelölés, valamint a helymegjelölések jellemzőit. Azt reméljük, hogy eredményeink nem csupán a középkori téri modellre vonatkozóan, hanem az oklevelek történeti és nyelvtörténeti feltárásában is hasznosíthatók.

2. A határjáró oklevelek

Az oklevelek meghatározott formában készült, jogi ügyletekhez kapcsolódó dokumentumok, melyek ugyanakkor típusukat és funkciójukat tekintve rendkívül sokfélék: adománylevelek, birtokösszeírások, határvitákat tárgyaló iratok, adásvételi szerződések stb. is vannak közöttük (SZENTPÉTERY 1930: 206, BORSA 1993,

KMTL. 504). Ezek az iratok tehát elsődlegesen jogbiztosító funkciót töltöttek be, ma viszont alapvető forrásai a birtoklástörténeti, jogtörténeti, családtörténeti, helytörténeti, történeti földrajzi, valamint a nyelv- és névtörténeti kutatásoknak is, különösen a magyar királyság korai időszakára (11–14. század) vonatkozóan. Mi azonban a továbbiakban — ahogy már említettük — a térszemlélet tanulmányozása céljából vizsgáljuk ezeket a szövegeket.

Téri információk sokféle típusú oklevélben előfordulnak, de az elemzésünk a továbbiakban egy speciális oklevéltípusra, az ún. határjáró oklevelekre fókuszál, amelyek e tekintetben kiemelkedően gazdag forrásnak számítanak. A határjáró oklevelek birtokadományozással, -eladással, -átruházással vagy -megosztással, örökléssel, határvitákkal kapcsolatos ügyek dokumentumai voltak, s a jogügyletek hitelesítésére és igazolására egy adott birtok határainak részletes leírását is tartalmazták. Írásunkban azt szeretnénk áttekinteni, hogy mit árulnak el ezek a szövegek a korabeli tér- és határkonceptualizációról, illetve hogyan konstruálódik meg bennük a téri információ nyelvileg.

Az oklevelek határleíró részeinek pontos értelmezéséhez fontos ismernünk e szövegek létrejöttének okait és körülményeit. Szem előtt kell tartanunk, hogy ezek az iratok kizárólag jogi kontextusukban értelmezhetők, céljuk ugyanis nem a térszemlélet, hanem a tulajdonviszonyok rögzítése volt. A középkorban a földtulajdon nem térképek és helyrajzi számok segítségével volt nyilvántartva,¹ ehelyett egy-egy birtok határait úgy tudták csak rögzíteni, hogy azokat szövegesen egy hivatalos iratban pontosan leírták.

Hangsúlyozni kell, hogy ezek a dokumentumok minden esetben konkrét határbejáráshoz kötődtek. A határjárás az az esemény volt, amikor egy adott birtok vagy birtokrész határait ténylegesen, fizikai értelemben — gyalogosan, lóháton vagy kocsival — végigjárták (SOLYMOSI 1976: 128–130). Az eljárás jellemzően a következőképpen zajlott:

1. Az adott területen joghatósággal rendelkező szerv részéről kiküldtek egy vagy több személyt a helyszínre, s jelen voltak a birtokügyben érintett felek, valamint a szomszédos birtokosok is, hogy közösen megjárják és szükség esetén kijelöljék a birtok határait.² Erről a hivatal képviselői a helyszínen szöveges feljegyzéseket is készítettek (ECKHART 1914/2012: 83, 146, BORSA 1987: 39–40).

¹ A mai kataszteri rendszer története csak a 18. század végéig vezethető vissza, s a maihoz hasonló formájában csak a 19. század közepétől találkozunk vele (vö. MATÚZ 2010).

² A későbbi időkben a határjáráson helyi lakosok, jobbágyok, pásztorok stb. is részt vettek, s a helyi emberekben gyerekkoruktól tudatosították a határpontokat, határjeleket, és ezt a tudást továbbadták generációról generációra, ez ugyanis elengedhetetlen volt a tulajdonviszonyok fenntartásában a téri viszonyokat pontosan visszaadó térképek megjelenése előtt (SZABÓ I. 1969: 109–110, BEDE-SZARKA 2003: 53).

A legkorábbi olyan határjárások, amelyekhez kapcsolódóan már valamilyen térképvázlatot, skiccet is rajzoltak, a 15–16. század fordulójától kezdődően maradtak csak ránk (vö. PAPP-VÁRY–HRENKÓ 1989: 52–53).³

2. A helyszíni események után — amennyiben a jelenlévő érintett felek egyetértettek a határ kijelölésével — a birtokügylet igazolására a helyszínen készített feljegyzések alapján az illetékes oklevélkiadó szerv hivatalában kiállítottak egy oklevelet, amely többek között pontosan tartalmazta a megírt határ szöveges leírását is. Az eljárás az irat megpecsételésével zárult, aminek következtében az oklevélben leírtak jogi erőre léptek (ECKHART 1914/2012: 28–36, 83, 146, KÖFALVI 2007: 84–89, SOLYMOSI 1998: 190).

3. Ha viszont a határokkal kapcsolatban valamelyik fél panaszt fogalmazott meg — például mert a kijelölt határ sértette az ő határait —, akkor nem állítottak ki oklevelet, hanem újabb tanúk és bizonyítékok bevonásával folytatódott az ügy (ECKHART 1914/2012: 146).

A határjárás során nem használtak sem térképeket, sem modern földmérési eszközöket — lévén egyik sem állt rendelkezésre (SZABÓ I. 1969: 120). Elsősorban a jelen lévő emberek tudására, emlékezetére, valamint — ha volt ilyen — a birtokra vonatkozó korábbi oklevelekre, illetve korábban kijelölt határpontokra támaszkodtak.

Két fontos körülmény adódik még a térszemlélet rekonstruálása szempontjából. Az egyik az, hogy a 13–14. századra kialakultak az oklevélírás formulái, azaz ettől az időtől nagyjából ugyanúgy kezdődtek, végződtek, ugyanazok a szófordulatok szerepeltek bennük (vö. SOLYMOSI 1998: 186–190), így elsősorban nem a szöveget fogalmazó írnok tehetségét, stílusát vagy irodalmi képességeit tükrözik. Ugyanakkor az adott földrajzi tér, a konkrét fizikai környezet nyilvánvalóan mégis hatással volt a szövegekre. Az pedig, hogy egy adott határpont vagy határvonal leírásakor milyen tereptárgyakat emeltek ki, s azokat miként írták le, már az írnokon is múlott.

A másik körülmény pedig — amely már átvezet az érdemi elemzéshez — az, hogy bár a határjárás során a résztvevők az adott területen beszélt népnyelv valamelyikét használták, a magyar királyság területén keletkezett oklevelek nyelve a középkorban szinte kizárólag a latin volt (vö. SOLYMOSI 1998: 191), ami viszont egyik oklevélírónak sem volt az anyanyelve, így az iratokat egy napi szinten használt, általában jól ismert, de mégis idegen nyelven kellett megfogalmazniuk. Az írnok nyelvtudásának a szintje nyilvánvalóan befolyásolta e szövegeket. Igaz, az

³ Az írásos feljegyzések szerint már 1415-ben is készülhetett hasonló térképi rajz, de ez nem lehetett általános gyakorlat. Ráadásul ezek a bizottsági határjárás jegyzőkönyvi kiegészítéseképpen készült helyszíni vázlatok igen messze voltak még a modern értelemben vett térképektől, nem alaprajzi ábrázolások, hanem egyszerű útvonalvázlatok, amelyben a határ pontjai egymás után vannak feljegyezve (PAPP-VÁRY–HRENKÓ 1989: 9).

általunk vizsgált oklevelek kapcsán azt el lehet mondani, hogy azok megfelelő hivatali latinsággal íródtak, azt azonban nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni, hogy az idegen nyelv használata mégis valamiféle korlátot jelentett a téri információk nyelvi konstruálásában, s emellett bizonyos mértékben a latin nyelv struktúrája is befolyásolta a tér leírásának módját. Ez olyan változó, amit nem tudtunk a vizsgálat során kontrollálni, hiszen csak latin nyelvű szövegek keletkeztek és maradtak ránk a korszak okleveleiben.

Jelentőségük ellenére a középkori magyar királyságbeli határjárások és az azokat rögzítő oklevelek monografikus feldolgozása hiányzik, csupán a késő feudális viszonyokról készült átfogó feldolgozás TAKÁCS LAJOSnak köszönhetően, 17–19. századi levéltári forrásokra támaszkodva, alapvetően az etnográfia közéletismódjával (1987). A középkori határjárások és határjáró oklevelek főbb vonatkozásairól és jelentőségéről SZABÓ ISTVÁN (1969) és MAKSAJ FERENC (1971) településtörténeti munkáinak megfelelő részei adnak rövid összefoglalást (vö. még a középkori határjelölési módokról hat felvidéki város esetében TOMEČEK 2020).

A mi szempontunkból különösen tanulságosak azok a munkák, amelyek az oklevelekben szereplő határleíró részek szövegezési gyakorlatának alakulásával foglalkoznak. Ezekből kiderül, hogy a legkorábbi adománylevelek még jobbára a birtokok neveit sorolják, a birtokok határának bejárása ellenére részletes határleírások nélkül (vö. ECKHART 1914/2012: 17, LUKAČKA 2004: 61). Ahol mégis szerepel határleírás, az megelégszik a pontszerű határmegjelöléssel, azaz csak a legfontosabb határjeleket említi (ezzel találkozunk a tihanyi apátság alapítólevelében és a zabori apátság 1113-as oklevelében is, vö. HOFFMANN 2010: 23–38). Az ún. vonalszerű határleírás, amikor a szöveg a határpontok közötti szakaszokra vonatkozóan is megad információt, és általában véve részletezőbb a leírás, a 12. század utolsó harmadától, a 13. század elejétől ránk maradt határjáró oklevelekben jelenik meg (lásd LUKAČKA 2004: 61–62, vö. az Alsó-Fehér vármegyei Aszszonynépe (Asinip) 1177-es határjáró oklevele, Dl. 30571; a Pozsony vármegyei Csütörtökhely (Plavecký Štvrtok) 1206-os határjáró oklevele, Dl. 45). A garamszentbenedeki apátság többszörös átírásban fennmaradt, eredetileg 1075-ben keletkezett alapítólevele kapcsán épp a részletező határleírások — illetve a birtokokon élők kötelezettségeinek pontos ismertetése — miatt merült fel elsőként a gyanú, hogy 13. századi interpolált részeket is tartalmaz (vö. MARCZALI 1896: 116–117, SZŐKE 2015: 27). SOLYMOSI LÁSZLÓ az adománylevelek kapcsán utal arra, hogy a „XIV. században, a jobbágyrendszer kiépülése után az adománylevelek vitathatatlanul szürkébbekké válnak, elszaporodnak bennük a formulák, s ugyanakkor a birtokok lakóira vonatkozó adatok többnyire kimaradnak belőlük” (1976: 128). MARKALY ARANKA az erdélyi oklevelek kapcsán mutatta ki, hogy az Árpád-korhoz képest az Anjou-korban megjelent a határjelek számozása

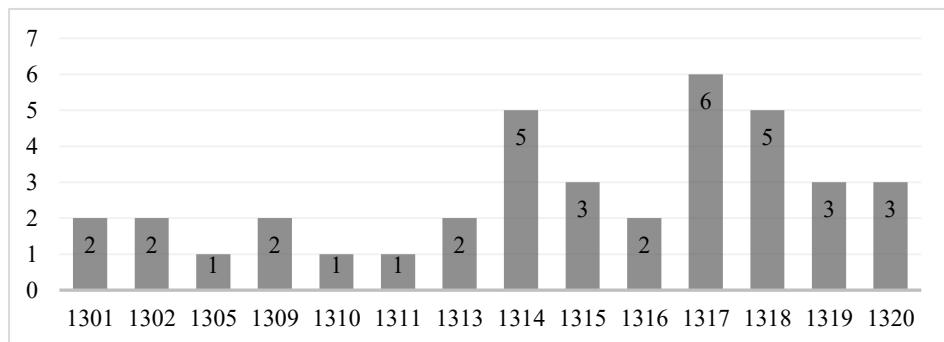
(*prima, secunda, tertia meta*), illetve a fő határjelek kiemelése (*capitalis*) (2013). A határ nyelvi megkonstruálásában tehát változás történt, ami nem feltétlenül a térszemléletben bekövetkező változást tükrözi, inkább az okleveles gyakorlat megváltozásával magyarázható (erről részletesebben lásd ECKHART 1914/2012: 17–20).

Valamennyi idézett munka kitér a határjáró okleveleknek a korabeli téri viszonyok és térszemlélet kutatásában való felhasználhatóságára, de ez irányú vizsgálatokra csupán szórványos példákat találunk. KRISTÓ GYULA a térszemlélet egy speciális szintje kapcsán mutatott példát arra, hogy miként használhatók e tekintetben a középkori források. KRISTÓ a kora középkori táj fogalmát, azaz a településnél nagyobb, országnál kisebb, köztes térelemek szemléletét, illetőleg az igazgatási jellegű térszervezés (a tartományok és a szakigazgatási térszervezés) sajátosságait vizsgálta a magyar királyságra vonatkozóan a forrásokban megőrződött középkori helynévanyag felhasználásával (2003). Az oklevelek révén ugyanakkor betekintést nyerhetünk abba is, miként érzékelték és írták le szűkebb földrajzi környezetüket, illetve magát a határt a középkori emberek, ezt a kérdést azonban közvetlenül csak kevesen érintették. Jellemzően a középkori település- és birtokviszonyok rekonstrukciójára irányuló vizsgálatok mellékszálaként kerül elő egyetlen oklevél vagy egy adott település határjáró oklevelei kapcsán ez a szempont. Itt említhető TÓBER MÁRTA tanulmánya, aki Cegléd középkori határvitáinak kapcsán arra is kereste a választ, hogy milyen tájtörténeti szempontból hasznosítható információk nyerhetők ki egy határjáró oklevél elemzéséből (2015). BEDE ÁDÁM és SZARKA JÓZSEF a Csongrád megyei Fábiansebestyénhez tartozó Rekettyés-rét 1523-as határjáró okleveléhez kapcsolódva, a határjárás megisméltése alapján tettek fontos megállapításokat a korabeli térszemlélet különböző aspektusairól (2003, vö. még többek között SZABÓ D. 1954, GYÖRFFY 1956, KISS–ZÁGORHIDI CZIGÁNY 2006, BOCSI 2006, a határjáró oklevelek környezettörténeti vonatkozású felhasználásához lásd még pl. ZATYKÓ 2010).

Az alapvetően történettudományi irányultságú vizsgálatok mellett a határleírások tulajdonnevei a nyelvtörténet és a történeti névkutatás számára is fontos forrásanyagot jelentenek. Ezek a munkák azonban jellemzően a nevekben megjelenő térszemlélet vonatkozásaira koncentrálnak (pl. a nevekben szereplő helyzetviszonyító elemek, *alsó, felső, külső, belső* stb. vagy épp a vízfolyások szakasznevei kapcsán), magának az oklevélszövegnek a tanulságaival céljaiknak megfelelően nem igazán foglalkoznak (de vö. pl. a nevek oklevélbe foglalása kapcsán HOFFMANN 2004, SZÓKE 2009). Írásunkban mi épp erre teszünk kísérletet.

3. A vizsgált korpusz és feldolgozása

Vizsgálatunk során a szepesi káptalan által 1301 és 1320 között kiadott oklevelek határleírásait elemeztük.⁴ Ebből az időszakból összesen 38 hiteles határjáró oklevél áll a rendelkezésünkre.⁵ (Az oklevelek évek szerinti eloszlását lásd az 1. ábrán.) A 38 oklevélben 39 határjárás szerepel.⁶

1. ábra. A feldolgozott oklevelek évek szerinti eloszlása

A szövegeket az oklevelek fotómásolata alapján dolgoztuk fel⁷ (az oklevélkiadásokat és regesztákat is figyelembe véve, RegSlov., HOkl., AOkl.), különösen ügyelve a latin szöveg lehető legpontosabb — az esetleges tollhibákat, helyesírási és nyelvtani hibákat is megőrző — visszaadására. A 39 határjárás elsősorban viszonylag korlátozott korpusznak tűnhet, de azzal, hogy az elemzést egyetlen hiteleshelyre és két évtizedre korlátoztuk, az volt a célunk, hogy térben és időben homogén mintát tudjunk elemezni. A későbbiekben azonban tanulságos lenne majd

⁴ Az évkör kiválasztását a fennmaradt oklevelek száma, valamint a forráskiadások, regeszták elérhetősége mellett az is motiválta, hogy a 14. század elejére a szepesi káptalan határjárások végzésével kapcsolatos tevékenysége lényegében rutinszerűvé vált, így feltételezésünk szerint ekkor már a tipikusnak mondható sémák jelennek meg bennük.

⁵ 1301: Dl. 13471, Dl. 83152; 1302: Df. 281693, Dl. 68885; 1305: Dl. 39628; 1309: Df. 272373, Dl. 1733; 1310: Dl. 40598; 1311: Dl. 39441; 1313: Df. 262668, Dl. 70455; 1314: Dl. 1855, Dl. 26089, Dl. 63635, Dl. 83168, Dl. 83169; 1315: Df. 251676, Df. 258615, Dl. 68777; 1316: Df. 280078, Dl. 66656; 1317: Df. 262673, Df. 269070, Dl. 63639, Dl. 68779, Dl. 71624, RegSlov. 2: 121; 1318: Df. 262692, Dl. 25070, Dl. 64578, Dl. 84757, RegSlov. 2: 162–163; 1319: Df. 271034, Dl. 73383, Dl. 74862; 1320: Df. 268443, Dl. 2018, Dl. 70151.

⁶ A Dl. 40598-as jelzetű oklevélben egy birtokmegosztásról van szó, így az két külön határjárást is tartalmaz (vö. AOkl. 2: 399). Megemlítendő még, hogy a Df. 262692-es oklevélben nem egy klasszikus értelemben vett határjárást találunk ugyan, hanem egy birtok szomszédságának a leírását, de a térszemléletre vonatkozóan ez a szöveg is hasonlóan tanulságosnak bizonyult, ezért ezt belevettük a korpuszba, s az egyszerűség kedvéért erre is határjárásként utalunk.

⁷ Két oklevél esetében nem állt rendelkezésünkre fényképmásolat, ezeket a RegSlov. szövegkiadása alapján elemeztük.

más oklevélkiadó műhelyek és más korszakok anyagát is bevonni az elemzésekbe, összevetve azokat a jelenlegi eredményeinkkel.

A munka során első lépésként az oklevelek határjáró részeinek latin szövegeit dolgoztuk fel. Annak érdekében, hogy könnyen kutatható formára hozzuk őket, a bölcsészettudományban a szövegek gépi elemzésére általánosan használt TEI XML-alapú jelölőnyelvet alkalmaztuk. A szövegek feldolgozása négy főbb fázisban történt.

1. Az annotálás során először egy szerkezeti szegmentálást hajtottunk végre: elkülönítettük az egyes határszegmenseket, vagyis az egyik határponttól a következőig terjedő szakaszokat. Ezeken belül három alegységet különítettünk el: az irány-, a távolság- és a helymegjelölő frázisokat.

2. Emellett kidolgoztunk egy tartalmi taxonómiát is, amely segítségével a fenti szerkezeti alegységeket szemantikai szempontból tovább tudtuk részletezni. Megjelöltük az égtájakat, a mért és becsült távolságokat kifejező szavakat, valamint a határ térbeli haladását kifejező mozgásigéket, és külön elemeztük a tulajdonnevek és a földrajzi köznevek egyes típusait is helyfajták szerint, valamint a névmási szerkezeteket és a relációs főneveket.

3. A tartalmi taxonómia mellett a földrajzi köznevek és a tulajdonnevek kapcsán egy funkcionális besorolást is elvégeztünk. Ennek a segítségével azt jelöltük, hogy egy adott objektum elsődleges vagy másodlagos referenciapontként jelenik-e meg a határleírásban annak alapján, hogy mi a szerepe: közvetlenül érinti-e a határt, vagy csupán a tájolásban, azonosításban segít. Például az *in parvo flumine quod flumen veniet de ipsa Vyfolu vel Nemutfolu vocata* 'egy kis folyóban, amely folyó az említett Vyfolu-nak, avagy Nemutfolu-nak nevezett [faluból] jön'⁸ szerkezetben (Df. 269070) a vízfolyás elsődleges referenciapont, hiszen abban halad a határ, Újfalú vagy más néven Németfalú viszont másodlagos referenciapontnak tekinthető, hiszen csak a vízfolyás azonosításában vesz részt. A referenciapontokat jelölő szerkezeteken belül a rész-egész viszonyokat is kódoltuk az olyan kifejezésekben, mint pl. az *in ipso cacumine montis* 'a hegynek ugyanezen a csúcán' (Df. 262668).

4. Végül a tulajdonneveket kivéve minden tartalmas szóhoz hozzárendeltünk egy latin szótári alakot (lemmát) is, ami a lekérdezések során áthidalta a helyesírási és ragozási variánsok közötti különbségeket, és lehetővé tette a megbízható szógyakorisági elemzéseket.

Az analízis során használt taxonómia szerkezetét lásd a 2. ábrán.

⁸ Annak érdekében, hogy a térszemléletre vonatkozó információk lehetőség szerint mind pontosabban megjelenjenek, a latin idézetek fordítása során a tartalmi hűség mellett törekedtünk a szöveg-hűség megőrzésére is.

I. szerkezeti szegmentálás	II/A. tartalmi taxonómia	II/B. funkcionális taxonómia
<ul style="list-style-type: none"> • határszegmensek (boundary-segment) • alszegmensek <ul style="list-style-type: none"> • iránymegjelölés (direction) • távolságkifejezés (distance) • helymeghatározás (locus) 	<ul style="list-style-type: none"> • égtájak (#card) • irányjelölő szavak (#dir) • távolságkifejező szavak (#dist) • mozgást kifejező igék (#mot) • földrajzi köznevek (#loc) • relációs főnevek (#rel) • névmási utalások (#pron) • tulajdonnevek (#prop) • szekvenciajelölő szavak (#seq) 	<ul style="list-style-type: none"> • elsődleges referencia (#ref.prim) <ul style="list-style-type: none"> • rész (#ref.prim.part) • egész (#ref.prim.whole) • másodlagos referencia (#ref.sec)

2. ábra. Az analízis során használt taxonómia szerkezete

Mintaként a 3. ábrán a Dl. 83152-es oklevél 1. határszegmensének elemzése látható: elsőként a latin szövegrészlet, illetve annak a magyar fordítása szerepel, majd az XML-formátumú feldolgozása, illetve annak egy olvashatóbb, CSS-alapú megjelenítése.

prima meta incipit in quodam vado seu portu super fluvium Sygriche vocatum ubi sunt due mete terree a parte septemtrionali
'az első határjel egy bizonyos gázlónál, avagy révnél kezdődik a Sygriche-nek nevezett folyón, ahol az északi oldalon két földhatárjel van'

```
<seg n="1" type="boundary-segment">
  <w ana="#seq" lemma="primus">prima</w> meta <w ana="#mot" lemma="incipio">incipit</w>
  <seg type="locus">in quodam <w ana="#rel #ref.prim.part" lemma="vadum">vado</w> seu <w ana="#rel #ref.prim.part" lemma="portus">portu</w> super <w ana="#loc.hydr #ref.prim.whole" lemma="fluvius">fluvium</w> <placeName ana="#prop.loc.hydr">Sygriche</placeName> vocatum</seg>
  ubi sunt <seg type="locus">due <w ana="#loc.mark #ref.prim.whole" lemma="meta">mete</w> terree</seg>
  <seg type="direction">a parte <w ana="#card.main" lemma="septentrionalis">septemtrionali</w></seg>
</seg>
```

1 PRIMA meta **incipit** (in quodam vado seu portu super fluvium Sygriche vocatum) ubi sunt (due mete terree) (a parte septemtrionali)

3. ábra. A szöveganalízis eredménye

Az annotálásra azért volt szükség, mert lényegesen gyorsabb és pontosabb elemzést tesz lehetővé, mint a kézi feldolgozás. Ennek révén ugyanis egyszerűen lekérdezhetők és listázhatók azok az információk, amikre szükség lehet egy-egy kérdés tárgyalásakor, például hogy a vizsgált határjárásokban a különböző helyfajták megnevezésére hány esetben alkalmaztak csak földrajzi köznevet, csak tulajdonnevet vagy a kettő kombinációját; hány és milyen fajta mozgásigét használtak a határ vonalának a leírására; milyen komplexitású egy-egy helynek a meghatározása; milyen iránykifejezések fordulnak elő a korpuszban stb. A szövegelemzés során ugyanakkor néhány kényszerű döntést is meg kellett hoznunk:

a népnyelvinek megnevezett szavakat például amennyiben a latin fajtajelölőjével azonos szemantikai tartalmú volt (pl. *ad quandam planiciem montis vulgariter byrcz vocatam*, Dl. 64578; *ad unum rubum vulgariter gemulchen vocatum*, Dl. 84757; *in superiori parte obstaculi aque vulgariter gaat nuncupati*, Dl. 68779), közszóként elemeztük, egyéb esetekben tulajdonnévnek tekintettük; a latin fajtajelölő + személynév szerkezetek kapcsán — a latin szöveg értelmezése, a nevek továbbélése stb. alapján — minden esetet egyedileg ítéltünk meg.

4. A térszemlélet elemzése a határjáró oklevelekben

A szövegelemzés során a 38 oklevél 39 határjárásában 297 határszegmenst különítettünk el. Egy határszegmensként értelmeztünk minden olyan leírást, ami egy határponttól egy másik határpontig való eljutást írt le. Egy határszegmensként elemeztük például a *prima eius meta incipit a fonte qui est in latere cuiusdam montis sub castro existentis et locacionem habet inter Heinburgh [et] Tarcha* 'az első határjele egy forrástól kezdődik, amely a vár alatt lévő bizonyos hegy oldalában van, és Heinburgh és Tarcha között foglal helyet' szövegrészt (Df. 280078). A vizsgált határjárások — összefüggésben többek között a birtokméréssel, a terület földrajzi jellegzetességeivel, illetve azzal, hogy teljes határt vagy csak határszakaszt dokumentálnak — e tekintetben nagy szórást mutatnak: vannak 3-4 szegmensből állók, de vannak olyanok is, amelyekben 13-16 határszegmens is szerepel (az átlag: 7,62 szegmens/határjárás, a szórás: 3,56).⁹ A 297 határszegmensben 199 irányt kifejező, 28 távolságot jelző és 690 helyet leíró frázis szerepel. A helyet leíró frázisok önmagukban is változatos képet mutatnak. Nagyon gyakran előfordul, hogy egy határpontot egyetlenegy helyet megjelölve fejeznek ki (507 esetben, pl. *a lapide acuto* 'a hegyes kőtől', Df. 258615; *super angulum unius rubeti quod vulgariter erestwyn dicitur* 'egy sarjerdő szegleténél, amelyet népnyelven erestwyn-nek mondanak', Dl. 66656; *ad quandam ryvulum Goblewech vocatum* 'egy bizonyos Goblewech-nek nevezett patakhoz', Dl. 40598). De vannak olyan esetek is, amikor egy határpont meghatározásakor egy vagy több érintkező vagy közeli helyre is utalnak. A bekezdés eleji idézet egyetlen határelemet leíró frázisában például 5 helymegjelölés szerepel: a *fons* 'forrás' és a *latus montis* 'a hegy oldala' elsődleges referenciapontként (utóbbiban rész-egész viszony is tükröződik), a *castrum* 'vár', a *Heinburgh* és a *Tarcha* pedig másodlagos referenciapontként. Összességében a vizsgálat során elemzett határjárásokban 886 konkrét helymegjelölést találtunk (a névmási visszautalásokat is idevonva ez a szám 943).¹⁰

⁹ A több határszegmens nem feltétlenül jelent hosszabb határt, csupán részletesebben leírt határról van szó.

¹⁰ A földből és kőből megalkotott mesterséges határjelek esetében természetes volt, hogy belőlük kettő vagy három került egymás mellé, de ezeket ebben a vizsgálatban minden számítás során egyetlen határelemnek tekintettük, mivel jellemzően együtt jelölték az adott határpontot.

A továbbiakban három fő szempontra koncentrálni az azt mutatjuk be röviden, hogy a korabeli térszemlélet és határkonceptualizáció hogyan jelenik meg a szövegekben.

4.1. Nézőpont, illetve a határ és a tér konceptualizációja

Az emberek különböző térmodelleket használhatnak, amelyek a térről való kommunikációt is meghatározzák. A mindennapi térélmény legtermészetesebb módja az ún. hodologikus perspektíva, vagyis a tér egydimenziós, útvonalként való felfogása, amely a térben haladó személy A pontból B pontba vezető útját követi. Ennek révén a tér meghatározott pontjai mentén konceptualizálódik egy térrész, ezekre támaszkodunk a térben való tájékozódás során (*node navigation strategy*) (FREJMAN 2018: 102, PURVES 2010: 145, POISS 2014: 84). Ettől teljesen eltér az ún. madártávlati vagy kartográfiai perspektíva, ami lényegében egy magasabb pontról való „lenézés”-ként értelmezhető, s ennek megfelelően összetettebb, panorámaszerű képet ad a térről. Ez jelenik meg a mai nyugati társadalmak térszemléletét alapvetően meghatározó, a tér kétdimenziós reprezentációját nyújtó, méretarányos térképeken és a műholdképeken is (FREJMAN 2018: 101). A domináns perspektívával összefüggésben a tér statikus vagy dinamikus entitásként is felfogható, más oldalról a határ konceptualizálható a hely hiányaként, végpontként, de akár önálló térbeli objektumként is; illetőleg konkrét helyként vagy absztrakt entitásként egyaránt (BLOMBERG–THIERING 2016: 174, ILYÉS 2004). A kérdés az, hogy mindebből mi jelenik meg a vizsgált oklevelek határleíró szövegrészeiben.

A kérdés megválaszolásához azt érdemes figyelembe vennünk, hogy a középkorban nem álltak rendelkezésre még pontos térképek, illetve pontos földmérési eszközök, ezek majd a 18. század vívmányai lesznek (SZABÓ I. 1969: 120, KLINGHAMMER 2005, HOLLÓ 2008: 6–13). A madártávlati perspektíva azonban — ahol ez lehetséges volt — a magaslati helyekről (kiemelkedésről, épületről) lenézve a legkorábbi időktől jelen volt. Az oklevelek azonban ennek ellenére nem fentről írják le a birtokokat, még azokon a helyeken sem, ahol erre bőven lett volna alkalmas magaslati pont. Ehelyett a határjárás természetéhez kapcsolódóan a domináns perspektíva a hodologikus nézőpont.

Ennek megfelelően a határjáró szövegrészek nem a birtoktestről, az azt alkotó területekről adnak áttekintést, ehelyett azok a helyek lesznek (esetlegesen) megemlítve, amelyeket a határjárás során érintettek (ez a szemléletmód — ahogy már utaltunk rá — a legkorábbi térképi ábrázolásokat is meghatározta, vö. a 3. lábjegyzetben írottakat). A határjáró szövegrészeket pedig az emberi haladás ritmusának megfelelően a szigorú linearitás jellemzi: pontokra, tereptárgyakra és a közöttük lévő haladás jellegére utalva. A linearitást erősítik az olyan kifejezések, mint *et deinde* 'és azután', *et dehinc* 'és ezután', *et abinde* 'és onnan' stb.

Ezzel összefüggésben a határt magát is dinamikus entitásként konceptualizálták, amelyet a FORRÁS–ÖSVÉNY–CÉL és a MOZGÁS sémára támaszkodva konstruáltak meg (vö. pl. *et in eadem magna via procedit usque fluvium Lybetin nominatum versus Plaucha deinde in eodem fluvio Lybetin descendendo cadit in aquam Poprad* 'és [a határ] ugyanazon a nagy úton halad Plaucha felé a Lybetinnek nevezett folyóig, azután ugyanazon Lybetin folyóban lefelé ereszkedve a Poprad [nevű] vízbe jut', DL. 68885; vö. LAKOFF 1987: 277–278), hasonlóan a határjárás folyamatában részt vevő emberek valódi gyaloglási élményéhez.

A vizsgált határjárásokban ebből a szempontból kiemelt szerepe van a határ mozgására vonatkozó 484 igének. Indulásra utal az *incipio* 'kezdődik' 39 alkalommal. Az előre haladásnak különböző módozatai jelennek meg: az általános előre haladás (*vado* 'megy' 52 alkalommal, *procedo* 'halad' 31 alkalommal, *tendo* 'tart valamerre' 29 alkalommal, *curro* 'fut' 16 alkalommal, *vergo* 'tart valamerre' 6 alkalommal) mellett bizonyos igék jelentésszerkezetében az átkelés, a ki- és belépés mozzanata kerül előtérbe (*transeo* 'átmegy' 46 alkalommal, *cado* 'beleesik' 25 alkalommal, *exeo* 'kilép' 17 alkalommal, *intro* 'belép' 8 alkalommal).¹¹ Az együttesen 8 alkalommal előforduló *salio* 'ugrik' (3), *insilio* 'beleugrik' (3), *transilio* 'átugrik' (2) igék jelentése szemléletesen fejezi ki a határ vízen vagy úton való átlépését. Az igék egy része irányváltásra is utal: *flecto* 'kanyarodik, fordul' 8 alkalommal, *reflecto* 'visszakanyarodik' 6 alkalommal, *declino* 'lekananyarodik, letér' 5 alkalommal, *revertor* 'visszafordul' 5 alkalommal, *circumeo* 'körüljár' 5 alkalommal, *verto* 'fordul' 3 alkalommal. A vertikális mozgás szintén hozzátartozik néhány ige szemantikai tartalmához: *ascendo* 'felmegy' 42 alkalommal, *descendo* 'lemegy' 44 alkalommal. A határ tehát az ember mozgását követve lefelé ereszkedik, felfelé kapaszkodik, átkel a patakon, kiér a tisztásra stb. Végül a megérkezés mozzanatát fejezik ki a *pervenio* 'eljut, megérkezik' 24 alkalommal, illetve a *venio* 'jön' 8 alkalommal. A már említett *revertor* és *reflecto* jellemzően záró szegmensben szerepel, s a határvonal lezárására, önmagába záródására utal; ebben a funkcióban áll a 27 alkalommal szereplő *termino* 'véget ér' is. Bizonyos határozószók (*abinde* 'onnan', *abhinc* 'innen') és előjárószók (*de* '-ról/-ről', *ad* '-hoz/-hez/-höz') szintén a mozgás irányára utaló jelentéskomponenseket hordozzák. Mindennek köszönhetően a határ lényegében egyfajta itinerként konceptualizálódik: van eleje, iránya, fordulópontjai és vége.

A határ középkori fogalma ugyanakkor más szempontból sem esett egybe azal, ahogyan ma a határokról gondolkodunk. Nem absztrakt geometriai vonalként jelenik meg ugyanis,¹² hanem maga is konkrét térelem: a terep természetes adottságaihoz igazodó zóna, amely meghatározott pontokkal ténylegesen, fizikailag

¹¹ A legkisebb elemszámú igék felsorolásától itt eltekintünk.

¹² A geodéziailag kitűzött töréspontok közötti egyenesek láncolataként felfogott határ fogalma — összefüggésben a földmérés és -nyilvántartás, valamint a térképezés fejlődésével — majd csak a 18. századtól kezd kialakulni (vö. PARÁDI–SUBA–VEDÓ 2011: 35).

jelölve van, azokat köti össze (ehhez lásd SZABÓ I. 1969: 107), vö. pl. *et ibi predicta meta de antedicta aqua Poprad facit exitum et cursum ad dictum rivulum inferiorem et de eodem rivulo exit et facit transitum et cursum versus partem meridionalem et currit per silvas per montes et colles et per magnum spacium eundo quousque cadit ad caput cuiusdam fluvii Nenepotoka vocati et deinde descendendo usque ad metas cuiusdam terre Peturmezey vocatum* 'és ott a korábban említett határ kilép az előbb említett Poprad [nevű] vízből, és az említett alsó patakhöz fut, és kilép ugyanabból a patakból, és a déli oldal felé áthaladva fut, és erdőkön, hegyeken és dombokon át fut, és nagy távolságon keresztül haladva, [addig,] amíg egy bizonyos Nenepotoka-nak nevezett folyó fejéhez nem ér, és azután lefelé ereszkedve egy bizonyos Peturmezey-nek nevezett föld határjeleig [megy]' (Dl. 68885). A határ ugyanakkor nem kizárólagosan a tárgyi jelölőkön nyugodott, legalább ilyen fontos szerepe volt az emberi emlékezetnek is.

4.2. Irányok és távolságok

Az objektumok közötti viszonyok, irányok különböző vonatkozási keretek alapján adhatók meg. Általánosságban a térbeli jelölés három különböző referenciakeretre épül (LEVINSON 2003), amelyek nyelvileg is kódoltak. Az egocentrikus referenciakeret a jelenet résztvevőihöz viszonyít, a beszélőhöz képest értelmeződnek az irányok, tőle van valami jobbra/balra; az intrinzikus referenciakeret külső dolgokhoz, például utakhoz vagy tájékozódási pontokhoz viszonyít, azokhoz képest van valami jobbra/balra stb. Ezt a kettőt együttesen relatív referenciakeretként is említik. Az abszolút referenciakeret érvényesítésekor abszolút irányokat, például égtájakat alkalmazunk az irányok kifejezésekor. Az elemzett határjárásokban mindhárom vonatkoztatási kerettel találkozunk.

Az irányjelölés egyik tipikus esetének tekinthetők azok a kifejezések, amelyekben IRÁNY jelentésű lexéma szerepel, ide tartozik a határvonal menetét leíró 199 irányjelölő frázis. Ezen belül a 161 horizontális iránymegjelölés 93,79%-ában, 151 esetben az abszolút keretre támaszkodva, égtájakkal fejezték ki az irányt (pl. *ad orientem* 'kelet felé', *versus plagam equinoccialem* 'a keleti égtáj felé', *versus septemtrionem* 'észak felé', *versus aquilonem* 'észak felé', *ab occidente* 'nyugat felől', *ex parte meridionali* 'a déli oldalról').¹³ Ennek során, amint a példák is jelzik, jellemzően az adott útirányhoz legközelebb eső fő égtájat adták meg. Összetettebb, közbülső irány megjelölésére a vizsgált 39 határleírás-

¹³ További 23 esetben az égtájra való utalás az irányfrázisokon kívül, konkrét helymegjelölésekben is szerepet játszik, pl. *una a parte meridionali comitis Stephani et filiorum eius alia a parte septemtrionali comitis Danus* '[a két földhatárjel közül] az egyik a déli oldalon, Stephanus comes és fiai felől, a másik az északi oldalon, Danus comes felől [van]' (Dl. 83169), *inter fontem qui fluit ad orientem et laneos populorum de Menartwaldorph* 'a kelet felé folyó forrás és a Menartwaldorph-i népek telkei között' (RegSlov. 2: 162–163).

ban csupán egyetlen példa van (*inter meridiem et occidentem* 'dél és nyugat között', RegSlov. 2: 162–163), egy további példában pedig a kiinduló és a célirány együttes alkalmazását találjuk (*ab occidente ad meridiem* 'nyugatról dél felé', Dl. 39628). Az abszolút referenciakeret irányai kapcsán ugyanakkor GYÖRFFY GYÖRGY felvetette, hogy a középkorban minden valószínűség szerint nem használtak rögzítettégtáj-irányokat, ehelyett az adott évszak csillagászati viszonyaihoz igazodva értelmezték azokat, vagyis az adott napálláshoz tájolták az irányt: amerről a Nap felkelt, arra volt kelet. Ebből adódóan mikor keleti irányra utalnak, az jelölhetett délkeletet is, és ugyanígy a nyugat vonatkozhatott északnyugati irányra is (1956: 410–411), a Kárpát-medencében ugyanis a napkelte iránya a nyári és téli napforduló ideje között jelentős ívet jár be: Szepesváraljára kiszámolva például a két szélső érték között nagyságrendileg 70 fok a különbség.¹⁴ De a határjárás során kijelölt vagy megnevezett határelemek ezt a relativitást mindig korrigálták, s egyértelművé tették a határ haladásának az irányát.

A horizontális irányok megjelölésében a relatív keret használatára a vizsgált 39 határleíró részben mindössze 3 határjárás 4 példája szerepel, ezek mindegyike valódi relatív (egocentrikus) irányjelölés: *ad partem dexteram* 'a jobb oldal felé' (Dl. 2018), *ad partem dextram* 'a jobb oldal felé' (Dl. 73383), két említéssel ugyanabból az oklevélből *ad sinistram partem* 'a bal oldal felé' (RegSlov. 2: 121).¹⁵ További 2, egymással összefüggő határjárás 4 megfogalmazásában az intrinzikus, tereptárgy alapú és az abszolút keret egymást erősítő, egyértelműsítő kombinációjával találkozunk, pl. *versus meridiem seu castrum Scepusiense* 'dél felé, avagy a szepesi vár felé' (Df. 271034), *versus castrum predictum et plagam meridiei* 'az előbb említett vár és a déli égtáj felé' (Dl. 83168).¹⁶

A határ mozgásának iránya a viszonyítási pont vagy célpont prepozíciós megadásával, azaz az intrinzikus keret alkalmazásával is kijelölhető, erre az előbbiekhöz hasonló nagyságrendű példa (202) szerepel a vizsgált 39 határjárásban, pl. *ad partes Gylinchbania* 'Gylinchbania vidéke felé' (Df. 269070), *ad unum magnum portum* 'egy nagy révhez' (Dl. 84757), *versus fluvium Tharcha* 'a Tharcha folyó felé' (Dl. 68779).

A határ vertikális irányú mozgásának kifejezésére az *infra* 'lefelé', a *supra* 'felfelé' és a *sursum* 'felfelé' határozószók összesen 28 alkalommal szerepelnek:

¹⁴ Vö. <https://www.suncalc.org>. Az efféle „pontatlanság” egyébként nem meglepő, természetesen adódik az emberi elme működéséből, amely nem a modern térképek módjára tárolja a téri információkat — még a jól ismert helyszíneknél is előfordulnak „torzítások” irányok és távolságok vonatkozásában stb. (vö. RESZEGI 2022: 90–91).

¹⁵ További 2 esetben nem a határ irányának a kifejezésekor, hanem helyek leírásakor használatos ez a fajta iránymeghatározás: *ad quendam rivulum a sinistris* 'egy bizonyos bal felől eső patakhoz' (Dl. 68885), *in sinistra valle* 'a bal [oldali] völgyben' (Df. 269070).

¹⁶ Az irányok magukban a helynevekben nem jelentek meg a korpuszban.

(*currit*) *infra* 'lefelé fut' (Df. 280078), (*vadit*) *supra* 'felfelé megy' (Dl. 25070), (*tendit*) *sursum* 'felfelé tart' (Dl. 1855). 9 esetben pedig nomen actionis fejezi ki a vertikális irányt: pl. *in ascensu montis* 'a hegy emelkedésén, ti. a hegyen felfelé menet' (Dl. 83169), *descensu rivuli* 'a patak leereszkedésén, ti. a patakon/a patak mentén lefelé menet' (Dl. 1855).¹⁷ Ezeknek az iránymegjelöléseknek a vonatkozási keretekbe való besorolása nem egyértelmű, ez egyrészt magának a FEL-LE viszonynak a megítéléséből adódik, másrészt viszont az itt megjelölt irányok nyilvánvalóan nem szó szerinti értelemben vett vertikális haladásra utalnak, hanem azt jelzik, hogy az előrehaladás közben változás történik a szintkülönbségben. Valójában ezek a szerkezetek minden esetben egy tereptárgy saját belső tengelyéhez kötött, intrinzikus keret alkalmazásaként értelmezhetők, vö. pl. *in eodem fluvio Criva vadit supra usque ad caput eiusdem Criva* 'ugyanabban a Criva [nevű] folyóban felfelé megy, egészen ugyanazon Criva fejéig' (Dl. 25070).

Az antropológiai nyelvészeti vizsgálatok szerint a relatív referenciakeret (egocentrikus, intrinzikus) dominanciája többnyire zártabb terekhez, a városias társadalmakhoz kötődik, míg az abszolút referenciakeret dominanciája inkább azokra a társadalmakra jellemző, ahol a téri környezet az ember által kevésbé átalakított, strukturált (BORODITSKY 2009, LEVINSON és mtsai 2002, erről összefoglalóan lásd RESZEGI 2022: 108–110). Ez alapján a középkori magyar királyság lakóinak térszemlélete ebből a szempontból köztes jellegű, legalábbis ami a határjáró oklevelek iránymegjelölési gyakorlatát illeti.

Távolságokra vonatkozó utalásokkal a vizsgált határjárásokban 28 alkalommal találkozunk, de ennek kapcsán elmondható, hogy természetesen még nem használták a mai metrikus mértékegységeket. A távolságok megadása jellegzetesen hozzávetőleges, inkább csak nagyságrendet jelölnek (22 esetben), pl. *per bonum spacium* 'egy jókora távolságon át' (Dl. 13471), *non per magnum spatium* 'nem nagy távolságon át' (Dl. 25070), *per parvum spacium* 'egy kis távolságon át' (Dl. 66656), *in modico spacio* 'csekély távolságon' (Df. 281693), *per competentis spacium* 'megfelelő távolságon át' (Dl. 83168) stb. Minthogy a következő határpont meg volt határozva, úgy tűnik, jellemzően ez a hozzávetőleges távolságmegjelölés is elegendő volt, ugyanis a vizsgált anyagban csupán 6 esetben adták meg a korban használatos többé-kevésbé egzakt mértékkel a távolságokat: pl. *ad spacium unius sagitte iactus* 'egy nyíllövésnyi távolságra' (Dl. 71624; kb. 120 méter, vö. BOGDÁN 1978: 129), *per unum iactum sagitte* 'egy nyíllövésen át, ti. egy nyíllövésnyi távolságon át' (RegSlov. 2: 162–163), *ad spacium iactus duarum sagittarum* 'két nyíllövésnyi távolságra' (Dl. 71624), *bene ad unam aratri reversionem* 'jó egy ekefordulónyira' (Dl. 73383; vö. BOGDÁN 1978: 145–

¹⁷ További 5 esetben helyek meghatározásában melléknévként szerepel ez a szemantikai tartalom (*superior* 'felső', *inferior* 'alsó'), pl. *in superiori parte pontis* 'a híd felső részén' (Dl. 71624), *ad dictum rivulum inferiorem* 'az említett alsó patakhoz' (Dl. 68885).

150), *per spacium quadraginta octo cubitorum* 'negyvennyolc könyöknyi távolságon át' (Dl. 68779; BOGDÁN 1978: 103–117), *in longitudine unius iugeris* 'egy hold hosszúságban' (Dl. 1855; a *iugerum* 'az a földterület, amelyet egy igafogattal egy nap alatt meg lehet szántani', alapvetően területmérték, itt viszont távolságjelölésként, egy szántóhosszként szerepel, kb. 225 méter, vö. BOGDÁN 1978: 126–128).¹⁸ Ezek egy része is inkább szemléletes, testi tapasztalatból merített becslés lehet — különösen az előbb említett példáknál (nyíllövés, ekeforduló) számolhatunk ezzel.

4.3. Viszonyítási pontok, helymegjelölések

Amint láttuk, a határ meghatározott tereppontok, viszonyítási pontok közötti útvonalként jelenik meg. Ehhez igyekeztek olyan tereptárgyakat megjelölni, amelyek világosan meghatározták két birtok, birtokrész vagy település határait az adott területet ismerők számára. A határjelöléshez gyakran használtak természetes objektumokat (pl. *in monte* 'a hegyen', Dl. 39441; *iuxta caput trium foncium* 'három forrás feje mellett', Dl. 2018; *ad unum vadum* 'egy gázlóhoz', Dl. 66656; *circa unum rufum truncum* 'egy vörös fatörzs közelében', RegSlov. 2: 162–163), de mesterségesen is létrehoztak ilyeneket (pl. *circa rivulum sunt due metee terree* 'a patak közelében két földhatárjel van', Dl. 13471; *ad metam lapideam* 'egy kőhatárjelig', Dl. 1855; akár természetes objektumok átalakításával, pl. *ad arborem abietis signatam* 'egy megjelölt jegenyefenyőhöz', Dl. 40598). Viszonyítási pontok bármilyen, az észlelés szempontjából kiemelkedő vagy kultúraspecifikus környezeti referenciapontok lehetnek (vö. RESZEGI 2022: 96–98), nyilvánvaló azonban, hogy a határjárás helyszíne döntő hatással volt ebből a szempontból, tudniillik volt-e az adott helyen megfelelő tereptárgy, vagy létre kellett azt hozni.

A vizsgált szövegrészekben előfordulásuk gyakorisága szerint a következő helyfajták szerepelnek elsődleges vagy másodlagos referenciapont-megjelölésként: kisebb és nagyobb vizek (234), a *meta*-ként megnevezett, többnyire mesterséges határjelek (190), domborzati forma (113), települések, birtokok (96), utak (83), nyílt vagy művelt sík területek (föld, mező, rét stb., 66), fák, bokrok (37), egyéb helyfajták (*locus*-ként megnevezett hely, kő, barázda stb., 25), épületek, építmények (malom, vár, híd stb., 25), erdők (17).¹⁹

¹⁸ A régi kultúrákban a távolságot és a területet gyakran az emberi testhez, emberi tevékenységhez kötődő mértékegységekkel mérték (vö. GEUS 2014). A testesültség (embodiment) elméleteiből és a fenomenológiai megközelítésekből jól ismert, hogy a test jelentős szerepet játszik a kognitív reprezentációk, a „kivetített” világ reprezentációinak kialakításában, sőt magukban a kognitív folyamatokban is (BLOMBERG–THIERING 2016).

¹⁹ Megjegyzendő, hogy további 57 esetben névmási visszautalást használtak a szövegek a korábban már említett helyek megjelölésére (pl. *a quo descendit in aquam Tupul* 'amelytől leereszkedik a Tupul vizébe', Dl. 2018; *deinde iuxta easdem vadit versus septemtrionales* 'azután ugyanezek mellett halad az északi [részek] felé', Df. 272373).

Érdemesnek láttuk a határjárás során megemlített objektumok fajtája mellett azt is megvizsgálni, hogy a viszonyítási pontként felhasznált helyek miként jelentek meg a szövegekben. A helymegjelölésnek alapvetően két lehetséges módja van: köznévvel (földrajzi köznévvel) vagy tulajdonnévvel utalhatunk rá, illetve harmadikként e kettő kombinációját is alkalmazhatjuk.

Az oklevelek jogbiztosító szerepével összefüggésben azt gondolhatnánk, hogy az oklevélírók a lehető legpontosabban, a tér adott pontjait tulajdonnevekkel egyértelműen kijelölve törekedtek a határviszonyok visszaadására. Ehhez képest azt találtuk, hogy a vizsgált határjárásokban a 886 helymegjelölés közül 82 esetben szerepel önmagában álló helynév: 20 esetben elsődleges, 62 esetben másodlagos referenciapontra utalva (pl. *usque ad Wylchpataka* 'Wylchpataka-ig', Df. 272373; illetve *versus Tharcham* 'Tharcha felé', Df. 272373). A 20 önálló helynévvel jelölt elsődleges referenciapont mindegyike természetes tájelem (közülük 15 víznév, 3 domborzati név és további 2 egyéb kategóriába sorolt név). A 62 önálló helynévvel jelölt másodlagos referenciapont viszont szinte kivétel nélkül település, rajtuk kívül mindössze 1 víznév tartozik még ide. A településnevek tehát önmagukban soha nem jelölnek határpontot, kizárólag a tájolásban vesznek részt.

A puszta helynévi megjelöléssel szemben jóval gyakoribb, hogy a helynevek fajtajelölő földrajzi köznévvel állnak, erre a vizsgált szövegekben 161 esetet találtunk, pl. *ad fluvium Harnad* 'a Harnad folyóhoz' (Df. 262668), *ad quendam montem magnum Fekete hegy vocatum* 'egy bizonyos Fekete hegy-nek nevezett nagy hegyhez' (Dl. 25070), *prope villam Asgut* 'Asgut falu közelében' (Dl. 73383). Úgy tűnik, hogy nem pusztán a hivatali stílusból adódik, hogy használnak-e latin fajtajelölőt a helynév mellett, vagy nem, hanem ez egyrészt összefüggésben lehet a megjelölt hely fajtájával, másrészt a határjárásban betöltött elsődleges vagy másodlagos referenciapont funkciójával. A vizsgált határjárásokban ugyanis a nem településnévi helynevek mindössze 13,55%-a áll csak fajtajelölő nélkül (21 eset, szemben a 134 névvel, amely fajtajelölővel szerepel), míg a településnevek esetében ez az arány 69,32% (61 név szemben a 27 névvel, amely fajtajelölővel szerepel).²⁰

A vizsgált 39 határleíró oklevélrészben az előbbi két eljáráshoz képest összességében jóval gyakoribb a név nélküli közszói helymegjelölés: 643 esetben ezt találjuk. Ezek között mindössze 10 településre vonatkozó említés szerepel, és ezek esetében sem feltétlenül arról van szó, hogy nem akarták volna névvel azonosítani a települést, ugyanis 6 példa a szöveg korábbi részében szereplő helynévi

²⁰ Ez még akkor is nagynak tűnő különbség, ha figyelembe vesszük, hogy a településnevek kapcsán olykor nem eldönthető, hogy a *villa* latin közszó fajtajelölőként vagy pedig a településnév részeként szerepel-e, pl. *de villa Woyk* (Dl. 40598) (erről bővebben lásd HOFFMANN 2007: 47–52).

említésre utal vissza, 2 esetben pedig a birtokos nevével van azonosítva a település (*villam Mathei*, Df. 258615; *villae Hermannii*, Dl. 70151). E típus kapcsán valódi névtelenséget csak a *sessio* 'telek' szó használata kapcsán találunk (*ad pristinum sessionem populorum quondam* 'az egykori népek hajdani telkéig', Df. 269070; *ad finem cuiusdam sessionis* 'egy bizonyos telek végéig', Dl. 84757). Így felmerülhet az is, hogy a *sessio* szót nem vagy nem szükségszerűen a villához hasonló lakott hely megjelölésére használták, hanem elképzelhető, hogy a szántóföldekkel azonos kategóriaként értelmezhető. A nem településeket jelölő 633 közszei megjelölés között szintén találunk visszaulásokat korábban már tulajdonnévvel említett helyekre, ezek száma azonban mindössze 69, vagyis a nem települési helyek megjelölésére jóval általánosabb a puszt latin fajtajelölők használata: 564 esetben ezt találjuk.

Már a fentiekből is kitűnik, hogy a helyek fajtája befolyásolhatja, miként jelölik őket, de az alapvetőnek tekinthető településnév vs. nem településnév összevetés mellett érdemes ezt behatárolni, a főbb helyfajták szerint is megvizsgálni. A határjárás során kőből vagy földből emelt mesterséges határjeleket természetesen nem nevezték el. A települések, ahogy láttuk, szinte kivétel nélkül valamilyen tulajdonnévi szerkezettel megjelölve szerepelnek (86 a 96-ból, 89,58%). A 234 vízrajzi említés közül 126 (53,85%) tulajdonnévvel (is) jelölve szerepel. A domborzati formák esetében ez jóval kisebb arányú: kiemelkedések és völgyek együttesen 113-szor fordulnak elő a határok kijelölésében, ám közülük csupán 12-t (10,62%) neveznek meg névvel (is). A rétek, mezők, szántóföldek esetében is alacsony a névhasználat aránya, ez a helyfajta ugyanis 66-szor adatolható a korpuszban, s ebből csak 11-et neveznek meg helynévvel (is) (16,67%).²¹ Az utak közül csupán egynek van neve (*ad unam viam magnam Abba nog vt vocatam* 'egy Abba nog vt-nak nevezett nagy úthoz', Dl. 66656), ezt a helyfajtát ehelyett rendre relációsan azonosítják a szövegekben (pl. *ad magnam viam que vadit versus Plaucha* 'egy nagy úthoz, amely Plaucha felé megy', Dl. 68885; *ad unam viam quae vadit de villa Vytez ad Villam Novam* 'egy úthoz, amely Vytez faluból Villa Nova-ba megy', Dl. 25070; *transyt viam inter villas Marganya et Cuchyn iacentem* 'átmegy a Marganya és Cuchyn falvak között fekvő úton', Dl. 2018).²²

²¹ A szántóföldek ebben az időszakban kivétel nélkül helynévi megjelölés nélkül, legfeljebb a birtokosukkal azonosítva szerepelnek.

²² Egy kérdéses besorolási adat volt ebben a kategóriában, mégpedig az *in viam Okoli* (Df. 251676). A sáros vármegyei Akol település középkori adatai alapján (vö. NÓGRÁDY 2022: 185) azt feltételeztük, hogy ebben a szerkezetben a név végén az *-i* magyar melléknévképző, s így a megfogalmazás 'az okoli útra' formában értelmezhető. Ennek ellenére a szót mégis másodlagos referenciapontot kifejező tulajdonnévnek, s azon belül is településnévnek tekintettük, ugyanis a latin szöveg az *Okoli*-t tulajdonnévként kezeli, s nem melléknévként, ti. nincs ragozva, pl. *in viam Okoliensem*. Az oklevél megfogalmazása alapján ugyanakkor az is felvethető, hogy az *Okoli* nem

A fenti három helymegjelölési eljárás (helynév / latin fajtajelölő + helynév / latin fajtajelölő) megoszlását a határpontok meghatározása kapcsán vizsgálva azt látjuk, hogy a 297 határszakaszleírásból pusztán 175 tartalmaz legalább egy helynevet. A szövegek a helyek megjelölését illetően pedig igen eltérőek. Ezt két, egymástól rendkívül különböző határjárással illusztráljuk.

Nyásfő határait 1315-ben a következőképpen írják le: *prima meta incipit a parte orientali super fluvium **Laazpotoka** qui cadit in fluvium **Naaspotoka** ubi separat eandem a metis populorum de **Ordo** / et super eundem **Naaspotoka** ascendit et transit ipsum fluvium et cadit in viam **Okoli** / que vadit et cadit in fluvium **Zvyne** et tendit usque ad caput ipsius fluvii ad occidentem / deinde tendit ad aquilonem / inde procedit circa latus montis **Thaarcza** / et vadit iterum ad orientem ad primam metam ad caput **Laazpotoka** et ibi terminantur* 'Az első határjel a keleti oldalon kezdődik a Laazpotoka folyó fölött, amely a Naaspotoka folyóba esik, ahol az elválasztja azt [ti. a földet] az Ordo-i népek határjeleitől. / És ugyanazon a Naaspotoka-n felmegy, és átmegy ugyanazon a folyón, és az okoli útba torkollik, / amely továbbhalad, és a Zvyne folyóba esik, és egészen a folyó fejéig tart nyugat felé. / Azután észak felé tart. / Onnan a Thaarcza hegy oldala közelében halad, / és ismét kelet felé megy az első határjelhez, a Laazpotoka fejéhez, és ott végződnek [ti. a határjelek]' (Df. 251676).

Ebben a 6 határszegmensből álló határjárásban 8 helynévi említés szerepel (közülük a *Laazpotoka* és a *Naaspotoka* elsődleges referenciapontként), s ebből 4 latin fajtajelölő + tulajdonnév szerkezetben. A tulajdonnevek használatának ilyen magas aránya azonban a vizsgált korpuszban kevésbé jellemző: ebben a határjárásban a tulajdonnevet tartalmazó helymegjelölés az összes helymegjelölés 61,54%-át teszi ki, míg a korpusz egészében ez az arány 27,43%.

A következő határjárás viszont éppen azt mutatja be, hogy terjedelmesebb határleírások esetében is előfordul, hogy csak elvétve szerepel bennük helynévi megjelölés.

Az Újfaluszékből leválasztott félekényi föld határjárása a következőképpen nézett ki 1314-ben: *prima meta incipit in fine terre populorum de **Suburbio** transiens directe versus meridiem per pratum et rivulum ad metam lapideam / tendens inde sursum usque ad fontem in directo ascensu ad antiquam metam lapideam / vergens ad metam aliam lapideam sub rubo / deinde sub rubo versus occidentem in longitudine unius iugeris reflectitur directe et tendit sursum versus meridiem supra montem usque ad viam / et in longitudine illius vie descendit per*

településnévként, hanem mégis útnévként szerepel a határjárásban, ugyanis nem az utak megnevezésekor a korszakban szokásos relációs, hanem köznév + településnév szerkezetben áll (lásd a főszöveg ide vonatkozó példáit). Ez az egy kérdéses besorolás ugyanakkor a számainkat az összképet illetően sehol nem módosította.

vallem usque ad rubum de Nadasd / per eundem procedit obliquando se ad occidentem in ascensu montis usque ad quandam antiquam metam terream / et abinde circuit ad cacumen montis ubi similiter est meta terrea / item in directo montis descensu versus aquilonem ad antiquam metam terream descendit ad pratum et ibi est meta terrea secunda / et per pratum tendit ad rivulum et ultra rivulum inter duo prata iterum habent terram ad supradictam pertinentem / deinde transiens per terras populorum de Suburbio tendit ad magnum pratum et in longitudine eiusdem prati vadit ad rivulum et descensu rivuli vertitur ad priorem metam et sic terminatur 'Az első határjel a Suburbium-i népek földjének végén kezdődik, egyenesen dél felé a réten és a patakon átmenve egy köhatárjelig. / Onnan felfelé tartva egészen a forrásig, egyenes emelkedésben egy régi köhatárjelig, / egy bozót alatti másik köhatárjelhez tartva. / Azután a bozót alatt nyugat felé egy hold hosszúságban egyenesen visszakanyarodik, és felfelé tart dél felé a hegy fölé, egészen az útig. / És annak az útnak a hosszában lemegy a völgyön át egészen a Nadasd-i bozótig. / Azon át halad, nyugat felé kanyarodva a hegy emelkedésében egészen egy bizonyos régi földhatárjelig. / És onnan körbekerül a hegy csúcsához, ahol hasonlóképpen földhatárjel van. / Továbbá a hegy egyenes leereszkedésében észak felé egy régi földhatárjelhez megy le, a réthez, és ott van a második földhatárjel. / És a réten át a patakhoz tart, és a patakon túl, a két rét között ismét van földjük [ti. a Suburbium-i népeknek], amely a fent mondotthoz [ti. birtokhoz] tartozik. / Azután a Suburbium-i népek földjén átmenve a nagy réthez tart, és ugyanazon rét hosszában a patakhoz megy, és a patak leereszkedésében az előbbi határjelhez fordul, és így végződik' (Dl. 1855).

Az oklevél írója a 10 határszegmensben mindössze két helyet nevezett meg tulajdonnévvel (*Suburbium* és *Nadasd*), összesen három előfordulásban, s ezek is másodlagos referenciapontokként jelennek meg, azaz egyik esetben sem maguk jelölik a határpontokat, hanem csak az azonosítást segítik (*Suburbium* és *Nadasd* ugyanis települések, s a települések — kiterjedésükből adódóan — egészükben soha nem határpontok, mindig csak egy részükre utalnak). Más helyfajtákra az oklevélben mindig köznévi megjelöléssel utalnak. Ráadásul itt csupán egy félekényi, relatíve kis földterület körülhatárolásáról van szó, így túl sok névvel rendelkező, természetes határpont nem is állhatott a határjárók rendelkezésére a határ leírásában. Éppen ezért lehetett szükség terjedelmesebb körülírásokra, s így lett a terület méretéhez képest terjedelmes a leírás.

Az oklevelek „névtelensége” kapcsán korábban többféle elképzelés megfogalmazódott. KRISTÓ GYULA az alapján, hogy a Kárpát-medence központi részein még a 11–12. század gyér okleveles anyagában is nagy számban bukkanak fel névtelen javadalmak, a medence szélein pedig még a 13. században is találkozunk ilyenekkel, tartós primer névtelenséggel számol elsősorban a birtokok és települések kapcsán (1976: 9, 1983: 401–421). HOFFMANN ISTVÁN szerint

A skála közepén valamivel pontosabban körülírt, jelzős szerkezetek találhatók, amelyek ezáltal specifikusabbnak tekinthetők (pl. *super quandam viam antiquam; ad lapidem acutum*).

A skála jobb oldalán pedig olyan komplex helymegjelöléseket találunk, amelyek nyelvileg egészen pontosan, specifikusan jelölik ki a tér egy adott részét. Jellemző megoldás, hogy rész-egész viszonyal írják le a határ egy pontját (pl. *in finem verticis cuiusdam magni montis*). Szintén bevett eljárás a referenciapont-szerkezetek használata, ezek olyan fogalmi és nyelvi struktúrák, amelyben egy könnyen hozzáférhető fogalmat használnak kiindulópontként egy másik, gyakran nehezebben hozzáférhető fogalomhoz (LANGACKER 1993, 2008: 83–85, 505–508). A referenciapont-szerkezet kiindulópontjaként helynevek is megjelennek (pl. *in quodam vado seu portu super fluvium Sygriche*), lehetővé téve a hozzáférést egy másik fogalomhoz, az elsődleges referenciaponthoz.

Egy hely határának kijelölésében személyre vagy személyekre való utalás is előfordul, szintén referenciapont-szerkezet kiindulópontjaként. A vizsgált 39 határjárásból 15-ben fordul elő a birtokos személyére való utalás, 48 alkalommal személynévvel kifejezve, pl. *prope terram magistri Symka* 'Symka mester földje közelében' (Df. 84757); *quod versus orientem adiacet terre comitis Nycolai filii Stoyan dicte Thomasi* '[A birtok] kelet felé Stoyan fiának, Nycolaus comesnek a Thomasi nevű földjével szomszédos' (Df. 262692); 15 alkalommal köznévi szerkezettel, pl. *usque domini abbatis metas* 'az apát úr határjeleig' (Df. 262673). A birtokos mellett kollektív, lakosságra (*populus de* + helynév) és használókra utaló szerkezetek is megjelennek 10 alkalommal, pl. *a metis populorum de Ordo* 'az Ordo-i népek határjeleitől' (Df. 251676), *insiliens quandam viam per quam cives de Suburbio et alii ligna ducere sunt consueti* 'ráugorva egy bizonyos útra, amelyen a Suburbium-i polgárok és mások fát szoktak szállítani' (Df. 271034).

A skála jobb oldalán szereplő specifikus leírások a határ csomópontjainak, fordulópontjainak — a szakirodalom által fő határjeleknek mondott térrészeknek (MARKALY 2013: 102–103) — a meghatározásában szerepelnek. Azon pontok esetében, amelyeket csak érint a határ, ilyenekkel nem találkozunk.

Nyilvánvaló persze, hogy még a legspecifikusabb helymegjelölés azonosításához is szükséges a korabeli helyi viszonyok ismerete, ez alapján ugyanakkor a kevésbé specifikus leírások is jól működhettek. A határleírások szövegei ugyanis, ahogy már hangsúlyoztuk, kizárólag a határjárások aktusainak a kontextusában értelmezhetők. Erre a közös ismeretre alapozva nem meglepő, hogy a határleírások szövegei olyan részletességgel írták meg őket, éppen annyi információt adtak meg, amennyi már elegendő volt a határpontok és -vonalak későbbi azonosításához is. A mai kutató számára egy-egy határleírás persze tűnhet úgy, mintha az nem volna elég pontos vagy részletes, s az íróasztal mellől ma már sokszor valóban nehéz rekonstruálni a sok száz évvel ezelőtt szövegszerűen leírt határokat.

Azonban a határleírás keletkezésének idején, a térbeli viszonyok valós ismeretében, az érintett felek emlékezetével megtámogatva ezek a szövegek kellően pontosak és részletesek voltak ahhoz, hogy az érintettek azokat bizonyíték gyanánt el tudták fogadni, illetve később is képesek voltak a segítségükkel felidézni a határjárás folyamatát.²³

5. Összegzés

Az oklevelek határleíró részeinek a modern szövegelemzés módszerével való feldolgozása révén pontosabb ismereteket szerezhethetünk a korabeli térszemléletről és annak nyelvi konstruálási eljárásairól, így nem csupán intuícióinkra, hanem a mintázatok és struktúrák felismerésére és egyértelmű számadatokra támaszkodva tehetünk megállapításokat. Amennyiben az elemzést más, korábbi és későbbi időszakok okleveleire is kiterjesztjük, megbízhatóbb képet alkothatunk arról a szakirodalomban felvetett folyamatról is, ahogyan az oklevelek határleírásai a kezdeti pontszerű logika felől elmozdultak a határ vonalszerű konstruálása irányába, ezzel együtt nyomon követhető a szövegek formalizálódása is (vö. ECKHART 1914/2012: 17, LUKAČKA 2004: 61, SOLYMOSI 1976: 128, MARKALY 2013).

Az általunk elemzett 14. század eleji oklevelekben már a hodologikus perspektívát követve egyértelműen útvonalként konstruálódik meg nyelvileg a határ (ebben kitüntetett szerepe van a mozgásigéknek, de hozzájárulnak az iránymeghatározások és a távolságmegjelölések is), még a harmadik dimenzió, a magasság is ennek a pályának a részeként konceptualizálódik. A hodologikus perspektívával összhangban a ritkán előforduló távolságbecsléseket is antropometrikusság jellemzi. Az irányokat illetően viszont igyekeztek a határjárás egészét egy objektív kerethez is rögzíteni, a fő égtájakra szorítkozás pontatlanságát pedig a határpontok kijelölésével egyértelműsítették.

A céljukból adódóan — és a hodologikus perspektívával összefüggésben — az oklevelek határjárásai nem adnak átfogó képet a behatárolt területről, kizárólag a határjelző pontokat veszik sorra. Ezek megjelölésében különbözőképpen járnak el, s a mai olvasó esetenként úgy érezheti, hogy talán túlságosan is szűkszavúan bánnak az információkkal: sokszor általános kategóriákat jelölő köznevekkel utalnak csak a határpontokra; máskor bonyolult körülírásokkal igyekeznek egyértelműsíteni azokat. A helyek tulajdonnévi vagy köznévi megjelölése vonatkozásában is jelentős különbségek mutatkoznak. A különféle eljárások megítélése kapcsán alapvetően a közösen megejtett határjárás, a terepszemle kontextusából, illetőleg a helyfajták jellegéből kell kiindulnunk.

²³ A szöveg tehát a határjárásban részt vevők közös emlékezetére támaszkodva volt elegendő, és akkor válhatott problematikussá, s határviták tárgyává, amikor már nem volt meg ez a közös emlékezet, vagy vitatottá vált.

Eredményeink kapcsán ugyanakkor utalnunk kell arra, hogy az annotálás szükségszerűen együtt jár a szöveg értelmezésével, azaz bizonyos mértékű szubjektivitással, ám ez a megállapított főbb tendenciákat nem befolyásolja. A korpusz méretéből adódóan ugyanakkor megállapításaink nem általánosíthatók, az elemzési keret viszont alkalmasnak tűnik más időben és helyen készült határjárások feldolgozására is. A vizsgálatnak mindezekén túl is vannak nyilvánvaló korlátai: épp a határjárás kontextusából és funkciójából fakadóan a térszemléletnek csak bizonyos aspektusairól szolgáltat ismereteket. A középkori térbeli tudás megbízhatóbb rekonstruálása érdekében ezért a továbbiakban más típusú forrásokat is figyelembe érdemes venni.

Irodalom

- AOKt. = KRISTÓ GYULA, ALMÁSI TIBOR főszerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia I*–. Budapest–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár–Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.
- BEDE ÁDÁM–SZARKA JÓZSEF 2003. Egy középkori határjárás nyomában. A Fábiansebestyénhez tartozó Rekettyés rét 1523-as határjárása. In: ERDÉLYI PÉTER–SZÜCS JUDIT szerk., *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 51–72.
- BLOMBERG, JOHAN–THIERING, MARTIN 2016. Spatial phenomenology and cognitive linguistics: the case of bodily and perceptual spaces. *Metodo. International Studies in Phenomenology and Philosophy* 4/2: 159–212.
- BOCSI ZSÓFIA 2006. Mezőpeterd helye a középkori Bihar megyében. (Töprengések az okleveles és térképes adatok szerepéről egy középkori falu határának azonosításában.) In: KÁLLAI IRÉN szerk., *Bihari Múzeum Évkönyve 10–11*. Berettyóújfalú. 29–59.
- BOGDÁN ISTVÁN 1978. *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BORODITSKY, LERA 2009. How does our language shape the way we think? *Edge.org*. https://www.edge.org/conversation/lera_boroditsky-how-does-our-language-shape-the-way-we-think (Letöltés: 2025. 04. 18.)
- BORSA IVÁN 1987. A hiteleshelyi eljárások színhelyén készült feljegyzés. *Levéltári Közlemények* 58/1–2: 39–44.
- BORSA IVÁN 1993. Irattípusok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények* 64/1–2: 27–37.
- Df. = *Diplomatikai Fényképgyűjtemény*. Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény.
- DI. = *Diplomatikai Levéltár*. Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény.
- DOWNES, ROGER M.–STEA, DAVID 2006. Térképek az elmében — Gondolatok a kognitív térképezésről. Részletek. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás 1–2*. TeTT könyvek. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. 593–613.

- ECKHART FERENC 1914/2012. *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara.
- EVANS, VYVYAN–GREEN, MELANIE 2007. *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- FREJMAN, AXEL 2018. Some thoughts on ancient maps, travel, and the location of Greek rural sanctuaries. *THIASOS Rivista di archeologia e architettura antica* 7/2: 101–110.
- GEUS, KLAUS 2014. A ‘Day’s Journey’ in Herodotus’ Histories. In: GEUS, KLAUS–THIERING, MARTIN szerk., *Features of Common Sense Geography: Implicit Knowledge Structures in Ancient Geographical Texts*. LIT. 147–156.
- GEUS, KLAUS–THIERING, MARTIN szerk. 2014. *Features of Common Sense Geography: Implicit Knowledge Structures in Ancient Geographical Texts*. LIT.
- GÖRZ, GÜNTHER–GEUS, KLAUS–MICHALSKY, TANJA–THIERING, MARTIN 2018. Spatial Cognition in Historical Geographical Texts and Maps: Towards a cognitive-semantic analysis of Flavio Biondo’s „Italia Illustrata”. *e-Perimetron* 13/4: 182–199.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1956. A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 407–415.
- HALL, EDWARD T. 1995. *Rejtett dimenziók*. Harmadik kiadás. Budapest, Katalizátor Iroda.
- HARRISON, DICK 1996. *Medieval Space. The Extent of Microspatial Knowledge in Western Europe during the Middle Ages*. Lund, Lund University Press.
- HOKI. = NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA szerk., *Hazai Oklevéltár. 1234–1536*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1879.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései)*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOLLÓ SZILVIA ANDREA 2008. *Az önálló magyar polgári térképezés kezdete és a pesti városi mérnöki hivatal tevékenysége (1867–1873)*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, ELTE Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék.
- ILYÉS ZOLTÁN 2004. A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kutatásig. In: KOVÁCS NÓRA–OSVÁT ANNA–SZARKA LÁSZLÓ szerk., *Tér és Terepe. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből* 3. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ILYUSHECHKINA, EKATERINA 2012. Spatial Orientation in the Didactic Poem of Dionysius Periegetes. In: GEUS, KLAUS–THIERING MARTIN szerk., *Common Sense Geography and Mental Modelling*. Preprint 426. Max Planck Institute for the History of Science. 131–138.
- KISS GÁBOR–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS 2006. Egy mikrotáj történeti helynévanyaga (Vasvár keleti határa az Árpád-korban). *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 129–158.

- KITCHIN, ROB 1994. Cognitive maps: what are they and why study them? *Journal of Environmental Psychology* 14: 1–19.
- KLINGHAMMER ISTVÁN 2005. *A térképészet tudománya*. A Magyar Tudományos Akadémián 2005. február 15-én elhangzott székfoglaló előadás írott változata. <http://lazarus.elte.hu/hun/tantort/2005/szekfoglalo/klingshammer-istvan.pdf> (Letöltés: 2025. 12. 20.)
- KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- KÓFALVI TAMÁS 2007. A hiteleshelyek a középkori Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 125: 79–91.
- KÖVECSES ZOLTÁN–BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. *Acta Historica* 55. Szeged.
- KRISTÓ GYULA 1983. *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago–London, University of Chicago Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1993. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics* 4/1: 1–8.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2003. *Space in Language and Cognition. Exploration in Cognitive Diversity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LEVINSON, STEPHEN C.–KITA, SOTARO–HAUN, DANIEL B. M.–RASCH, BJÖRN H. 2002. Returning the tables: Language affects spatial reasoning. *Cognition* 84: 155–188.
- LIPPAI EDIT–DÜLL ANDREA 2003. Városutópiák környezetpszichológiai elemzése. *Magyar Pszichológiai Szemle* 4: 431–472.
- LUKAČKA, JÁN 2004. Ohraničovanie majetkových celkov v stredoveku. *Archaeologia historica* 29: 61–65.
- MAKSAY FERENC 1971. *A középkori falu településrendje*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MARCZALI HENRIK 1896. *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat.
- MARKALY ARANKA 2013. Határjárás a középkori Erdélyben. *Korunk* 24/12: 98–106.
- MATÚZ GYÖRGY 2010. Telekkönyvi rendszerünk kialakulása és működése, 1840–1973. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica* 73: 511–536.
- NÓGRÁDY ÁRPÁD 2022. *Sáros vármegye*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- PAPP-VÁRY ÁRPÁD–HRENKÓ PÁL 1989. *Magyarország régi térképeken*. Budapest, Gondolat Kiadó–Officina Nova.

- PARÁDI JÓZSEF–SUBA JÁNOS–VEDŐ ATTILA 2011. *A magyar–román határ és őrzése 1867–1918*. Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság.
- POISS, THOMAS 2014. Looking for Bird’s Eye View in Ancient Greek Sources. In: GEUS, KLAUS–THIERING, MARTIN szerk., *Features of Common Sense Geography: Implicit Knowledge Structures in Ancient Geographical Texts*. LIT. 69–88.
- PURVES, ALEX C. 2010. *Space and Time in Ancient Greek Narrative*. Cambridge/New York, Cambridge University Press.
- RegSlov. = SEDLÁK, VINCENT szerk., *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. 1–2*. Bratislavae, 1980–1987.
- RESZEGI KATALIN 2019. A kognitív térkép és a névhasználat. *Névtani Értesítő* 41: 125–151.
- RESZEGI KATALIN 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI, KATALIN–KENYHERCZ, RÓBERT 2025. A cognitive Linguistic Study of Descriptions of Borders in Medieval Charters. In: BELÁKOVÁ, MÁRIA–HLADKÝ, JURAJ–VALENTOVÁ, IVETA–ZÁVODNÝ, ANDREJ szerk., *Produkcia a percepcia onymických systémov. 22. slovenská onomastická konferencia. Trnava 5.–7. septembra 2022. Zborník referátov*. Trnava–Bratislava. 97–106.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1976. A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. *Történelmi Szemle* 19: 123–155.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1998. Oklevéltan. In: BERTÉNYI IVÁN szerk., *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris. 176–193.
- SZABÓ DÉNES 1954. *A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 85. Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN 1969. *A középkori magyar falu*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZŐKE MELINDA 2009. A hiteleshelyi oklevelek helynévi szórványainak nyelvészeti hasznosíthatóságáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 149–162.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TAKÁCS LAJOS 1987. *Határjelek, határjárás a feudális kor végi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- THIERING, MARTIN 2014. Implicit knowledge structures as mental models in common sense geography. In: GEUS, KLAUS–THIERING, MARTIN szerk., *Features of Common Sense Geography: Implicit Knowledge Structures in Ancient Geographical Texts*. LIT. 269–321.
- TÓBER MÁRTA 2015. Cegléd késő középkori határvitái: tájtörténeti elemzés. In: TÓBER MÁRTA–MALÉTH ÁGNES szerk., *Középkortörténeti tanulmányok* 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 227–250.

TOMEČEK, OTO 2020. Spôsoby označovania hraníc vybraných miest a mestečiek stredného Slovenska od 13. do polovice 19. storočia. In: VALO, JÁN szerk., *Mesto a jeho historická krajina: Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie*. Bratislava, Univerzita Komenského. 28–47.

ZATYKÓ CSILLA 2010. Természeti táj — emberformálta táj: a középkori környezet rekonstrukciójának lehetőségei. In: BENKŐ ELEK–KOVÁCS GYÖNGYI szerk., *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon 1–2*. Budapest, MTA Régészeti Intézete. 839–852.

On medieval spatial perception based on a cognitive linguistic analysis of medieval perambulation charters

The paper examines how medieval people perceived their immediate spatial environment and how they communicated about it. To this end, the texts of medieval perambulation charters were analyzed from the perspective of cognitive linguistics. The analysis was narrowed to the boundary descriptions of charters issued by the Chapter of Szepes in the Kingdom of Hungary between 1301 and 1320. The resulting corpus was processed using computational text analysis methods. Based on the annotated texts, three key aspects of spatial perception were examined: viewpoint and boundary conceptualization, the marking of direction and distance, and the characteristics of place references.

Keywords: spatial perception, computational text analysis, cognitive linguistic analysis, medieval perambulation charters, Kingdom of Hungary

KENYHERCZ RÓBERT

ORCID: 0000-0001-6312-3532

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Kölcsy Ferenc Tanítóképzési Intézet

kenyhercz.robert@drhe.hu

RESZEGI KATALIN

ORCID: 0000-0002-4443-3284

Debreceni Egyetem

reszegikatalin@mnytud.arts.unideb.hu

BÚCSÚ JAKAB LÁSZLÓTÓL

Jakab László

1930–2025

Jakab László halálával annak a tudós-tanár nemzedéknek az utolsó képviselője távozott körünkől, amely a debreceni egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén folyó oktató- és kutatómunkára a 20. század utolsó negyedében meghatározó hatással volt. E három, csaknem azonos korú kiváló tanár pályája kezdetén más-más tanszéki hagyományhoz kapcsolódott. Sebestyén Árpád Bárczi Géza tanítványának vallotta magát, Jakab László a Bárczit a debreceni tanszék élén váltó Papp István szellemi örökségét vitte tovább, Nyirkos István pedig — közülük legfiatalabbként — Csűry Bálint dialektológiai munkásságához nyúlt vissza. A tanszéken folyó munka sokszínűségét és ezzel együtt kiegyensúlyozottságát ez idő tájt nemcsak ez a részben eltérő indíttatás segítette elő, hanem az is, hogy a három vezető oktató kutatási témái tudományterületi tekintetben is kiegészítették egymást. Sebestyén Árpád névutóvizsgálatai a mondattan ismereteit gazdagították, Nyirkos István legfontosabb munkái a magyar hangtörténeti kutatások megkerülhetetlen monográfiái, Jakab Lászlót pedig a magyar alaktan elismert szakembereként tartja számon a tudományos közösség.

Az egyetemi élet akkortájt hangoztatott hármas követelményrendszerében — kutatás, oktatás, közéleti tevékenység — mindhárman az oktatás elsődlegességét vallották, és úgy tartották: ez a terület soha nem szenvedhet a legkisebb hátrányt sem a másik kettővel szemben. Ezt a közösen vallott értékrendet Jakab László tanár úr talán kollégáinál is következetesebben képviselte. Mivel én magam is diákja voltam, tapasztalatból mondhatom: Jakab László kiváló tanár volt. Oktatómunkája során — a kis létszámú tanszékek jellemző gyakorlatának megfelelően — sokféle nyelvészeti tudományterületet tanított, pályája kezdetén szinte minden, az akkori tantervben szereplő tantárgyat. Legfontosabb és legkedvesebb előadását, a magyar alaktant — ezt mindig büszkén emlegette — kedves professzorától, Papp Istvántól vette át. Ezt a tudományágat a magyar nyelv tipológiai jellegéből adódóan a magyar nyelvleírás központi részének tekintette, amely a fonológiával, a hangtörténettel, illetve a szintaxisal is szoros kapcsolatban áll: ezt a kapcsolati hálót Jakab László előadásai részletesen be is mutatták.

Az előadás tárgyát ő maga leíró magyar alaktan történeti magyarázatokkal formában adta meg, ennek tárgyalása során a rendszertani szempontot emelte vezérlő elvvé, nagy hangsúlyt helyezve a nyelvi változások rendszerösszefüggéseire. Ez a szempont különösen az általa központi témaként tárgyalt névszó- és ige-igetek bemutatása során mutatkozott meg. Az elemzés időhatárai a finnugor kortól napjainkig terjedtek, és szempontrendszere minden nyelvváltozatra, közte különösképpen a nyelvjárási jelenségekre is tekintettel volt. A hallgató mindezek során képet kaphatott egy-egy kérdéskör tárgyalásának tudománytörténeti folyamatáról is, s egyúttal a tudományos kritika módszertanát és vele a tudós elődök munkájának a tiszteletét is megtanulhatta. A számítógép használata ekkor már jelentős mértékben segítségére volt a nyelvészeknek, így az egyes típusokat Jakab László minden odatartozó szó tüzetes elemzésével vizsgálhatta, bemutatva az azonos csoportba sorolható elemek közös és részben eltérő jegyeit is.

Jakab László tanári munkájának fontos pontja volt a másodév végén leteendő szigorlat, ahol irodalmár kollégájával, Szuromi Lajossal együtt évtizedeken át híresen szigorú bizottságként végezték a vizsgáztatást. A magyar szakos hallgatók azt tartották, hogy aki ezeken a megmérettetéseken túljutott, már félig a kezében érezhette a diplomáját. Ezenél az összegző vizsgáknál eredményesebb minőségbiztosítási rendszert — megítélésem szerint — azóta sem hoztak létre ebben a szakmában. Én magam kitüntetésnek tekintettem, hogy nyugdíjba vonulásakor mind az előadás megtartását, mind pedig a szigorlati vizsgáztatást Jakab tanár úr rám bízta. Sokkal jelentősebb azonban az a körülmény, hogy Jakab László tanári munkássága magyartanárok ezreinek a nyelvészeti tudását alapozta meg és gyarapította, tanárgenerációk egész sorának formálva ezáltal a nyelvhez való viszonyát.

Jakab László tudományos munkássága is jelentős eredményeket mutat fel: kutatói pályája legjellemzőbb vonásának talán a hosszú távra szóló kutatási tervek megfogalmazását és megvalósítását tarthatjuk. Időben leghosszabb ívet e munkálatok közül a magyar és a finn nyelv között közvetítő szótárírói tevékenysége rajzol fel. Ezt az 1960-as években Turkuban töltött lektori évei alapozták meg, s mestere, Papp István halála után az ő munkáját folytatta a magyar–finn közép-szótár megírásával, majd ezt követően is további szótári kiadványok elkészítésével szolgálta a magyar és a finn nyelv közötti kapcsolatok szélesítését. Idejének nagy részét az egyetemen abban a kis mellékhelyiségből kialakított szobában töltötte, ahol tőle karnyújtásnyira szótári cédulákkal megrakott fiókos szekrények vették körül. Nyugalomba vonulását követően — immár korszerűbb eszközöket is használva — otthoni délutánjait fordította a szótári munkálatokra.

Jakab László koncepciózus feladatvállalásaiban — noha alapvetően konzervatív életszemlélet jellemezte őt — az új iránti érzékenység is folyton megmutatkozott. A magyar nyelvtörténészek közül elsőként ismerte fel, hogy a számítógép

nagy segítségére lehet e szakma művelőinek a hatalmas történeti forrásanyag feldolgozásában. Tudományos érdeklődésének középpontjában a magyar alaktan története állt, amelynek legbősegebb és legértékesebb forrását a korai kódexek jelentik. Ezek nyelvtörténeti hasznosításának korlátait Jakab László elsősorban abban látta, hogy a kutatók valamely jelenség illusztrálására többnyire megelégedtek egy-egy kiragadott példa bemutatásával, ez a módszer azonban gyakran téves következtetések levonását eredményezte az adott forrás számos, ettől eltérő adatának figyelmen kívül hagyása következtében. Azzal a céllal, hogy az egyes források nyelvi jellegzetességeiről teljes képet kaphassunk, Jakab László hozzáfogott a legkorábbi kódexek tüzetes feldolgozásához, amelynek során hangtani, helyesírási, valamint alaktani szempontból elemezte a szövegek minden egyes szóelőfordulását oly módon, hogy ez a feldolgozás a korabeli számítógépek számára hozzáférhetővé váljon. Ebben a munkában évtizedeken át együtt dolgozott nyelvész kollégájával, Kiss Antallal, valamint az informatikus Bölcseki András-sal. E kutatási program legfontosabb eredményét talán nem is a legfontosabb öt korai kódexünk számítógépes feldolgozásában jelölhetjük meg, amelyek egyébként számos tanulmányhoz adtak neki magának és másoknak is forrásanyagot, hanem főképpen abban a szemléleti hatásban, amit ez a vállalkozás a magyar nyelvtörténeti kutatásokra gyakorolt bizonyítva, hogy a digitális kultúra nagy mértékben hozzájárulhat e tudományterület megújulásához, eredményeinek jelentős gyarapodásához, új szintre emeléséhez.

Jakab Lászlót vonzotta az irodalom is, sokszor elmondta, hogy ő még egyetemi hallgatóként is főképpen ezzel a tudományterülettel szeretett volna foglalkozni. Ez a fiataalkori vonzalom nyelvtörténészként is megmaradt benne, amit az általa készített írói szótárak egész sora bizonyít. Csokonai Vitéz Mihály életművének szótári feldolgozása a debreceni kultúra és hagyományok iránti elkötelezettségét is mutatja. Ezt a munkát közvetlenül inspirálhatták a debreceni egyetem irodalomtudományi intézetében folyó kritikai kiadási munkálatok, amelyek révén filológiai szempontból hiteles szövegek álltak rendelkezésre a szókincstár összeállításához. A Csokonai életmű öt kötetéhez társult még a 16. század legfontosabb költőjének, Balassi Bálintnak az életművét feldolgozó szótár is. E munkák felhasználhatóságát és jelentőségét az időközben a tudományos kutatás fontos támaszjaként megjelenő mesterséges intelligencia sem csökkenti, mivel például a szótári feldolgozásokban megtalálható finom jelentésselkülönítésekre ez a technikai segédeszköz sem képes.

Jakab László lexikográfiai érdeklődése a névtan terén is megmutatkozott. Az 1960-as–80-as években folyó országos helynévfeltáró munkálatok keretében a másutt követett úttól eltérő megoldást választott, mind a gyűjtési módszer, mind pedig a feldolgozás tekintetében. Olyan szótári formát dolgozott ki az egyes települések helynévanyagának megjelentetésére, amely adatgazdagságával,

nyelvészeti kidolgozottságával felülmúlta a hasonló céllal készült közleményeket, és amely alapjául szolgált a ma leginkább alkalmazott közzétételi formának is. A gyűjtőmunkába az 1960-as évektől kezdve bevonta az egyetemi hallgatók e tudományterület iránt érdeklődő rétegét is, közös gyűjtőutak alkalmával megalapozva módszertani ismereteiket. Az ily módon elkészült munkákat szakdolgozatok, diákköri és szemináriumi dolgozatok egész sora őrzi a nyelvészeti könyvtár kéziratárában. E dolgozatok a jelenleg is folyó névtani kutatásoknak is kiemelkedő, ma már helynévtörténeti értékű forrását adják.

Jakab Lászlót egész pályája a debreceni egyetemhez kötötte. A 20. század közepétől egészen a 2010-es évek végéig napi rendszerességgel vett részt az egyetem életében. Tapasztalatait, történeteit szívesen megosztotta fiatalabb kollégáival, akik számára ezek révén leginkább ő maga testesítette meg az egyetem és még inkább a Magyar Nyelvtudományi Tanszék történetét. Halálával immár ő maga is az emlékezetből kitörölhetetlen részévé vált ennek a történetnek.¹

HOFFMANN ISTVÁN
ORCID: 0000-0002-9926-7674
Debreceni Egyetem
hoffmann.istvan@arts.unideb.hu

¹ Jakab László pályájáról, tanári és tudományos munkásságáról további bővebb ismeretek találhatók az őt 70. születésnapján köszöntő kötetben (Magyar Nyelvjárások 38.), illetve a kerek évfordulók alkalmával született írásokban (Magyar Nyelvjárások 48: 15–16; Magyar Nyelvjárások 53: 129–130; RÁCZ ANITA, Magyar Nyelvjárások 58: 189–192).

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: **A magyar líra stílustörténete.**

Budapest, Osiris Kiadó, 2024. (467 lap)

1. Szikszainé Nagy Irma líratörténeti kötete nagyívű és újító szemléletű munka: amellett, hogy tudományos igényű szövegértelmezéseket nyújt, tankönyvként is használható áttekintés. Újító jellege abban rejlik, hogy a líra történetét a stílustörténet kanonizált korszakaiból kiindulva, meghatározónak tekintett, reprezentatív lírai alkotások sorának tüzetes elemzése révén fogja át.

A magyar líratörténeti kutatások hagyománya ellenére régóta hiányzott egy olyan átfogó munka, amely a magyar költészet történetét a nyelv, a stílus jelenőségét fókuszba helyezve, rendszerezett keretben tárgyalja. A magyar stilisztika ugyanis SZABÓ ZOLTÁN meghatározó eredményein (1998, 2001, 2004) kívül kevés stílustörténeti munkát tud felmutatni. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA korábbi stilisztikai jellegű kötetei (1994, 2007, 2016, 2021) folytatásaként és betetőzéseként ezzel a művel a történeti perspektíva érvényesítését is vállalta.

A kötet bevezetőjében a szerző megfogalmazza hitvallását, amely az egész munkát áthatja: „a magyar irodalmi hagyomány nyelvi-stiláris értelmezése egyfajta esztétikai tapasztalat birtokában vezeti el az olvasót költészetünk befogadásához” (2024: 20). A monográfia célja, hogy a stilisztika eszköztárát a befogadói élmény elmélyítésének szolgálatába állítva alkalmazza, hidat teremtve a tudományos elemzés módszerei és az esztétikai élmény között.

A kötet szerzőjének innovatív módszertani döntése igen sikeresnek bizonyul: a példatárszerű bemutatás helyett az egy-egy korszakot reprezentatív költemények mélyelemzésén keresztül megvilágító értelmezések jól követhetők és meggyőzőek. Ez a megközelítés abból a meggyőződésből fakad, hogy „csak a műegész lehet bizonyító erejű” (18). A stíluselemek nem elszigetelt díszítőelemekként, hanem a jelentésszerveződés funkcionális részeként jelennek meg, lehetővé téve a poétikai hatás egészének feltárását.

2. A kötet szerkezete nyolc nagy fejezetre tagolódik. Az első, líraelméleti fejezet (*A líráról – röviden*) megteremtí a fogalmi alapokat (11–14), míg a második rész (*Stílustörténet*) módszertani alapvetést nyújt, tisztázva a stílustörténeti

korszakolás elméleti nehézségeit és a szerző saját megközelítésmódját is (15–22). A további hat fejezet kronologikus sorrendben, reprezentatív művek aprólékos elemzésén keresztül vezeti végig az olvasót az ómagyar kortól napjainkig.

A monográfia egyik legfőbb erőssége, ahogyan a széles líratörténeti ívet egységes módszertani keretben, mégis minden korszak és alkotó egyediségét kiemelve képes bemutatni. A lírai stílust nem elszigetelt jelenségként, hanem dialogikus folyamat részeként értelmezi, amely az alkotó és a befogadó aktív párbeszédében teljesedik ki. A műalkotás jelentése nem lezárt, statikus, hanem nyitott folyamat, amelyben az olvasó alkotótárrá válik: „minden mű dialogikus jellegű az alkotó (a mű) és a befogadó kommunikációjában, mert a jelentésképzés mindig nyitott, és az olvasóra vár a feladat: folytatni az értelemalkotást” (14).

Ez a dialogikus elv nem csupán elméleti tézis, hanem kézzelfoghatóvá is válik a könyv pedagógiai szerkezetében, amely aktívan ösztönzi az olvasót az értelemalkotás folyamatában való részvételre. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA ugyanis remek érzékkel mutatja fel a lírai hagyomány dialogikus természetét a fejezetek végén elhelyezett strukturális egységekkel, amelyek rendszerezik a tárgyalt anyagot, és segítik annak elmélyítését. A szerkezeti elemként minden elemző fejezet végén visszatérő, intertextuális visszhangként megnevezett egység például az elemzett művek továbbélésére hoz szövegszerű példákat.

3. A kötet gerincét a magyar líra stílustörténeti korszakait bemutató részletes műelemzések alkotják. Az elemzések a magyar líra fejlődéstörténetének hatalmas távlatát fogják át: a középkori kezdetek szakrális áhítatótól a reformkor klasszicista és romantikus korszakain át vezet a *Nyugat* stílusforradalmáig, majd az avantgárd és a kései modernség útkereséseit követve egészen a posztmodern iróniájáig és nyelvi játékáig jut el.

3.1. A III. fejezet, *A magyar líra rövid stílustörténete* címmel a kezdetektől a 18. század végéig tartó korszakokat mutatja be. A szövegek sorát az *Ómagyar Mária-síralom* elemzése nyitja, amely az ars sacra drámai-patetikus stílusát, a középkori vallásos líra retorikai gazdagságát és személyes hangjának erejét tárja fel. A szerző kiemeli, hogy a szöveg nem szolgai fordítás, hanem a latin *Planctus ante nescia* kezdetű sequentia mintáját kreatívan átalakító költői parafrázis. Az elemzés részletesen kitér a vers rendkívüli zeneiségére, gazdag retorikai eszköztárára.

A *Julia szép leány* című ballada révén a népi hagyományok felé fordul a kötet, bemutatva, hogyan ötvöződnek a pogány és keresztény jelképrendszerek a siratóénekek és a balladai homály kettősségében.

A reneszánsz stíluseszmény bemutatására Balassi Bálint *Borivóknak való* című költeményének elemzése szolgál. Az elemzés igazolja a reneszánsz harmónia- és természeteszemlékének, a tudatos kompozíciónak és az érzéki képalkotásnak a hatását, Balassit a magyar nyelvű személyes líra megteremtőjeként ábrázolva.

A barokk stílusvilágát Zrínyi Miklós *Peroratio* című versének vizsgálata képviseli. A művet Ovidius *Metamorphoses* című művének zárósoraihoz hasonlítva mutatja be a „teremtő utánzás” (83) barokk eszményét. Az elemzés középpontjában a magasztos, retorikus stílus, a költői öntudat és a monumentális igénnyel megfogalmazott halhatatlanságvágy áll.

A rokokót bemutató egység Csokonai Vitéz Mihály *A Rózsabimbóhoz* című versének formaművészetét ragadja meg, feltárva, hogy a szövegre a játékos stilizálás, a miniaturizálás, a népies regiszter és a formavilág gazdagsága jellemző.

3.2. A klasszicizmus időszakát tárgyaló rész (*Egyéni utak a magyar klasszicista lírában*) a stílusirányzat két meghatározó alakjának reprezentatív szövegeire fókuszál (103–128). Kazinczy Ferenc *A mi nyelvünk* című epigrammája a „fentebb stíl” és a nyelvújítás programadó műveként jelenik meg; megvilágítva a vers retorikus szerkezetét, a tömörséget és az ellentétekre épülő kompozíciót. Berzsenyi Dániel *Horáitz* című versét értelmezve a szerző az elégikoóda műfajából kiindulva mutatja be, hogyan ötvöződik a klasszikus formafegyelem a melankolikus tartalommal és a romantikát előlegező egyéni szóalkotásokkal.

3.3. A romantika stílusgazdagságát négy reprezentatív mű retorikai-poétikai elemzése tárja fel (*Egyéni utak a magyar romantikus lírában*), a stíluseszközöket mindig a költői világkép és lélektan tükrében is vizsgálva (129–190). Kölcsey *Zrínyi második éneke* című művét a szerző nem pusztán hazafias szózatként, hanem drámai dialógusként és romantikus tirádként értelmezi, amelyben a könnyörgés és kinyilatkoztatás nyelvi magatartásai feszülnek egymásnak. Vörösmarty epigrammáját (*A Guttenberg-albumba*) elemezve a klasszikus formát szétfeszítő ódai pátoszt és a kozmikus távlatot nyitó feltételes mondatszerkezeteket emeli ki. Petőfi *A puszta, télen* című versét a negatív tájfestés bravúrként mutatja be, amelyben a hiányok felsorolása és a vizionárius látásmód a tájlírat politikai allegóriává tágitja. Végül Arany János *Vásárban* című művében a népiesség és a modern lélektani realizmus ötvözését, valamint a vers idősíkokat összekötő „híd-szerkezetét” elemzi, bizonyítva a stílusjegyek világlátást kifejező erejét.

3.4. Az VI. fejezet a Nyugat stílusforradalmát a polifonizálódás jegyében vizsgálja (191–270). Az egyes szerzőkhöz kapcsolódó elemzések meghatározó értéke a korstílusok (szimbolizmus, impresszionizmus, szecesszió) és az egyéni alkotói lelemény finom összefonódásának feltárása, értelmezése.

Ady Endre *A Tisza-parton* című versét feldolgozva az elemzés nemcsak a szimbólumokat veszi sorra, hanem a vers kiasztikus szerkezetét és a mitikussá növelt én drámai szembenállását is tárgyalja, bemutatva a Gangesz-álom és a Tisza-parti valóság montázsszerű ellentétét.

Tóth Árpád *Körúti hajnal* című versét értelmezve az elemzés erőssége a „festői ecsetkezelés” (215) nyelvi megfelelőinek, a színesztéziáknak és a fény-árnyék

játékoknak a részletes bemutatása. Babits Mihály *Esti kérdés*-ét a szeccessziós stílus „indázó” vonalkultuszával rokonítja a szerző: értőn elemzi az 53 soros „mondatfolyondárt” (236), amelyben a bergsoni időszemlélet és a filozofikus nyugtalanság díszítő jelzők és bonyolult alárendelések rendszerében mutatkozik meg.

Kosztolányi Dezső *Harsány kiáltások tavaszi reggel* című versének feldolgozásában a szerző kiemeli a versszervező infinitívuszok szerepét, amelyek dinamikus ritmusukkal az egyetemes emberi cselekvéseket állítják középpontba, általános érvényűvé tágítva a személyes vallomást. A költemény szerkezetét az időbeli ellentétek és a végkifejlet tragikus pátosza határozza meg, ötvözve a klasszikus modernség és az avantgárd stílusjegyeit.

3.5. Az avantgárd és az avatgárd utáni modernség sokszínű lírastílusát mutatja be a kötet VII. fejezete (271–368), a történeti avantgárd formabontásától a nyugatos hagyományokat megújító, klasszicizálódó vagy intellektualizálódó modernségig.

Az első elemzés az avantgárd vezéralakjának, Kassáknak az expresszionista stílusát jellemzi az *Örömhöz* című verset vizsgálva. Az értelmezés kiemeli a műnek a „cselekvés költészetét” hirdető irányultságát, és azt a dinamizmust, amelyet a harsány hangzásvilág és a szabadverses jelleg teremt meg. Az elemzés rámutat a stílusrétegek keveredésére, arra, ahogyan az irodalmi nyelvezet a politikai zsargonnal és technikai kifejezésekkel ötvöződik, valamint a szimultaneitás kompozíciós elvére.

József Attila kései, intellektualizálódott líráját a *Karóval jöttél...* című vers elemzése reprezentálja. A művet az önmegszólító verstípus példaként mutatja be, ahol a lírai én önmagát *te*-ként szólítja meg, drámai párbeszédet folytatva saját sorsával. Az elemzés feltárja a vers szigorú retorikai szerkezetét, a kérdésalakzatok vallomásos erejét, valamint a Hét Torony szimbólumának a magányt, bezártságot kifejező szerepét. Kiemeli a freudi pszichoanalízis hatását a bűntudat és a gyermekkori traumák ábrázolásában.

A klasszicizálódott modernség tragikus hangját ragadja meg Radnóti a *Hetedik eclogájának* elemzése. A szerző bemutatja, hogyan feszül egymásnak az ekloga idillikus műfaji hagyománya és a lágerlét rettenetes valósága; hangsúlyozza a hexameter formafegyelmének erejét a káosz felmutatásában. Az értő és érzékeny elemzés a vers szerkezetében a valóság és az álom/emlékezés kettősségét, valamint a feleséghez intézett fiktív párbeszéd szerepét ragadja meg.

Szabó Lőrinc tárgyias-intellektuális stílusát *A földvári mólón* című vers elemzése révén mutatja be a kötet. A szerző elemzi, hogyan válik a természeti látvány pontos leírása az anyag, az idő és a végtelenség természetéről szóló filozófiai meditációvá. Kiemeli a vers zeneiségét és a soráthajlások szerepét, amelyek a víz hullámozását képezik le a szöveg ritmusában.

Az újklasszicizmus játékos vonulatát a Weöres *Magyar etűdjeinek* 43. darabja, a *Megy a kocsi...* című vers képviseli. Az elemzés a vers zeneiségére, a ritmus és a hangzás dominanciájára fókuszál. A szerző bemutatja a gyermeki nézőpont érvényesülését és a Kodály-dallamra írt vers ritmikai virtuozitását, amely kiaknázza a nyelv zenei lehetőségeit.

A fejezetet Pilinszky absztrakt tárgyiasságú stílusának elemzése zárja az *Utószó* című vers remek elemzését nyújtva. A szerző a nyelvi redukciót, a szükségszerűséget és a bibliai, apokaliptikus képek jelenlétét emeli ki. Az elemzés meggyőzően mutat rá a vers vizionárius jellegére, a konkrét tárgyak és az elvont jelentések feszültségére, valamint az emlékezés és a végítélet motívumainak összefonódására.

3.6. A záró fejezet (*A posztmodern líra variációi*) a kortárs magyar líra posztmodern fordulatát és annak két markáns változatát mutatja be, jelezve a nyelvi magatartásmódok megváltozását (369–396).

A posztmodern „új-érzékenység” stílusát Petri György *Elégia* című szonettjének elemzése képviseli. A szerző bemutatja, hogyan dekonstruálja Petri a hagyományos formát (szonett) és a műfajt (elégia) az ironia és az önironia eszközeivel. Az elemzés kitér a lírai minimalizmusra, a regiszterek keverésére, valamint a vers alulretorizáltságára. Kiemeli a vers intertextuális utalásait (pl. József Attila, Pilinszky), amelyek a hagyománnyal való polemikus párbeszédet jelzik.

A fejezet másik egysége Kovács András Ferenc *J. A. szonettje* című versét tárgyalja. A szerző a „poesis memoriae” és a szerepjáték, a maszk líra működését elemzi, bemutatva, hogyan válik a vers a József Attila-i és Arany János-i szöveg-hagyományt újrairó palimpszesztté. Az elemzés tanúsága szerint a szöveg a stíluseklektika és a nyelvi játékok segítségével bizonyítja, hogy a nyelv uralható, a hagyomány pedig nem lezárt egész, hanem folyamatosan újraírható, eleven anyag.

4. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA legújabb átfogó munkája a stiláris szerepű nyelvi adatokat széles összefüggésrendszerükben, a vizsgált művek egészét figyelembe véve elemzi. Az egyes stíluskorszakokat kulturális, történeti keretben is elhelyezi, majd minden esetben egy-egy, az adott korszakra, irányzatra jellemző lírai mű stílusának átfogó elemzését nyújtja. A kötet részletező elemzések révén vezeti rá az olvasót, hogy a lírai műfajok, mint a dal, óda, elégia, epigramma, különböző nyelvi, stiláris, poétikai, retorikai, esztétikai, grammatikai és szemantikai sajátosságokat hordoznak, amelyek mind az egyes stíluskorszakok, mind az alkotók egyéni stílusára hatással vannak. A kötetben bemutatott művek a magyar líratörténet jellemző állomásai, a válogatásból pedig kirajzolódik az egymást követő stíluskorszakok vonulata.

A kötet szemléletének meghatározó ereje, hogy a magyar líratörténetet nem merev korszakhatárokkal elválasztott egységek sorozataként, hanem folytonos,

szerves folyamatként ábrázolja, amelyben „a korstílusok és stílusirányzatok (...) egy kultúrtörténeti folyamat részei, ennek osztatlan folytonosságában léteznek és alakulnak” (16). A stíluspluralizmus, az átmenetek és az intertextuális kapcsolatok hangsúlyozása dinamikus, dialogikus hagyomány képét rajzolja fel. Mindezek alapján a monográfia nem csupán egy összefoglaló munka, hanem egy integratív líratörténeti szemlélet meggyőző erejű megmutatkozása is egyben.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA *A magyar líra stílustörténete* című kötete több egyszerű tankönyvnél vagy irodalomtörténeti összefoglalónál; valódi bevezetés a líraértés gyakorlatába. A kötetet bátran ajánlhatjuk egyetemi hallgatóknak és magyartanároknak, akik számára a világos szerkezet, a fejezetvégi kulcsfogalmak és a gazdag szakirodalmi jegyzék kiváló segédeszközzé teszi. Ugyanakkor hasznosnak forgathatja minden olyan irodalomkedvelő olvasó is, aki érteni szeretné a vershatás mechanizmusait. A könyv ugyanis ahhoz segíti hozzá befogadóját, hogy — HANS ROBERT JAUSS gondolatát idézve — a költeményeket „élvezve értett és értve élvezett” (1997: 147) mivoltukban ragadhassa meg a velük folytatott párbeszéd során.

Irodalom

- JAUSS, HANS ROBERT 1997. *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Budapest, Osiris.
- SZABÓ ZOLTÁN 1998. *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. [Budapest], Corvina.
- SZABÓ ZOLTÁN 2001. Gondolatok az összehasonlító stilisztikáról. *Magyar Nyelvőr* 125: 30–46.
- SZABÓ ZOLTÁN 2004. Az „irányzatiság” mint egy lehető stilisztikai vizsgálati elv. *Magyar Nyelvőr* 128: 23–34.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1994. *Stilisztika*. 1994. Budapest, Trezor Kiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2016. *Költészet és játék: A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2021. *Intertextuális tükrök: Összehasonlító stíluselmzések*. Budapest, Kalligram Kiadó.

DOMONKOSI ÁGNES

ORCID: 0000-0001-8602-1985

ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
domonkosi.agnes@uni-eszterhazy.hu

DOMONKOSI ÁGNES: **A megszólítás gyakorlatai.**

Tegezés, magázás, szólítás a társas viszonyok alakításában.

Gondolat-Jel 9. Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2024. (422 lap)

Nemcsak a megszólítási gyakorlatok összetettsége, sokrétősége, hanem az ezeket mint nyelvi jelenségeket célzó kutatások hatalmas mennyisége és a megközelítésmódok pluralitása is nehezítő faktor, ha valaki egy átfogó jellegű munka megjelentetésére szánja el magát a megszólítások tárgykörében. Többek között ezért is kiemelkedő vállalkozás DOMONKOSI ÁGNES (nem is első: lásd DOMONKOSI 2002) monográfiája: A megszólítás gyakorlataiban egy olyan logikusan felépített, átlátható kiadványra ismerhetünk, amely rendkívül árnyalt módon, a vizsgált jelenség(ek) komplexitását folyamatosan szem előtt tartva veszi számba a beszédpartner/címzett jelölésének módozatait, mindezt pedig egy jól körvonalazott, koherens elméleti háttér segítségével. A kötet elsősorban a kognitív pragmatika és az interakcionális szociolingvisztika szemléletét adaptálja, ilyen módon hangsúlyt fektetve a megszólítások performatív jellegére: nem csupán arról van szó, hogy ezek leképeznék a különböző szociális viszonyokat, hanem maguk is hozzájárulnak ezeknek a viszonyoknak az alakításához. Ezt a dinamikus megközelítést már a kötet címe és alcíme is előrevetíti, hiszen a megszólítás: gyakorlat. A tegezés, magázás, a szólítás különböző válfajai nem statikus viszonyjelölők, hanem folyamatosan változó és változáshoz hozzájáruló műveletek, melyek által a beszélők maguk képzik meg interakcióikban a társas jelentést.

A monográfia 25 fejezetének többsége korábban (főleg 2017–2020 között) már publikált tanulmányokra épül, ám e kutatások elemzéseit átdolgozva, gondosan összehangolva, és ahol szükség volt rá, kiegészítve gyűjtötte kötetbe a szerző. A könyvformátum nemcsak azért előnyös, mert egymás mellé helyezi a különböző eredményeket, hanem azért is, mert ezáltal lehetőség nyílt az egyes kutatások egységes elméleti keretben való feldolgozására, dinamikus modellben való értelmezésére, továbbá arra is, hogy az eltelt időre tekintettel a szerző egyes változásokról is számot adhasson. DOMONKOSI az előszóban kifejti, hogy jelen munka továbblépés a korábbi vizsgálódásaihoz képest, „elméleti szinten a variabilitás dinamizmusként való értelmezése révén; módszertani szempontból a valós diskurzusok megszólításainak működését leíró elemzések, illetve a metadiskurzusok kvalitatív tartalomelemzésének köszönhetően; emellett pedig az eltelt idő miatt az új, változásokat mutató tendenciák felvázolásának lehető-

ségéből adódóan is” (8). A kötet egységességéhez, koherenciájához hozzájárulnak az egyes fejezetekben található előre- és visszautalások is — az olvasó számára nagy támaszt jelent a szövegek hálózatszerűsége.

A könyv a bevezető fejezeteket követően két nagy szerkezeti egységre van bontva; ezek közül az első inkább a teoretikus alapok lehelyezésére fókuszál, míg a másodikban nagyrészt a korábban bevezetett elméleti apparátusra támaszkodó esettanulmányok találhatók.

Az 1. bevezető fejezet összegzőképpen tárgyalja azokat az alapfogalmakat, amelyeket a továbbiakban a szerző kibont, illetve alkalmaz. Elsőként természetesen magának a *megszólítás*-nak mint központi fogalomnak a körülhatárolására kerül sor: a nemzetközi szakirodalommal összhangban a figyelemkezdeményező elemek és a vokatívuszi szerkezetek mellett a szerző megszólításnak tekint minden olyan nyelvi elemet, amely a beszédpartner vagy címzett jelölését szolgálja valamilyen formában, tehát ide sorolhatók például a T- és V-formák (magyarban: tegezés és nemtegezés) különböző alakjai, egyes inflexiók morféimák, a névszói megszólítások, a személyjelölés pronominalis formái. Ezt követően alfejezet tárgyalja a *társas jelentés* és a *társas jelölő érték* fogalmát (melyek kötetbeli értelmezésében nagy szerepet kap a társadalmi távolság multidimenzionalitása és annak a figyelembe vétele, hogy a tegező és nemtegező formák használatának vizsgálatakor nem adekvát megközelítés egyedül a formális-informális dichotómiára alapozni), majd ugyanígy külön rész szól a társas és attitűddeixisről, a nézőpontváltás, deiktikus kivetítés jelenségéről, a gyakorlat-/megszólítási közösségekről mint fontos modellezési alapegységekről, továbbá a nyelvi udvariasság és az udvariassági metadiskurzusok fogalmairól.

A 2. bevezető fejezet röviden bemutatja a megszólításkutatás módszertani alapelveit, vizsgálati eszközeit és szempontjait — különös tekintettel az újabb, a korai objektivista felfogással szembehelyezkedő álláspontokra —, majd felsorakoztatja a kötetben szereplő kutatások során alkalmazott módszereket. A vizsgálatok tematikus sokszínűségét és a fókuszba állított jelenségek összetettségét figyelembe véve nem csoda, hogy a könyvben ismertetett kutatásokra a módszertani pluralizmus jellemző: „A megszólítási gyakorlatok működésének komplexitása különböző módszerek együttes alkalmazásával ragadható meg, ezért a kötetben kirajzolódó átfogó képben érvényesül a módszerek egymást kontrolláló szerepe, összjátéka, azaz a kutatási folyamat egésze igazodik a módszertani kongruencia elvéhez” (30). A monográfia módszerrepertoárjában 5 tétel szerepel. A kérdőív az újabb kutatások során is megjelent mint kisebb gyakorlatközösségek megszólítási tendenciáit feltárandó eszköz (ezek a kérdőívek megtalálhatók a kötet mellékletében), de a 3–11., elméleti megalapozásra összpontosító fejezetekben is legnagyobb mértékben korábbi kutatások kérdőíves adatai

szolgálnak szemléltető anyagként. A nyelvtudomány utóbbi évtizedeiben elterjedt nézetnek megfelelően, amely többek között szorgalmazza a beszélők és beszélőközösségek saját nyelvhasználatáról való tudásának megismerését (így valamelyest hozzáférve például a kutató számára másképp leírhatatlan émikus perspektívához), fontos helyet kaptak jelen kötet módszerei között azok az interjúk és fókuszcsoporthoz beszélgetések, amelyeknek főleg a beszélők megszólítási gyakorlatokhoz fűződő attitűdjeinek, értéktulajdonításainak feltérképezésében volt szerepük. Tulajdonképpen ezt a vonalat képviseli a metadiskurzusokra irányuló tartalomelemzés is, amely a könyvben szereplő kutatások közül többen is fontos szerepet játszik. Metadiskurzusnak ugyanis nem csak a tudományos munkák számítanak: a különböző tananyagok, a normatív-illetlen leírások, de a nyelvi/metapragmatikai hétköznapi társalgások is ilyen jellegűek. A rögzített társalgások általában az interakciókban ténylegesen előforduló megszólítások elemzését teszik lehetővé, továbbá a kontextus ismerete miatt a pragmatikai funkciók megragadására is ideálisak; a kötetben elemzett ilyen társalgások rögzített médiatermékek körébe tartoznak: rádió- és televízióadás, online közgyűlés, közösségi oldalakon történő interakciók/megnyilatkozások, filmes anyag, tanár-diák kommunikáció során váltott írásos üzenetek. A kórházi gyakorlatközösség megszólítási szokásait, továbbá a távoktatás alatti tanórákon használt megszólításokat résztvevő megfigyeléssel gyűjtött, a leghitelesebbnek számító adatok alapján elemzi a szerző.

Az első nagy szerkezeti egység a Szempontok a megszólítási gyakorlatok értelmezéséhez címet viseli, és összesen 10, főleg teoretikus, de mindig empirikus adatokra alapozó fejezetet foglal magába. Ezek a fejezetek, bár külön-külön vizsgálják a megszólítás jelenségek körébe tartozó különböző nyelvi elemeket vagy ezek bizonyos társadalmi vetületeit, működési mechanizmusait, folyamatosan reflektálnak az egyes témák közötti szoros összefüggésekre. Ezt szépen szemlélteti már e rész 1. (illetve a teljes könyv 3.) fejezete is, mely a (magyar) nyelvi kapcsolattartás alapvető, a megszólítások és a köszönések kategóriáiba sorolható gyakorlatairól ad körképet. A T- és V-formák különböző változatairól például a következőket olvashatjuk: ezek sok, más-más „társas jelentésű lehetőséget tartalmazó dinamikus modellként írható[ak; kiegészítés tőlem: Cs. Á.] le, amelynek működtetésében különböző társadalmi, relációs és szituációs tényezők játszanak szerepet. [... A mai magyar megszólítási szokásrendet; kiegészítés tőlem: Cs. Á.] nem pusztán a T és V viszonyaként, hanem a hozzájuk tipikusan kapcsolódó névmási és névszói formák, illetve azok hiánya által létrehozott változatok viszonyaként is jellemezzük” (38). A tegezés és nemtegezés eltérő megnyilvánulási formái által létrehozott lehetséges társas jelentések áttekintése után ismertetést kapunk a névszói megszólításokról és a

megszólításkerülés jelenségéről, a köszönések szokásrendjéről, majd a közvetett/hálózati kommunikációról mint olyan sajátos kapcsolattartási formáról, melyet az élőbeszédhez képest a személyes érintkezés hiányából kifolyólag több szempontból is más társalgási normák vezérelnek. Különösen fontos kiemelni, hogy mindezeket a kapcsolattartási gyakorlatokat nem lehet csupán a bejáratott informális-formális kettősséget alapul véve jellemezni, hiszen több szinten is dinamikus rendszerben működnek: egyrészt a szokásrendek folyamatos, s talán egyre gyorsabb diakronikus változása mellett még az egyes interakciók közben is átalakulnak a gyakorlatok által létrehozott társas viszonyok, másrészt a megnyilatkozásokat állandó jelleggel befolyásolják az olyan tényezők, mint a „vidékiek és városiak, a hagyományos és az újszerű, a státuszorientált és a szolidaritásorientált értékrendek” érvényesülése, továbbá az olyan változók, mint az életkor vagy a társalgás színteréül szolgáló gyakorlatközösség (57).

A 4. fejezet specifikusan a nemtegezés lehetséges formáihoz kapcsolható tipikus társas jelölő értékeket tematizálja. A beszélők reflexiói alapján arra lehet következtetni, hogy egy megszólítási stratégia (jelen esetben egy adott nemtegező formula) alkalmazását olyan tényezők befolyásolhatják, mint a szolidaritás és hierarchia dinamikája, a társalgási partnerek közötti bizalmasság és formalitás foka, az érzelmi és értékelő viszonyulás, a beszélők szociodemográfiai profilja. A magyar nemtegezés variációihoz, tehát a magázáshoz, az önözéshez, a névmáskerüléshez és az ún. *tetszikelés*-hez rendelt társas jelentéseket külön alfejezetek részletezik. Az 5. fejezet az előzőhöz szervesen kapcsolódva mutatja be az aszimmetrikus viszonyok (magyar) nyelvi megkonstruálásának lehetőségeit. Bár a jelenlegi megszólítási szokásrend szerint a T/V-használat leginkább kölcsönös, vannak még olyan színterek, ahol a felek közötti egyenlőtlenség abban nyilvánul meg, hogy míg az egyik fél tegezi a másikat, a másik magázza őt — manapság ilyen tipikusan a felnőtt-gyermek viszony. Jóval jellemzőbb ennél, hogy az aszimmetria a nemtegezés változataiban vagy a névszói megszólítások egyenlőtlenségében nyilvánul meg. Mindkettőre jó példa az orvos-beteg kommunikáció. Előbbi esetében elmondható, hogy a tetszikelő formulát, amely sokszor az alárendelés jelentéskomponensét is magában hordozza, jóval gyakrabban használják az orvosok a pácienseikkel szemben, mint fordítva. Utóbbira részletes leírást olvashatunk a (kötet második felében található) 13. fejezet eset tanulmányában: egyrészt a páciensek megszólításakor jellemző, hogy az orvos nemcsak, hogy nem használ státuszjelölő névszokat, de gyakran dönt egyértelműen bizalmas nominális megszólítások alkalmazása mellett, másrészt „az orvos megszólításában a társadalmi státusz és pozíció gyakran akár eltúlzott, folytonosan ismétlődő jelölést kap” (193).

A 6. fejezet a megszólítások és a nemi szerepek, a gender viszonyát veszi górcső alá: rávilágít, hogy a mindennapi nyelvhasználat nem ártatlan a nemi szerepek kijelölésében, hiszen a nemi identitás legalább részben az aktív nyelvhasználati gyakorlatokban jön létre. A gender kérdése a rutinszerű nyelvi aktusok, így a megszólítások, üdvözlések, említések szintjén is lényeges: a magyarban a címzett nemétől függően jelentős eltérések mutatkoznak a tegezésnek és a nemtegezésnek (ezen belül a nemtegezés változatainak), illetve a névszói megszólításoknak a gyakorlataiban. Ezek a különbségek pedig nem csupán nyelvi-
leg tükrözik a társas viszonyokat, hanem aktívan részt vesznek a nemi szerepek létrehozásában. Ezt mi sem szemlélteti jobban, mint hogy a nők hivatalos megszólítása máig gondokat, akár kínos helyzeteket okozhat, hiszen nem is létezik a magyarban olyan esetükben használható semleges utótag, mint a férfiak számára az *úr*.

A 7. fejezetben a szerző a megszólításokat érintő metadiskurzusokról és a metadiszkurzív tudatosságról ad áttekintést mint a reflektív tudatosság KÁDÁR és HAUGH (2013: 187) által meghatározott négy szintjének egyikéről. A megszólítási gyakorlatokra vonatkozó leírások, iránymutatások és problémafelvetések mind a metadiskurzusok kategóriájába tartoznak, hiszen arra reflektálnak, hogy milyen közösségi, szociális minták befolyásolják a nyelvi kapcsolattartást, és arra, hogy milyen attitűdöket mutatnak ezzel kapcsolatban az interakció résztvevői. A kötet második részében található tanulmányok közül több is foglalkozik a metadiskurzusok kérdésével gyakorlati szinten. A 14. fejezet például az egészségügy terén használt megszólítási változatoknak tulajdonított társas értékekbe nyújt betekintést internetes metadiskurzusok tartalomelemzésének segítségével. A *gyakorikerdesek.hu* weboldal egészségügyben előforduló megszólítások megvitatására létrehozott fórumáról gyűjtött anyag elemzése által kirajzolódik, legalább részben, hogy milyen megszólítási gyakorlatok jellemzőek erre a gyakorlatközösségre, és hogy milyen értelmezések, viszonyulásmódok, értékítéletek kapcsolódnak ezekhez.

A 8. fejezet arról ad számot, hogy funkcionális kognitív szemantikai és pragmatikai keretben vizsgálva milyen metaforikus és metonimikus kapcsolatok állhatnak a tegezés-magázás hátterében — a szövegből többek között például olyan kérdésekre kaphatunk választ, hogy a magyar nyelvben miért van az, hogy a „nemtegező formák legmeghatározóbb metaforikus eleme (...) a TÉRBELI TÁVOLSÁG SZOCIÁLIS TÁVOLSÁG leképezés” (108) —; a 9. fejezet pedig szintén kognitív pragmatikai szempontokat érvényesítve foglalkozik a nézőpont érvényesülésének kérdésével az attitűddeixis műveletében. A társas jelek létrehozásában érdekes szerepe van a nézőpontváltásnak, a deiktikus kivetítés műveletének: amikor a beszélő az egocentrikus középponttól eltávolodva valaki más nézőpontját alkalmazza kiindulópontként, akkor társas hely-

zetét sem önmagához viszonyítja, hanem valaki máshoz. Ennek funkciója lehet például a közelítés, a közösségvállalás, de akár egy bántó, lekezelő attitűd kifejezése is.

A 10. fejezet a megszólítás műveleteinek tükrében foglalkozik a személynevek sajátosságaival: ugyan bármely személynévtípus használható megszólításra, de ezek gyakorisága és funkciója változó; a megszólítási gyakorlatokban más-más pragmatikai és kognitív szerepük lehet. A 11. fejezet az intézménynevek és intézményre utaló köznevek megszólításban való előfordulásait vizsgálja: „A megfigyelések alapján intézménynév, illetve intézmények megnevezése megszólításban tipikusan formális, hivatalos események során, illetve valamilyen hivatalos aktust végrehajtó, a hivatalos szerepviszonyokat hangsúlyozó írásbeli közlésekben fordul elő” (145). Érdekes, hogy bár az ilyen típusú megszólításokat nagyrészt helyénvalónak tekintik, nem tarthatók egyértelműen tiszteletadó megoldásnak.

Az egység zárófejezete a megszólítással mint humorforrással foglalkozik. E tanulmánynak kettős célkitűzése van: amellett, hogy feltérképezi, milyen feltételek mellett lesz humoros vagy humorosként értelmezhető egy megszólítás, részletesen elemzi a megszólítások lehetséges szerepét, funkcióját a viccen mint diskurzusműfajon belül.

A kötet második nagy tematikus egysége az előzőnél hosszabb, 13 fejezetet foglal magába, címe pedig igen találóan A megszólítás gyakorlatai: helyzetek, szokások, értelmezések. Ebben a részben ugyanis a korábban lefektetett elméleti alapok „hasznosítására” kerül sor. A szerző esettanulmányokon keresztül, rendkívül változatos gyakorlatközösségeket, színtereket felsorakoztatva mutatja be a megszólítás gyakorlatait, illetve az ezekkel kapcsolatos attitűdöket. A tanulmányok olyan témákkal foglalkoznak, mint a gyógyító-beteg viszony, a rádiózás, a közösségi oldalak, egy online közgyűlés, egy sportolói díjátadó ünnepség, a *Csernobil* minisorozat, az oktató-hallgató viszony, a digitális távoktatás és az óvodai bábjáték megszólítási gyakorlatai; továbbá metadiskurzusok az egészségügyi, az oktatási és a terápiás gyakorlatban megjelenő megszólításokról. Az utolsó tanulmány a Nyelvtudományi Kutatóközpont közönségszolgálati leveleiben felvetődő udvariassági kérdéseket tekinti át. Az elméleti fejezetek ismertetésekor, bár a teljesség igénye nélkül, de igyekeztem legalább szemelvénytyszerűen bemutatni, hogy az ebben a részben található empirikus kutatások és az ezekre fókuszáló elemzések hogyan illeszkednek be a megszólításkutatásba, s hogyan járulnak hozzá a megszólítások társas valóságot befolyásoló, alakító szerepének a feltárásához, így részletes bemutatásukat itt mellőzöm.

DOMONKOSI ÁGNES monográfiája minden szempontból kiemelkedő mű. A szerző több mint 400 oldalas munkája rendkívüli alapossággal, a szerteágazó

szakirodalom részletes, de eközben nagyon céltudatos kezelésével, jól kigondolt és módszertanilag diverz empirikus kutatások segítségével ad átfogó képet a megszólításról mint társas gyakorlatról. Az egyes fejezetek mind önmagukban, mind könyvbe gyűjtve megállják a helyüket.

Bátran ajánlom olvasásra nyelvészeknek és a téma iránt érdeklődő nem nyelvészeknek egyaránt. Úgy gondolom, nagy haszonnal forgathatják a szocio-lingvisztika, a pragmatika és az antropológiai nyelvészet területén kutatók, de hasznos olvasmányra találhatnak benne az egyetemisták is, hiszen módszertani szempontból jó minta, a szakirodalmi áttekintés (a kötet végén található terjedelmes bibliográfiával együtt) pedig a megszólításkutatáson kívül más területekre is betekintést enged. Akár tananyagként is adaptálhatónak tartom, főleg nyelvészeti irányú felsőoktatási programokban.

Irodalom

DOMONKOSI ÁGNES 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen, DE Magyar Nyelvtudományi Intézet.

KÁDÁR ZOLTÁN DÁNIEL–HAUGH, MICHAEL 2013. *Understanding Politeness*. Cambridge, Cambridge University Press.

CSÁSZÁR ÁGNES

ORCID: 0009-0008-8481-5640

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

Hungarológia Doktori Iskola

agnes.csaszar@ubbcluj.ro

BENŐ ATTILA: Névkontaktusok, névhasználati kontextusok Erdélyben.

Erdélyi Tudományos Füzetek 305.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2025. (152 lap)

1. BENŐ ATTILA *Névkontaktusok, névhasználati kontextusok Erdélyben* című kötete a szerzőnek az elmúlt 15 évben folytatott névkontaktológiai kutatásait összegzi. A szerző a köznevek átvételével és meghonosodásával kapcsolatos kérdéseket vizsgáló kötetei után (2004, 2008, 2014) most a tulajdonnevek kölcsönzésével foglalkozik elsősorban magyar–román, illetve román–magyar példák segítségével Erdélyre koncentrálva, melybe beleérti a Partiumot is. Közismert, hogy Erdély évszázadok óta a nyelvi és kulturális érintkezések színhelye, ahol a tulajdonnevek, elsősorban a földrajzi nevek és a keresztnévek, családnevek átvétele és különböző hangtani, alaktani eszközökkel történő integrálása ugyanúgy természetes folyamat, mint a közneveké.

A szerző máshol korábban már megjelent tanulmányait két nagy fejezetbe sorolta: a *Névkontaktusok* című első rész a magyar–román és román–magyar névkölcsönzések történeti és jelenkori folyamatait vizsgálja, de esetenként utal szláv–magyar, német–magyar, örmény–magyar személynévkontaktusokra is. A *Névhasználat* című második nagy egységben az erdélyi névhasználat politikai, nyelvi jogi háttérét és a nevekkel kapcsolatos kisebbségi és többségi attitűdöket, nyelvi ideológiákat elemzi. Ezekből megismerhetjük a helységnevekhez, a többnyelvű feliratokhoz és általában a nyelvi joghoz és szűkebben a névjoghoz való viszonyulás sajátosságait.

A korábban már közölt tanulmányok módosított, egységesített változatban szerepelnek. A két nagyobb egység elé írt bevezető fejezet máshol még nem jelent meg, ezek fontosak és szükségesek a fogalmi háttér és az elméleti kérdések tisztázásához.

2. A *Névkontaktusok* című rész fejezetei magukra a nevekre koncentrálnak. A bevezető fejezet (*Elméleti alapvetés: tulajdonnevek kontaktusjelenségei*), ahogyan a címe is mutatja, azt járja körül, hogy miként jelentkeznek és írhatók le a kontaktusjelenségek a tulajdonnevek körében. A tulajdonnevek kölcsönzési módjai között BENŐ ATTILA megkülönböztet közvetlen és közvetett átvételeket, valamint a két átvételi mód keveredésével létrejövő hibrid szerkezetű jövevénylemeket. Közvetlen tulajdonnévi kölcsönzésnek új hangsor (ez esetben név) meghonosodását tekinti, közvetett átvételnek pedig a fordításokat. Ez a tipizálás némiképp problematikus persze, mert ily módon a közvetlen átvétel példái között említhetők a bibliai eredetű (héber) keresztnévek, amelyekről viszont a szerző maga írja egy lábjegyzetben, hogy az átadó nyelv esetükben a latin volt, tehát a

laikus olvasó számára ezek semmiképpen sem „közvetlen” átvételek. A bevezetés kitér arra is, hogy a névrendszer változásai (például a többelēmű névadás létrejötté) sok esetben mintázatkövetéssel magyarázhatók. A tulajdonnevek (személy-, földrajzi és intézménynevek) a köznevekéhez hasonló kölcsönzési és adaptációs eljárások révén honosodnak meg az átvevő nyelvben. Ezek közül a szerző kitér a hangalak megváltozására (idegen fonémák helyettesítése átvevő nyelvi fonémákkal) és a morfológiai változásokra (régı képzők elhomályosodása és új képzők megjelenése, melyek az átvevő nyelv rendszerébe való beillesztést szolgálják). Megállapítja azt is, hogy az eredeti név szemantikai motiváltsága az átvétellel sok esetben elhalványulhat (az átvevő nyelvben nem áttetsző/nem transzparens szerkezetű, „opak” nevek lesznek).

A Román eredetű családnevek a nyelvterület keleti régiójában. Eredet, tipológia című tanulmány a román eredetű magyar családnevek problémáiról szól általánosságban. Ezzel kapcsolatban kérdésként merül fel, hogy mikor tekinthető egy családnév a magyar nyelv részének. Itt MURÁDIN LÁSZLÓRA hivatkozva a szerző a magyaros írásmódot, illetve a magyar nyelv hangszerkezetéhez való alkalmazkodást említi. A hangalaki integrálódás fontos lehetősége a honosító képzők használata, ami az idegen hangsorokat motiválttá teszi a nyelvérzék számára. A névváltozatok kérdése is lényeges: mikor tekinthetők a névalakváltozatok különböző neveknek és mikor egy-egy név variánsainak. A szerző ennek kapcsán a nevek etimológiájára támaszkodik, s ha az etimonjaik különböző lexémákra vezethetők vissza, külön családnévnek tekinti a hasonló névalakokat. Noha a családnevek elsődleges funkciója az azonosítás, a családnevekben felismerhető etimológiai jelentés nagyon is lényeges névhasználók számára, amennyiben egy adott családnévben felismerhető a köznévi vagy helynévi etimon, akkor az jelentésanilag motiválttá válik. A szerző 472 nevet tartalmazó adatbázisából 109 bizonyult köznévi eredetűnek. Közük a foglalkozást jelölő (37%) és a tulajdonságra utaló nevek a leggyakoribbak (22%), de nem ritkák a földrajzi nevekből képzett családnevek sem.

A Gyakoribb román eredetű családneveink földrajzi elterjedtségének tanulmányai című tanulmány arra mutat példát, hogy a szinkron névföldrajzi adatok elemzésével többek között a nevek eredetének kérdéséről is lényeges megállapításokat tehetünk. Az elemzés négy román eredetű családnév magyarországi elterjedtségére irányul. A vizsgált *Ráduly*, *Berszán*, *Boér*, *Borbát* családnevek MURÁDIN LÁSZLÓ kutatásai alapján a legelterjedtebb román eredetű családnevek Erdélyben. A szerző a Mai magyar családnevek adatbázisát használta fel a nevek magyarországi elterjedtségének vizsgálatához. A névföldrajzi elemzés révén BENŐ ATTILA rámutat arra, hogy bár a Családnevek enciklopédiájában szláv eredetűként szerepel *Ráduly* név, valójában sokkal inkább román eredetű lehet. Ezt igazolja a jellegzetes végződés mellett az is, hogy a név Magyarország két

keleti megyéjében, Szabolcs-Szatmár-Beregben és Hajdú-Biharban a leggyakoribb. A szintén román eredetű *Borbát(h)* név Tolna és Baranya megyei viszonylag magas számarányát a bukovinai székelyek betelepítésével magyarázza a szerző.

A következő két fejezet (*Rómán eredetű családnevek fonológiai, morfológiai és etimológiai kérdései* és *Magyar eredetű családnevek morfológiai adaptációja a románban*) a két nyelv adaptációs gyakorlatának összevetését teszi lehetővé a családnevek alapján, eredményeit a névtan mellett a kontaktológia is hasznosíthatja. A két fejezetben külön szól a hangtani adaptáció típusairól a két nyelv kapcsán. „A hangtani jelenségek közül a fonémacsere az az adaptációs eljárás, amely minden olyan családnévi átvétel esetén érvényesül, amely idegen fonémát tartalmaz” (37). A magyar nyelv vonatkozásában emellett tárgyalja a szerző a mássalhangzó-torlódás feloldásának és a hangrendi kiegyenlítődésnek az eseteit is. A magyar eredetű román családnevek kapcsán külön elemzi továbbá az alaktani adaptáció, a jellegzetes képzőkkel történő morfológiai beillesztés lehetőségeit. Ezek átfednek azokkal a képzőkkel, amiket a román nyelvben alakult családnevek körében is talál a szerző (*-u(l)*, *-(e)an*, *-escu*, *-oiu*, *-că*). (A gyakoribb magyar eredetű nevek többféle képzővel is integrálódhatnak, pl. m. *Fodor* > r. *Fodorică*, *Fodoreanu*, *Fodoruț*.) A román személynévképzők egy része a magyarba bekerült román családnevek körében is szerepel, s a szerző a magyarba való adaptációjukat is elemzi. A román képzőknek egy része egybeesik magyar képzőkkel (*-s*, *-ka*), ezek esetében jóval nehezebb a keletkezés irányának a meghatározása. A két tanulmányban látható párhuzamos elemzések, az etimon és az adaptációs folyamatok feltárása nélkülözhetetlen a nevek eredetének tisztázásához. A szerző ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy „a korábbi lexikai átvételekből létrejött analógiás csoportok hatása [is] magyarázatul szolgálhat bizonyos névformák kialakulására, a névváltozatok létrejöttére” (45). Különösen megfontolandók továbbá a visszakölcsönzések kapcsán tett megjegyzései: „nem találó a visszakölcsönzés terminus, mivel nem ugyanaz a szó került kölcsönzésre: az a lexikai egység, amely újra megjelenik az átható nyelvben, morfológiai szerkezetében és funkciójában megváltozott szó. Igazából csak a szótő az, ami emlékeztet az eredeti etimonra, ezért leginkább leginkább szótő-visszakölcsönzésről beszélhetünk” (46).

A *Magyar eredetű földrajzi köznevek a románban* című fejezetben a romániai szótárakban felvett, magyar eredetű földrajzi köznevek vizsgálata szerepel. Kutatásai során összesen 69 ilyen földrajzi köznevet talált a szerző. Ezek 72%-a tulajdonnévi funkcióban is használatos. (A tulajdonnévi funkció vagy a meghonosodott köznév tulajdonnévvé válásával, vagy pedig közvetlen tulajdonnévkölcsönzéssel alakulhatott ki). Külön vizsgálja a szerző azokat az eseteket, amikor a magyar eredetű földrajzi köznevek a románban jelentésváltozáson mentek

át. A kölcsönszavak leggyakoribb jelentésváltozási tendenciája a jelentésszűkülés, s ez „az átvevő nyelvben gyakran új lexikai jelentéskategória kialakulásához vezet” (57). A kognitív nyelvészet alapszintű kategória fogalmára támaszkodva kimutatja, hogy jellemzően a magyarban alapszintű kategóriát jelölő földrajzi köznevek a románban speciálisabb jelentésűvé válnak (pl. m. *tó* > r. *tău* ‘kisebb, sekély vizű tó; hegyi tó’). Ez egybecseng a szerzőnek a román–magyar, magyar–román nyelvi érintkezések kapcsán korábban tett megállapításokkal (vö. BENŐ 2008: 148–150).

Az átvett földrajzi köznevek jelentésváltozásairól a következő fejezetben (*Kölcsönzött földrajzi köznevek kategorizációs, funkcionális kérdései*) további lényeges megállapításokat tesz a szerző. Eszerint azon jövevényelemek esetében, amelyek „már az átadó nyelvben speciális jelentésben használatosak, és az integrálódás folyamatában további speciális jelentésekkel gyarapodnak, fogalmilag tovább tagolva azt a jelentésmezőt, amelyekbe illeszkednek a jelentésváltozás következtében” (66), vö. pl. m. *súgó* ‘sekély, de sebes folyású szakasz a patakon’ > r. *șugău* ‘ér, csermely; völgy, völgyecske’. A kölcsönzések indítéka szempontjából pedig nyilvánvaló, hogy meghatározó az érintkező nyelvek eltérő lexikai-szemantikai kategorizációs rendszere. Az átvételek indokai között mindenképpen számolnunk kell „az átadó nyelvi etimon sajátos, olykor nyelvspecifikus szójelentés-kategóriát jelölő szerepével”, ilyen értelemben vett „hiánykölcsönzéssel” (Péntek 2000). A fejezet kitér a köznévi jövevényelemek tulajdonnévvé válására is.

A nevek és névkontaktusok szempontjából tanulságos körüljárni azt is, hogy az érintkező nyelvek szótáraiban hogyan jelenik meg az érintett névanyag, erre irányul a *Magyar tulajdonnevek és magyarázataik a román névszótárakban* című tanulmány. Ez alapján az látszik, hogy a legfontosabb román névszótárak gazdag magyar vonatkozású névanyagot tartalmaznak. Ugyanakkor a szótárakban szereplő etimológiák megítélése óvatosságot igényel, mert több esetben nem eléggé megalapozottak, és mellőzik a magyar források felhasználását. A földrajzi nevek és a személynevek szótáraiban is megfigyelhetők az ideologikusnak nevezhető etimologizálások.

A *Névhasználat* című második részhez írt elméleti bevezető fejezet (*Névhasználati jog, névpolitika kisebbségi kontextusban*) a személynevek, földrajzi és intézménynevek kisebbségi helyzetben érvényesülő használati feltételeit és jogi kereteit mutatja be. Megtudjuk például, hogy egy 2003-as törvény szerint van lehetőség a család- vagy keresztnév módosítására, ha az nem az anyanyelv helyesírási szabályai szerint szerepel a hivatalos iratokban. A helység- és intézménynevek kisebbségi nyelveken való megjelenítése (kétnyelvű feliratok) a 2001-es közigazgatási törvény szerint kötelező azokon a településeken, ahol a kisebbség aránya meghaladja a 20%-ot, de ez még mindig nem valósul meg

mindenhol maradéktalanul. Annak ellenére nem, hogy a többnyelvű névtábláknak nemcsak információs funkciója van, hanem szimbolikus értéke is: jelzi a kisebbségi nyelvi közösségek jelenlétét az adott településen, hozzájárul a nyelv presztízsének növeléséhez, valamint egy toleránsabb, sokszínűbb nyelvi tájkép kialakításához.

A *Névideológiák Erdélyben* című tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen nyelvi ideológiák figyelhetők meg Romániában a helységnevek, illetve közterületi nevek kisebbségi nyelven való feltüntetésével kapcsolatban. Erdély kétnyelvűségi viszonyai kapcsán általában véve jellemző, hogy többség és a kisebbség egymással ellentétes ideológiákat képvisel, mint például a monolingvizmus és plurilingvizmus, a homogenizmus és heterogenizmus, az etatizmus és a vernakularizmus. Ezek az ideológiák pedig a névviseléssel, névhasználattal, névadással, névváltoztatással és a névfordítással kapcsolatban is jelentkeznek.

A közterületeken megjelenő feliratok nyelvisége vagy éppen egy adott nyelv hiánya a politikai hatalom attitűdjét, a tolerancia és intolerancia mértékét tükrözik. A nyelvi tájkép sajátosságait, illetve a vizuális környezet nyelvpolitikai, ideológiai hátterét Kolozsvár vonatkozásában vizsgálja meg a szerző (*Névtáblák, ideológiák, szimbolikus jelentések*). Az elemzés azzal a konklúzióval zárul, hogy noha Kolozsváron több mint ötvenezer magyar anyanyelvű lakos él, a magyar nyelv jelenléte a köztereken mégis elhanyagolható. Mindez egyértelműen a nyelvi jogok bővítésének szükségességét jelzi.

A kötet utolsó tanulmánya (*Román intézménynevek magyarítása Erdélyben*) egy sajátos névtípus kapcsán a nyelvtervezési feladatokra és az eddigi korpusztervezési eredményekre hívja fel a figyelmet, élőnyelvi, internetes, írott sajtóbeli szövegek alapján. Az államnyelven egységes intézménynevek a nem hivatalos (kisebbségi) nyelvben több változatban, nem következetesen fordulnak elő, nem egyszer rögtönzött, alkalmi, sőt kifogásolható fordításokban. A cél internetes nyelvi adatbázisok összeállítása lenne, ehhez egy mintegy kétszáz intézménynevet felsoroló lista már rendelkezésre áll a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet összeállításában.

3. A tanulmánykötet értékes hozzájárulás az erdélyi magyar onomasztika és szociolingvisztika kutatásához, hiteles képet fest a jelenlegi és közelmúltbeli névhasználati viszonyokról, és előremutató javaslatokat fogalmaz meg a jövő feladataira nézve. A kötet nyelvezete közérthető, így valóban nemcsak nyelvi kérdésekkel foglalkozó kutatóknak lehet hasznos, hanem (amint az ajánlásban a szerző utal rá) a magyar–román kapcsolatok, illetve a kisebbség- és nyelvpolitika iránt érdeklődőknek is.

Irodalom

- BENŐ ATTILA 2004: *A kölcsönszó jelentésvilága*. Erdélyi Tudományos Füzetek 246. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- BENŐ ATTILA 2008: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó.
- BENŐ ATTILA 2014: *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 281. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- HAJDÚ MIHÁLY 2010: *Családnevek enciklopédiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 2005: *Erdélyi magyar családnevek*. Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó.
- PÉNTEK JÁNOS 2000. Eltérő szerkezetek kiegyenlítődése a nyelvi kontaktusban. In: BORBÉLY ANNA szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében: a 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya. 165–171.

BÉNYEI ÁGNES
ORCID: 0009-0002-0797-031X
Nyíregyházi Egyetem
benyei.agnes@nye.hu

Beszámoló a 2024/2025. tanévről

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének oktatói a 2024/2025. tanévben az alábbiak voltak: dr. Tóth Valéria egyetemi tanár, dr. Dobi Edit, dr. Györffy Erzsébet, dr. Kis Tamás, dr. Rác Anita és dr. Reszegi Katalin egyetemi docensek, dr. Fehér Krisztina és dr. Póczos Rita egyetemi adjunktusok és dr. Ballagó Júlia egyetemi tanársegéd. Dr. Fehér Krisztina állásán (aki 2023 augusztusa és 2026 júliusa közötti időtartamra továbbra is a Külgazdasági és Külügyminisztérium Vendégoktatói Ösztöndíját tölti a Cleveland State University-n, USA) egyetemi adjunktusként ebben a tanévben is dr. Kovács Éva dolgozott. Dr. Gacsályi-Bába Barbara 2025 júniusában vette át docensi kinevezését. A tanszék (a Finnugor Tanszékkel közös) könyvtárosának munkakörét dr. E. Nagy Katalin töltötte be. Az intézet titkára Kecskemétiné Legoza Eszter, ügyvivő-szakértője pedig Varga Imre volt. A szakmódszertani képzésbe óraadóként kapcsolódott be dr. Kovács Szilvia, a DE Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma és Általános Iskolája tanára.

A doktori képzés a Tóth Valéria professzor által vezetett Nyelvtudományok Doktori Iskolában a Magyar és Finnugor Nyelvészeti Doktori Program keretében folyt Hoffmann István kutatóprofesszor irányításával. A magyar nyelvészeti alprogramot Tóth Valéria vezette. A doktori alprogram hallgatója a 2024/2025. tanévben az I. évfolyamon Biró-Vasas Brigitta, a III. évfolyamon Bugyi-Csibrány Lili volt, akik a gyermekük születése utáni passzív fél éveik után ismét aktív hallgatókként folytatták a doktori képzést. Ugyancsak III. évfolyamon vett részt a képzésben Kovács András.

Oktatóink közül Rác Anita, 2025. júliusában a Magyar Tudományos Akadémián sikeresen megvédte a Helynévmintázatok a középkori Magyarország területén című akadémiai doktori értekezését, így elnyerte az MTA doktora címet.

A tanszék mellett működő HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport (korábbi neve: MTA-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport) a pályázati idő lejártával 2024. december 31-én befejezte működését. A záró évben a kutatócsoport vezetője Tóth Valéria, munkatársai pedig a következők voltak: Hoffmann István kutatóprofesszorként, Gacsályi-Bába Barbara, Juhász Péter, E. Nagy Katalin, Rác Anita és Póczos Rita részfoglalkozású tudományos munkatársként dolgozott. Teljes állású tudományos munkatársak voltak:

Köteles-Szőke Melinda, Kovács Éva, aki 2024 augusztusától fizetés nélküli szabadságon volt, illetve Katona Csilla, aki ebben a tanévben gyermekgondozási szabadságát töltötte. Homoki-Mozga Evelin tudományos segédmunkatársként dolgozott. A kutatócsoport tagjai voltak még Kecskemétiné Legoza Eszter adminisztratív és Varga Imre informatikai munkatárs.

A tanszékhez kötődő Magyar Nemzeti Helynévtár Program (MNHP) munkatársainak állományában ebben a tanévben is történtek módosulások. A program vezetője kutatóprofesszori státusban továbbra is Hoffmann István volt, a program kutatóprofesszora, tudományos munkatársként vett részt a működésben Kocán Béla, Németh Dániel, Báर्थ János, Kenyhercz Róbert, Szilágyi-Varga Zsuzsa, akikhez ebben a munkakörben 2025 januárjától Katona Csilla és Köteles-Szőke Melinda csatlakozott. A program tudományos segédmunkatársként foglalkoztatta Herczeg-Szép Szilviát, Porció Veronikát, Vékony Vivient, illetve 2025 januárjától Homoki-Mozga Evelint. Hankusz Éva 2025 augusztusától gyermekgondozási szabadságát töltötte. Ügyvivő szakértői feladatkörben dolgozott a programban továbbra is Rasztovc Henrietta, Májer Ágnes és Wendl Dávid.

A tanszéken folyó kutatómunka eredményeként, a MNHP keretein belül megjelenő három sorozat darabjaként több kötet is napvilágot látott. A Magyar Nemzeti Helynévtár Füzetek című sorozat újabb kiadványai a füzetszámok sorrendjében a következők: Hankusz Éva–Kocán Béla–Szilágyi-Varga Zsuzsa: Halmi község helynevei, Hankusz Éva–Kocán Béla: Kökényesd község helynevei, E. Nagy Katalin–Tóth Valéria: Balmazújváros helynevei, Csepreginé Fehér Orsolya–E. Nagy Katalin: Egyek helynevei, E. Nagy Katalin: Hortobágy helynevei, Surányi Andrea–Vékony Vivien: Tiszacsege helynevei, Szép Szilvia: Újszentmargita helynevei. A Magyar Nemzeti Helynévtár címet viselő sorozat harmadik köteteként Hoffmann István–E. Nagy Katalin–Tóth Valéria szerkesztésében jelent meg A Balmazújvárosi járás helynevei című munka. A Pesty Frigyes 1864-es kéziratos helynévtárának kiadását megcélzó, Kis Tamás szerkesztette sorozat e tanévben megjelent három vármegyei kötete a következő: Liptó és Sáros, Komárom, Nógrád vármegye.

Ebben a tanévben látott napvilágot Ballagó Júlia monográfiája A műfajiság funkcionális pragmatikai vizsgálata receptes és könyvértékelő weboldalakon (Nyelvtudományi Értekezések 174. Budapest, Akadémiai Kiadó) címmel.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportjának 2024. évi őszi felolvasó ülésein oktatóink közül Györffy Erzsébet és Tóth Valéria, a 2025. évi tavaszi felolvasó ülésen Póczos Rita előadása hangzott el.

A tanszék oktatói és a kutatócsoport tagjai ebben a tanévben is számos hazai és külföldi konferencián vettek részt előadással. A Magyar Tudományos Akadémia által megrendezett Magyar Tudomány Ünnepe 2024 című országos és

határon túli programsorozatának keretében, november 28-án került sor a Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program rendezvényére, amelynek Névtani kalandozások a Hortobágyon címet viselő első részében az MNHP öt munkatársa tartott előadást: Gacsályi-Bába Barbara: Nyelvjárási sajátosságok Polgár és környéke helynévanyagában, Györffy Erzsébet: Vízrajzi változások a Hortobágy területén a vizek névadási mintázatainak tükrében, E. Nagy Katalin: Elpusztult középkori települések a Hortobágyon, Reszegi Katalin: A Hortobágy halomnevei, Köteles-Szőke Melinda: Gondolatok a Hortobágy név eredetéről.

A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából egy újabb, Idősíkok találkozása című rendezvényen 2024. november 25-én, Budapesten, a Humán Tudományok Kutatóházában Gacsályi-Bába Barbara a Hangtani nyelvjárási különbségek a korai ómagyar korban című előadásával szerepelt.

Ugyancsak A Magyar Tudomány Ünnepére szervezett program- és könyvbemutatót az MTA Debreceni Területi Bizottsága és a DE Magyar Nyelvtudományi Tanszéke 2024. november 28-án. A Névtani barangolások Hajdú-Biharban című eseményen az MNHP három munkatársa tartott előadást: Hoffmann István: A Magyar Nemzeti Helynévtár kutatási program, Rácz Anita: A Magyar Nemzeti Helynévtár mint digitális adatbázis, Tóth Valéria: A Magyar Nemzeti Helynévtár 1. A Hajdúnánási járás helynevei címmel.

A Magyar Tudományos Akadémia fennállásának 200 éves jubileumáról nagyszabású rendezvénysorozattal emlékezett meg. Tanszékünk tagjai ennek keretében több eseményen is előadással szerepeltek. 2025 májusában a partiumi tudományosság bemutatkozásának részeként hangzott el Rácz Anita: A Magyar Nemzeti Helynévtár Program és a partiumi helynévkutatások, illetve Köteles-Szőke Melinda–Szilágyi-Varga Zsuzsa: Online helynévsvótárak Biharból című előadása. Ugyancsak az MTA 200. évfordulója tiszteletére rendezett programsorozat része volt a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 2025 júniusában tartott bemutatkozása. Itt került sor a Nyelvek és népek a középkori Magyarországon című egész napos konferenciára, amelyen tanszékünk három munkatársa is szerepelt előadással: Hoffmann István: Helynévmintázatok etnikumtörténeti hátteréről, Rácz Anita: Népnevek és helynevek, Tóth Valéria: Nyelvek és etnikumok a 13. század elejének Kárpát-medencéjében – Anonymus Gesta Hungarorum című munkája alapján.

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán 2024 októberében rendezett Alkalmazott Név kutatás 2024. című konferencián Gacsályi-Bába Barbara A helynévgyűjtés módszertani problémái többnyelvű települések esetében című témával egy kerekasztal-beszélgetés résztvevője volt, míg Reszegi Katalin Az ICOS (International Council of Onomastic Sciences) szerepe a névtudományban című előadását tartotta meg. 2025 áprilisában

a Scientia ac Educatio debreceni konferencián Reszegi Katalin Kenyhercz Róberttel közösen A tulajdonnevek előhívásának vizsgálata általános iskolás gyerekek körében című előadását mutatta be.

Az ELTE-n 2024. november 7–8. között megrendezett Grammatikai kutatások és alkalmazások elnevezésű konferencián Dobi Edit Az Anyanyelvtanítási műhely (ATM) szerepe a tanárszakos hallgatók és a gyakorlótanárok szakmai támogatásában című előadásával szerepelt, illetve ugyancsak e rendezvény keretében volt résztvevője egy kerekasztal-beszélgetésnek, amelynek témája a kutatóegyetemi grammatikaoktatás a magyartanárképzésben volt.

Hoffmann István 2025 áprilisában Budapesten, a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésén A helynevek területi jellemzőiről című előadásával köszöntötte a 70 éves Juhász Dezsőt, 2025 májusában pedig az MTA közgyűlésén Az Akadémia Magyar Nemzeti Helynévtár Programjáról: Mire jók a helynevek? című előadását tartotta meg.

A külföldi konferenciák közül Reszegi Katalin a 2025. április 7–10. között Prágában megrendezett 5th Czech Onomastic Conference keretében tartott plenáris előadást Polysemy and synonymy of proper names from a cognitive perspective címmel. Ballagó Júlia a Pannónia Ösztöndíjprogram támogatásával a 2025. június 16–18. között Madridban megrendezett a Fifth Cultural Linguistics International Conference (CLIC 2025) szimpóziumon vett részt a Cultural contextualization of Hungarian pop song lyrics című előadásával.

A 2024–25-ös tanév folyamán a Tanszék három munkatársa kapott díjat, elismerést. Dobi Edit 2025 márciusában a Debreceni Egyetem rektorának elismerő oklevelét, Tóth Valéria pedig 2025 júliusában a Bölcsészettudományi Kar dékánjának elismerő oklevelét vette át. E. Nagy Katalin Elpusztult középkori települések helynévbokrai a Hortobágyon című pályázatával elnyerte a 2024/2025. évi Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program fiatal oktatóknak, kutatóknak járó ösztöndíját.

E. Nagy Katalin a Kulturális és Innovációs Minisztérium Pannónia ösztöndíjának posztdoktori ösztöndíját elnyerve utazott 2025 májusában tudományos tapasztalatcsere céljával az olaszországi Cagliari egyetemére.

Tanszékünk oktató munkájának eredményességét hallgatóink sikerei is jelzik. Tallárom Réka Panna, negyedéves magyar–olasz szakos hallgatónk A kétnyelvű települések összevető névrendszertani elemzése című pályázatával kapta meg a 2024/2025. évi Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program mesterképzés kategóriájának a támogatását.

A 2025 áprilisában a Szegedi Egyetemen lezajlott 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekciójában versenyző három hallgatónk kiváló eredménnyel szerepelt. A Pragmatika és alkalmazott nyelvészet konferenciatagozat I. helyezette Hajdú Tímea (V. évf. angol–magyar): Hogyan

érthetjük (félre) egymást? – Kommunikációs kihívások az online térben című dolgozatával (témavezető: Dobi Edit–Ballagó Júlia). A Névtani konferenciátagozat I. helyezettje Tallárom Réka Panna (IV. évf. magyar–olasz): Kétnyelvű települések helynévrendszerének összevető elemzése című dolgozatával (témavezető: Gacsályi-Bába Barbara). A Szociolingvisztika, dialektológia konferenciátagozat III. helyezettje pedig Borza Szabolcs (IV. évf. angol–magyar): A nyelvi diszkrimináció megjelenése írásbeli szövegek értékelésében című dolgozatával (témavezető: Györffy Erzsébet).

A 2024 márciusában alapított Anyanyelv-tanítási Műhely (ATM) ebben a tanévben négy műhelytalálkozót szervezett, amelyek témái A játék és anyanyelv-tanítás: A gamifikáció mint eszköz a magyarórán; Műelemzés a magyarórán; Diszes a diákom?; illetve A szövegértés fejlesztése voltak.

A 2024. szeptember 27-én megrendezett Kutatók éjszakája című országos tudománynépszerűsítő rendezvénysorozathoz tanszékünk E. Nagy Katalin Helynevek a Hortobágy mellékén című előadásával, és egy azt követő, az előadás témájához kapcsolódó játékos vetélkedővel kapcsolódott be.

2024 novemberében 80. születésnapja alkalmából kollégái és barátai körében köszöntöttük Szikszainé Nagy Irma nyugalmazott kollégánkat.

Munkatársaink közül a tudományos élet fontos színterén lépett előre Hoffmann István, akit 2025 májusában az MTA 199. közgyűlése a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választott. Székfoglaló előadását júniusban Név-adók és névhasználók az Árpád-korban címmel tartotta meg.

A tanszékről további információk találhatóak a <https://mnytud.arts.unideb.hu> honlapon. A HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport tevékenységéről a <https://mnynk.unideb.hu/>, a Magyar Nemzeti Helynévtár Programról pedig a <https://mnhp.unideb.hu> címen lehet tájékozódni.

RÁCZ ANITA
ORCID: 0000-0002-9917-6625
Debreceni Egyetem
ranita@mnytud.arts.unideb.hu

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének megvásárolható kiadványai

Magyar Nyelvjárások 1., 7–13., 15., 17–24, 26–31., 33–35., 37., 39–40., 42–45., 47–62.
1951–2024. 500–2000 Ft/kötet

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai

2. CSÜRY BÁLINT, *A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története*. Debrecen, 1939. (17 lap) 150 Ft
5. KOVÁCS ISTVÁN, *Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. Ezelőtt Nógrád, ma Gömör megye*. Debrecen, 1939. (28 lap) 150 Ft
13. BÁRCZI GÉZA, *A városi népnyelv kérdéséhez*. Debrecen, 1941. (18 lap) 150 Ft
14. KOVÁCS ISTVÁN, *Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben*. Debrecen, 1941. (35 lap) 150 Ft
15. SZABÓ ISTVÁN, *Az í-zés esetei a békési nép nyelvében*. Debrecen, 1941. (32 lap) 150 Ft
17. *Népnyelvi szövegmutatványok*. Közli Bakó Elemér, Deák Györgyné, Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József. Debrecen, 1941. (39 lap) 150 Ft
21. KNIEZSA ISTVÁN, *Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. Debrecen, 1943. (42 lap) 150 Ft
22. BAKÓ ELEMÉR, *Egy magyar szócsalád, hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. Debrecen, 1943. (22 lap) 150 Ft
23. BÁRCZI GÉZA, *Jegyzetek a budapesti népnyelvről*. Debrecen, 1943. (21 lap) 150 Ft
24. SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében*. Debrecen, 1943. (28 lap) 150 Ft
25. VARGA LAJOS, *Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben*. Debrecen, 1943. (19 lap) 150 Ft
26. VÉGH JÓZSEF, *A békési népnyelv névszótövei*. Debrecen, 1943. (156 lap) 150 Ft
29. PAPP LÁSZLÓ, *Az ú és ü hangok a hosszúpályi népnyelvben*. Debrecen, 1949. (60 lap) 150 Ft
30. BENKŐ LORÁND, *A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár*. Debrecen, 1950. (19 lap) 150 Ft
32. D. BARTHA KATALIN, *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. Debrecen, 1952. (30 lap) 150 Ft
38. SULÁN BÉLA, *Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához*. Debrecen, 1961. (20 lap) 150 Ft
40. SULÁN BÉLA, *Magyar -ó < szláv -o² H ov?* Debrecen, 1962. (13 lap) 150 Ft

42. IMRE SAMU–KÁLMÁN BÉLA, *Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből.* Debrecen, 1962. (25 lap) 150 Ft
45. JAKAB LÁSZLÓ, *A felszólító módjel kérdéseihez.* Debrecen, 1964. (16 lap) 150 Ft
48. JAKAB LÁSZLÓ, *Az ingadozó igei végződések használata.* Debrecen, 1969. (20 lap) 300 Ft
51. JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ, *Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen.* Debrecen, 1979. (25 lap) 300 Ft
52. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Kálmán Béla hetvenéves. KISS ANTAL, Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934–1982).* Debrecen, 1983. (43 lap) 300 Ft
54. KÁLMÁN BÉLA, *Vértess Edit 70 éves. JAKAB EDIT, Vértess Edit tudományos munkásságának bibliográfiája.* Debrecen, 1989. (17 lap) 300 Ft
56. HLAVACSKA EDIT, *Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. Annotált bibliográfia.* Debrecen, 1990. (44 lap) 500 Ft
57. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népnyelvkutató iskolájában.* Debrecen, 1990. (19 lap) 300 Ft
58. KISS ANTAL, *Andrássyné Kövesi Magda 80 éves.* Debrecen, 1991. (14 lap) 300 Ft
59. K. SZOBOSZLAY ÁGNES, *Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez.* Debrecen, 1991. (85 lap) 500 Ft
61. HOFFMANN ISTVÁN, *Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen, 1993. (163 lap) 1200 Ft
62. VÉRTES EDIT, *Vélemények és ellenvélemények.* Debrecen, 1995. (35 lap) 150 Ft
66. HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS, *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Bihar vármegye 2.* Debrecen, 1998. (314 lap) 1000 Ft
68. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája.* Debrecen, 1996. (99 lap) 500 Ft
71. KIS TAMÁS, *Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához.* Debrecen, 1997. (57 lap) 500 Ft
72. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből.* Debrecen, 1998. (95 lap) 800 Ft
80. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.).* Debrecen, 2002. (190 lap) 1000 Ft
82. ZAICZ GÁBOR–CSEPREGI MÁRTA, *Vértess Edit emlékezete.* Debrecen, 2004. (36 lap) 300 Ft
86. TAKÁCS JUDIT, *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje.* Debrecen, 2007. (170 lap) 1800 Ft
88. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Szülföld és nyelvi hagyomány. Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból.* Debrecen, 2009. (279 lap) 2000 Ft
89. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben.* Debrecen, 2011. (207 lap) 1800 Ft
90. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó szerepe.* Debrecen, 2012. (207 lap) 1800 Ft
91. DOBI EDIT–DOMONKOSI ÁGNES–PETHŐ JÓZSEF szerk., *Stílusról, nyelvről — sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma hetvenedik születésnapjára.* Debrecen, 2014. (332 lap) 3000 Ft
92. KATALIN RESZEGI, *The History of Onomastic Research in Debrecen.* Debrecen, 2017. (78 lap) 1500 Ft
93. KIS TAMÁS: *Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez.* Debrecen, 2019. (98 lap) 1500 Ft

Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár

4. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója*. Debrecen, 1988. (594 lap) 800 Ft
5. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Csokonai-szókincstár 1*. Debrecen, 1993. (591 lap) 1200 Ft
6. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Guarj-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1994. (367 lap) 800 Ft
7. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *Az Apor-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1997. (451 lap) 800 Ft
8. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Balassi-szótár*. Debrecen, 2000. (623 lap) 2000 Ft
9. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Festetics-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 2001. (343 lap) 1500 Ft
10. JAKAB LÁSZLÓ, *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék*. Debrecen, 2002. (527 lap) 2000 Ft
11. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Egy XVI. századi emlékirat szókincstára*. Zay Ferenc, *Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es igr esewth (1535 k.)*. Debrecen, 2003. (261 lap) 1200 Ft
12. JAKAB LÁSZLÓ, *Csokonai-szókincstár 2*. Debrecen, 2011. (1024 lap) 3500 Ft
13. JAKAB LÁSZLÓ–HLAVACSKA EDIT, *Csokonai-szókincstár 3. Csokonai költeményeinek szótára. 1–2. kötet*. Debrecen, 2017. (1462 lap) 5000 Ft
14. JAKAB LÁSZLÓ–SZÜCS IMRE, *Csokonai-szókincstár 4. A Csokonai írásaiban szereplő szavak listája*. Debrecen, 2019. (509 lap) 3500 Ft

A Magyar Névarchívum Kiadványai

1. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. (156 lap + 33 térkép) 1200 Ft
3. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. (123 lap + 16 térkép) 1200 Ft
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2001. (304 lap) 2000 Ft
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen, 2001. (190 lap) 2000 Ft
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye*. Debrecen, 2001. (245 lap) 2000 Ft
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*. 2004. (207 lap) 1600 Ft
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen, 2005. (235 lap) 2000 Ft
10. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 2005. (449 lap) 4500 Ft
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*. (224 lap) 1600 Ft
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. (372 lap + 1 térkép) 2300 Ft
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*. 2008. (193 lap) 2000 Ft

14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, 2008. (285 lap) 2000 Ft
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4.* 2009. (193 lap) 2000 Ft
17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* 2010. (271 lap) 2200 Ft
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen, 2010. (237 lap) 2200 Ft
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez*. Debrecen, 2011. (248 lap) 2500 Ft
20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen, 2011. (224 lap) 2500 Ft
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen, 2011. (216 lap) 2500 Ft
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* 2011. (226 lap) 2500 Ft
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* 2012. (172 lap) 2500 Ft
25. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 3. Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, 2012. (115 lap + 23 térkép) 3000 Ft
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen, 2012. (134 lap) 2200 Ft
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* 2012. (172 lap) 2500 Ft
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. Debrecen, 2013. (222 lap) 2500 Ft
29. *Helynévtörténeti tanulmányok 9.* 2013. (172 lap) 2500 Ft
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10.* 2014. (206 lap). 2500 Ft
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, 2014. (338 lap) 3500 Ft
33. SZÓKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, 2015. (244 lap) 2500 Ft
34. KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2015. (238 lap) 2500 Ft
35. BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, 2015. (473 lap) 5900 Ft
36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11.* 2015. (200 lap). 2500 Ft
37. RÁCZ ANITA, *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen, 2016. (196 lap) 2500 Ft
38. TÓTH VALÉRIA, *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. Debrecen, 2016. (307 lap) 2500 Ft
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben*. Debrecen, 2016. (188 lap) 2500 Ft
40. DITRÓI ESZTER, *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Debrecen, 2017. (169 lap) 2500 Ft
41. TÓTH VALÉRIA, *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, 2017. (219 lap) 2500 Ft
42. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12.* 2016 (155 lap) 2500 Ft
43. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 4. Liptó-Pilis vármegye*. Debrecen, 2017. (115 lap) 3000 Ft

44. ÉVA KOVÁCS szerk., *A Survey of Historical Toponomastics*. Debrecen, 2017. (151 lap) 2000 Ft
 45. KOCÁN BÉLA, *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. Debrecen, 2017. (249 lap) 2500 Ft [Téves számozással 43.]
 46. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*. 2017 (195 lap) 2500 Ft
 47. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Helynév-szociológia*. Debrecen, 2018. (169 lap) 2500 Ft
 48. KOVÁCS ÉVA, *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2018. (145 lap) 2500 Ft
 49. *Helynévtörténeti Tanulmányok 14*. 2018 (157 lap) 2500 Ft
 50. *Helynévtörténeti Tanulmányok 15*. 2019 (223 lap) 2500 Ft
 51. KATONA CSILLA, *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*. Debrecen, 2020. (203 lap) 2500 Ft
 52. *Helynévtörténeti Tanulmányok 16*. 2020. (167 lap) 2500 Ft
 53. E. NAGY KATALIN, *Empíria és teória a helynév-szociológiában*. Debrecen, 2021. (216 lap) 2500 Ft
 54. RESZEGI KATALIN, *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. Debrecen, 2022. (265 lap) 2500 Ft
 55. KOCÁN BÉLA, *A régi Ugocsa vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2022 (504 lap) 2500 Ft
 56. PELCZÉDER KATALIN, *A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás*. Debrecen, 2022. (281 lap) 2500 Ft
 57. *Helynévtörténeti Tanulmányok 17*. 2021. (149 lap) 2500 Ft
 58. SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA, *A bihari Felső-Hegyköz helynevei*. Debrecen, 2023. (199 lap) 2500 Ft
 59. SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA, *Helynév-szociológiai vizsgálatok a Partiumban*. Debrecen, 2024. (235 lap) 2500 Ft
 60. *Helynévtörténeti Tanulmányok 18*. 2022–2024. (199 lap) 2500 Ft
- HOFFMANN, ISTVÁN–RÁCZ, ANITA–TÓTH, VALÉRIA, *History of Hungarian Toponyms*. Buske, 2017. (313 lap) 3500 Ft

Onomastica Uralica

1. *Onomastica Uralica 1 a–b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages*. 2001. (469 lap) 2000 Ft
2. *Onomastica Uralica 2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages*. 2002. (275 lap) 1500 Ft
3. *Onomastica Uralica 3. Settlement Names in the Uralian Languages*. 2005. (182 lap) 2500 Ft
4. *Onomastica Uralica 4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages*. 2007. (223 lap) 3000 Ft
5. *Onomastica Uralica 5*. 2007. (172 lap) 2500 Ft
7. *Onomastica Uralica 7*. 2008. (168 lap) 2400 Ft
8. *Onomastica Uralica 8. Patrociny Settlement Names in Europe*. 2011. (249 lap) 2500 Ft

9. *Onomastica Uralica 9. Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016.* 2017. (160 lap) 2000 Ft
10. *Onomastica Uralica 10.* 2018. (332 lap) 3000 Ft
11. *Onomastica Uralica 11.* 2018. (286 lap) 3000 Ft
12. *Onomastica Uralica 12.* 2018. (416 lap) 3500 Ft
13. *Onomastica Uralica 13.* 2018. (328 lap) 3000 Ft
14. *Onomastica Uralica 14.* 2018. (264 lap) 3000 Ft
15. *Onomastica Uralica 15.* 2019. (127 lap) 2000 Ft
16. *Onomastica Uralica 16.* 2025. (195 lap) 3500 Ft
17. *Onomastica Uralica 17.* 2025. (272 lap) 3500 Ft
18. *Onomastica Uralica 18.* 2025. (251 lap) 3500 Ft
19. *Onomastica Uralica 19.* 2025. (297 lap) 3500 Ft
20. *Onomastica Uralica 20.* 2025. (328 lap) 3500 Ft

Officina Textologica

3. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez.* Debrecen, 1999. (147 lap) 1000 Ft
4. DOBI EDIT–PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2000. (223 lap) 1000 Ft
5. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Grammatika — szövegnyelvészet — szövegtan.* Debrecen, 2001. (147 lap) 1000 Ft
6. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2002. (140 lap) 1000 Ft
7. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, téma–réma szerkezet.* Debrecen, 2002. (166 lap) 1000 Ft
8. DOBI EDIT, *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben.* Debrecen, 2002. (200 lap) 1000 Ft
9. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, tematikus progresszió.* Debrecen, 2003. (119 lap) 1200 Ft
10. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák.* Debrecen, 2004. (141 lap) 2000 Ft
11. PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához.* Debrecen, 2005. (123 lap) 2000 Ft
14. DOBI EDIT szerk., *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő.* Debrecen, 2008. (123 lap) 1200 Ft
15. PETŐFI S. JÁNOS, *Egy poliglott szövegnyelvészeti–szövegtani kutatóprogram 2.* Debrecen, 2009. (124 lap) 1200 Ft
16. DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára.* Debrecen, 2011. (158 lap) 1200 Ft
18. CSÚRY ISTVÁN szerk., *Fifteen years of research in text linguistics. The Officina Textologica project. In memoriam János S. Petőfi.* Debrecen, 2013. (134 lap) 1500 Ft

19. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a szövegkoherenciáról*. Debrecen, 2016. (214 lap) 2000 Ft
20. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Esettanulmányok a szövegkoherenciáról*. Debrecen, 2017. (160 lap) 1500 Ft
21. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok Petőfi S. János emlékére*. Debrecen, 2020. (140 lap)
22. DOBI EDIT–BODA ISTVÁN KÁROLY szerk., *A szövegkoherencia elméleti és gyakorlati megközelítései*. Debrecen, 2022. (168 lap)
23. ANDOR JÓZSEF–DOBI EDIT szerk., *Emlékkötet Petőfi S. János tiszteletére*. Debrecen, 2023. (248 lap)
24. ANDOR JÓZSEF–DOBI EDIT–DOMONKOSI ÁGNES–PETHŐ JÓZSEF szerk., *Szövegről, stílusról – sokszínűen. Tanulmányok Szikszainé Nagy Irma 80. születésnapjára*. Debrecen, 2024. (280 lap)
25. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok az interpretációról*. Debrecen, 2025. (183 lap)

Szlangkutatás

2. VLAGYIMIR JELISZTRATOV, *Szleng és kultúra*. Debrecen, 1998. (183 lap) 2000 Ft
7. KIS TAMÁS, *A magyar szlangkutatás bibliográfiája*. Második, javított, bővített kiadás. Debrecen, 2011. (237 lap) 2500 Ft
8. SZABÓ DAVID–KIS TAMÁS szerk., *Szleng és lexikográfia*. Debrecen, 2012. (210 lap) 2500 Ft
9. KIS TAMÁS, *Sittesduma. Magyar börtönszlengszótár*. Debrecen, 2015. (358 lap) 2500 Ft

Egyéb kiadványok

- KÁLNÁSI ÁRPÁD szerk., *Bakó Elemér, Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról*. Debrecen, 2002. (91 lap) 640 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2*. Debrecen, 1984. (508 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–JAKAB LÁSZLÓ, *A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3*. Debrecen, 1987. (431 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A Csengeri járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5*. Debrecen, 1993. (549 lap) 800 Ft
- NYIRKOS ISTVÁN, *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen, 1987. (184 lap) 800 Ft
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban*. Debrecen, 1994. (220 lap) 800 Ft
- Zay Ferenc, *Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)* Hásonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi KOVÁCS ISTVÁN. Debrecen, 1982. (227 lap) 800 Ft

TARTALOM

SZABÓ GERGELY – VLASITS LAURA – KRIZSAI FRUzsINA: Hitelesség és tájnyelvi írásbeliség székelyföldi közösségimédia-tartalmak recepciójában	5
BALOGH ROLAND MÁRK: Attitűdvizsgálat a nyírvassvári cigányság körében: egy dialektusváltás háttéréhez	25
KOCÁN BÉLA: A <i>szomoga</i> lexéma szó- és helynévtörténeti vizsgálata.....	41
KENYHERCZ RÓBERT–RESZEGI KATALIN: A középkori térszemléletről a középkori határjáró oklevelek kognitív nyelvészeti vizsgálata alapján	71

Búcsú Jakab Lászlótól

HOFFMANN ISTVÁN: Jakab László. 1930–2025	99
--	----

Ismertetés

DOMONKOSI ÁGNES: Szikszainé Nagy Irma: A magyar líra stílustörténete	103
CSÁSZÁR ÁGNES: Domonkosi Ágnes: A megszólítás gyakorlatai. Tegezés, magázás, szólítás a társas viszonyok alakításában	109
BÉNYEI ÁGNES: Benő Attila: Névkontaktusok, névhasználati kontextusok Erdélyben	116
RÁCZ ANITA: Beszámoló a 2024/2025. tanévről.....	123
Számunk szerzői	139

Számunk szerzői

- BALOGH ROLAND MÁRK, doktorandusz hallgató, Debreceni Egyetem Irodalom-,
Kultúra- és Nyelvudományok Doktori Iskola
- BÉNYEI ÁGNES, egyetemi adjunktus, Nyíregyházi Egyetem Óvó- és Tanítóképző
Intézet
- CSÁSZÁR ÁGNES, doktorandusz hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Hun-
garológia Doktori Iskola
- DOMONKOSI ÁGNES, tudományos főmunkatárs, ELTE Nyelvtudományi Kutató-
központ; főiskolai tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
- HOFFMANN ISTVÁN, kutatóprofesszor, Debreceni Egyetem
- KENYHERCZ RÓBERT, főiskolai docens, Debreceni Református Hittudományi
Egyetem
- KOCÁN BÉLA, tudományos munkatárs, Debreceni Egyetem, Debrecen; közép-
iskolai tanár, Vetési Albert Gimnázium, Veszprém
- KRIZSAI FRUZSINA, egyetemi adjunktus, tudományos munkatárs, Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
- RÁCZ ANITA, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi
Tanszék, Debrecen
- RESZEGI KATALIN, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudomá-
nyi Tanszék, Debrecen
- SZABÓ GERGELY, egyetemi adjunktus, tudományos munkatárs, Károli Gáspár
Református Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
- VLASITS LAURA, általános iskolai tanár, Fertőszentmiklósi Felsőbüki Nagy Pál
Általános Iskola

